

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

CSORBA GYÖZŐ versei 289

SÓTÉR ISTVÁN: Ithakába van-e visszaút?

(Csorba Győző: *Vissza Ithakába*) 291

KÁROLYI AMY: Csonka vonósnégyes (vers) 295

LAKATOS ISTVÁN: Idő (vers) 298

*

LAKATOS ISTVÁN: Elvesztett otthonok

(Kabdebó Lóránt interjúja) 299

ÖRKÉNY ISTVÁN: Útban Marseille felé (esszé) 314

PÁLINKÁS GYÖRGY: „Elhangzott dal régi fényről

és szerelemről” (regényrészlet) 317

SZENTKUTHY MIKLÓS: Mindenszentek szaturnáliája

(regényrészlet, II.) 321

MÉSZÁROS SÁNDOR: Készülődés (regényrészlet) 329

VARGA LAJOS MÁRTON: Az irodalom kérdései I.

(jegyzet) 342

DOBAI PÉTER: Jan Both festményei (vers) 349

ERŐS ZSUZSA versei 350

PÁLYI ANDRÁS: A lampionos színház (elbeszélés) 351

FUTAKY HAJNA: Színészportrék pécsi háttérrel 8.

– *Margitai Ági* 354

P. MÜLLER PÉTER: Az örkényi halálkép nyomában 361

*

DÉRCZY PÉTER: Hagyomány és újítás (Németh László

Gyász című regényében) 369

NEMES ISTVÁN: A költő felel (*Beszélgetések Illyés*

Gyulával) 374

ERDŐDY EDIT: „Ki viszi át?” (*Görömbei András két*

könyvéről) 377

1987

ÁPRILIS

CSUHAI ISTVÁN: Vári Attila: Volt egyszer egy város 380
NAGY SZ. PÉTER: Csaplár Vilmos: Egy látkép története 381
KISPÉTER ANDRÁS: Kende Sándor: Sorsom a könyv 383

KÉPEK

A pécsi Modern Magyar Képtár rajzaiból 13.

VAJDA LAJOS: Fej házzal 294, BÁLINT ENDRE: Hal 313, MARTYN FERENC: Madár I. 341, Madár II. 368, BENE GÉZA: Táj 373, GADÁNYI JENŐ: Fák 379

Nádor Katalin totói

JELENKOR

XXX. ÉVFOLYAM

4. SZÁM

Főszerkesztő

SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÖZÖ
főmunkatárs

BERTÖK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HALLAMA ERZSÉBET,
KALÁSZ MÁRTON, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17., I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: dr. Jádi János

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR)
Budapest V., József nádor tér 1. - 1900 - közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj 1 évre: 192,- Ft. Megjelenik: havonként.

87-1120 Pécsi Szikra Nyomda - F. v.: Farkas Gábor igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

GNATH GÉZA SZÜLETÉSÉNEK SZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁRÓL emlékezett meg a Szóváltás, a Radnóti Miklós Színpad élő irodalmi folyóiratának február 9-i száma. A műsort Gelléri Ágnes és Szörényi László szerkesztette, házigazdája Bálint András volt.

100 ÉV EGYÜTTÉLÉS – A MAGYARORSZÁGI NÉMETEK TÖRTÉNETÉBŐL címmel tudományos konferenciát rendeztek március 5-6-án Budapesten a magyarországi német nemzetiség kultúrájának történetéről és jelenlegi helyzetéről.

HÁRDOSI NÉMETH JÁNOS SZÜLETÉSÉNEK 100. ÉVFORDULÓJÁRÓL emlékeztek meg március 6-án Szombathelyen, a Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtárban.

KASSÁK LAJOS SZÜLETÉSÉNEK 100. ÉVFORDULÓJÁN tudományos ülésszakot tartanak az ELTE Bölcsészettudományi Karának tanácstermében. A konferencia március 17-én kezdődik, másnap a Kassák Klubban folytatódik, ahol költői találkozót is rendeznek a centenárium alkalmából.

PÉCSI KIADVÁNYOK. A Baranyai Levéltári Füzetek 68. számaként megjelent Boda Miklós munkája, A „sevillai kódexek” és a János Pannonius szöveggyománya kérdőjelei című tanulmány. – A Baranya Megyei Művelődési Központ Kalendáriumot adott ki az 1987. évre. A kötetet Pálkás György szerkesztette.

RÜSZÖBÖK címmel Debrecenben kiadták az Alföld Stúdió negyedik antológiáját. A kötetben többek között Dusa Lajos és Kun Ágota versei, Bálint Péter novellája, Mészáros Sándor, Dobos István és Keresztury Tibor tanulmányai olvashatók.

Szegeden megjelent az AETAS 1986/3. száma. A folyóirat fiatal történészek írásait, tanulmányait, recenzióit adja közre.

A MŰZSÁK KÖZMŰVELŐDÉSI KIADÓNAL látott napvilágot Zsögödi Nagy Imre festő- és grafikusművész húsz tusrájzot tartalmazó mappája; a portrék az Erdélyi Helikon című folyóirat alkotógárdájáról kényszerűen a harmincas-negyvenes években. A képeket Sümegi György kísérettanulmánya és a bemutatott alkotók rövid életrajza egészíti ki.

KIÁLLÍTÁSOK. Gyarmathy Tihamér kiállítását február 3-án nyitották meg a Budapest Kiállítóteremben. – Szántó Piroska festőművész alkotásait február 21-től mutatták be Budapesten, a Gulácsy Galériában. – Pandur József, Pécsen élő festőművész tárlata március 9-én nyílt meg Debrecenben, az Agrártudományi Egyetem aulájában. – A Pécsi Galériában és a Kisgalériában március 13-tól április 5-ig tekinthető meg az Új szexizibilitás IV. című kiállítás. – Székesfehérvárott, az István király Múzeumban március 14-től május 3-ig Hajas Tibor emlékkiállítását láthatják az érdeklődők.

AZ APÁCZAI NEVELÉSI KÖZPONT Művelődési Házában április 3-tól 5-ig rendezik meg a JÓ NAPOK című sorozatot. Jeles András filmjeiből vetítenek, koncertet ad a 180-as csoport, a színházi előadások között sor kerül A mosoly birodalma pécsi bemutatójára, s több kiállítás is látható lesz.

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ BEMUTATÓJA. Március 21-én rendezik Roger Vitrac Viktor, avagy A gyerekuralom című vígjátékának magyarországi ősbemutatóját.

CSORBA GYÖZŐ

A világ közérzetéért

*Maradj szép!
Nem magadért nem is értem
maradj szép a világ közérzetéért*

*Nem tehetsz róla hogy ilyen vagy
Viszont ha már . . .
Maradj szép az emberek öröméért*

*Sok torz hatalom
puszta létével is
nem hogy akarná nem hogy gyűlölettel
de saját szegény törvényeivel*

*Te ugyanúgy
saját gazdag törvényeid szerint
nem húzalkodva nem tapsot keresve
legjobb ha nem is tudsz sokat magadról
vagy legalább a lényeg lényegét nem*

*De a világ
az emberek
megérzik bizonyára
megéreznek valamit a magosabb
rendből:
hát legalább
ezért
maradj szép!*

Eljön mindenképp

*Válnék ha kell akárkitől
kis időre örök-időkre
csak tőled nem tőled soha –
Mind telibb vagyok rettegéssel
ha csak a konyhában időzöl
bevásárolni még a boltba*

Az éjszakákat is utálom
 alszom s te is mindketten alszunk
 kiesünk egymás tudatából:
 mintha a levegőt vesztitnénk
 mintha szívünkbe szűrna törkés
 mintha tigris tépné a torkunk
 bár ott vagyunk egymás tövében –
 Ezt nagy táblára írta törvény
 kis törvények és kicsi táblák
 kis keresztekkel ha beszórják
 a nagy táblán marad a törvény
 marad, ha mindig hangosabb is
 az oktatás hogy ne bomoljunk:
 eljön mindenképp az a perc mely
 egyikünkől vadidegent gyúr
 csontokat vagy maréknyi port csak
 de másikunk iránt közömböst
 eljön mindenképp hogy a két kéz
 széttépődik s lehull az egyik
 mint falevél szülő-gallyáról
 s a falevél vissza se néz: holt –
 a gally meg hasztalan síratja

Nagylányaim

Látom lassan – ne látnám! – gyöngülésetek
 Még emlékszem a magaméra
 és tudom: nem segíthetek
 nekem se birtak

Szemetekben gyanakvás félelem
 úgy terjed rajtuk mint a hályog
 „Az Istennél a kegyelem”
 – mondom szokásból

Pedig csalog: aki csak ember lenni kezd
 arra egyformán sújt a törvény
 nincs kivételre-érdemes
 nincs is kivétel

És eljön az idő hogy majd megtépetik
 a ti ruhátok is hamut szórtok ti is
 fejetekre mert évekig
 koptok fakultok

Mint én teszem illetve történik velem
 és történik a világon mindenkivel –
 Ó nagylányaim – istenem! –
 minek követtek?

ITHAKÁBA VAN-E VISSZAÚT?

Csorba Győző: Vissza Ithakába

A költő igazi sikere, ha magához szoktat bennünket. Ehhez azonban kitartóan kell lelkünkre kötnie valamit, amit csak ő tud. Csorba Győző kezdetben mintha nem érzett volna kedvet ilyesmihez. Gyűjteményes kötetében (*Vissza Ithakába*) három részre tagolja eddigi termését, tudatos tagolással, és egyik kritikusa méltán lát átgondolt rendszert Csorba Győző ciklusainak felépítésében. A kötet három része (1938–1964, 1965–1976 és 1977–1984) három költői korszakot is jelöl, melyek észrevehetően elválnak egymástól, noha különbségeiknél nagyobb a hasonlóságuk. Mert Csorba Győző költészete kezdettől a magány költészete marad, de ez a magány más-másféleképpen helyezkedik el a világban. Az első korszak alig vesz tudomást a világról, az akkori költészet csak az Énről szól, érintkezései a dolgokkal igen óvatosak. A második korszakban a világ betódul az Énbe, egy nagyonis válogatott világ, – a család, a kert, tájak és városi látképek, de ezeknek a dolgoknak is csak az árnyai vetülnek a lélek falára, mint a külvilág árnyai Platón barlangjában. A harmadik korszak mintha megszüntetné az eddigi magány-költészetet, s az élethez hű társként szegődik az öregség. Mert az öregség megbízható, nem pártol el, kész az eszmecserére, nem hagy cserben. Csorba Győző költészete ebben a társas viszonyban válik igazán bensőségessé. Mindez persze mégsem jelenti azt, hogy már második korszakában fel ne oldaná néha magányát a család, a szerelem, sőt még a természet is.

Csorba Győző költészetének legnagyobb értéke a valóságos. Soha nem adja meg magát költészeti divatok csábításának, soha nem akar többet mondani, mint amennyire képes, sőt, néha kevesebbet mutat annál, mint amire képes valójában. Hangját viszonylag korán megtalálja, és felelősen őrzi, nem vállalkozik kísérletekre, mutatványokra. Kemény, puritán költészet ez, nem tobzódik a modernségben, de nem is él a hagyomány kényelmével. Bontott formája azért hiteles, mert költészete intellektuális jellegének ez felel meg leginkább. Miben áll ez az intellektuális jelleg? A lélek, az értelem válogatós reagálásában, bizonyos szemérmességben, mellyel az érzéki világból csak bizonyos behatásokat fogad el. Még ellágyulásai felett is őrködik, és igazán valóságosnak csak azt a komolyságot tekinti, mely betölti első versei óta. Szuverén költő, – ami magabiztosságot jelent, és bizonyos különállást is. Vagy talán félrehúzódsz? Bizonyos, hogy nem akarja minden áron a lelkünkre kötni azt, amiről meg van győződve. Hiányzik belőle a legtöbb lírikusnál meglevő pátosz; nem kesernyés, de nem is lelkesedő. Verseinek önkénytelen és öntudatlan formája a belső monológ. Mindez együtt jár bizonyos hajlammal a kifejezés zártsága és talányossága iránt, bizonyos rejtezési hajlammal, félszavakba burkolt utalásokkal, mintha hiúságnak és tetszelgésnek tartaná, hogy látványosan kimondjon mindent. Szavai mögött rejtett szavakat sejtünk, gondolatai mögött szándékosan visszatartott gondolatokat. Költészetében van valami feszültség, és mintha ő maga sem kívánná, hogy feloldódjunk a költészetében. Önnön feloldódásairól ritkán ad hírt. Amikor pl. a

leányáról ír, mintha végre elégtételt érezne, s ilyen verseinél talán csak a feleségéről szóló szebb, a harmadik korszak egyik legszebb költeménye, s a kötetnek talán a legszebb szerelmes verse, mely annyira elűt a költészet mindennapjainak szerelmes verseitől (*En gyöngye lélek*):

*Most ha jönnél idegenül kicsit tört vállal
fájós lábad miatt kicsit szabálytalan járással
s a mostani szemekkel arcoddal kezedd*

Ez a vers magában foglalja a „tízegynéhány ezrenyi nappalt s éjszakát / melyek koptattak zúztak deformáltak”, – és a vers végére illesztett, önironikusan kétkedő szavak is csak arra szolgálnak, hogy elfüggönyözzenek valami mély érzést és meghatottságot.

Azért kellett Csorba Győző arcképét ezzel a kései, nem pedig a korábbi verseivel kezdenünk, mert ez a szép költemény a legjobb példa e költészet közvetett voltára. Paradox vállalkozás egy líra közvetett és áttételes voltáról beszélnünk, de Csorba Győzőnek *ilyen* a lírája, és ha nem lenne ilyen, talán fel sem figyelnénk rá. Meglepő, hogy korai verseiben mennyire csak magára tud figyelni, és milyen kevés az, amire szüksége van az érzéki világból. Római költeményei is többet mondanak Pécsről, mint Rómáról, és ez a város még leginkább a korszak egyik legszebb versében, a *Pietában* van jelen, ahol pedig szó sem esik róla. Otthonunk mindig az idegenben válik menedékünkkel, és idegenbe kerülni annyit is jelent, mint megsemmisíteni addig megteremtett lényünket. Vannak, akik épp ennek a megsemmisítését kívánják, vannak azonban, akik a megőrzését. Manapság, egy agresszív líraiság korszakában, Csorba Győzőből, kezdettől mindmáig, ez az agresszivitás hiányzik. Vannak költők, akik az agresszivitásnak még a megjátszott látsza'ával is félre akarnak vezetni bennünket. Van líra, mely meg akar félemlíteni. Annál nagyobb a jelentősége annak, hogy Csorba költészete mentes mindettől.

Kritikusai jelentőséget látnak abban, hogy vidéken, tehát fertőzetlenebb szellemi környezetben él. Csorba Győző ama kevés költő közé tartozik, akik őrzik költészetük méltóságát. Magány és nyugtalanság: az első korszak ket'tős alapérzése, s az első versek egyike is *A magányról* szól. Vagy a halálról, mint a *Letelé*, („*Mostanában folyton a halál körül ógyelgek Mostanában / folyton kerülgetem hozzányúlok elrántom ujjam*”). A *nyugtalanság dicsérete* éppannyira a magány terméke, mint az *Esti ablak mögött*. Ehhez a lelki állapothoz szorosan tartoznak a *Nyáréjszaka* lázas képei, de az egyik versben (*Följegyzés*) épp ennek a hangoltságnak ellentétére ismerünk, a fiatal asszony képében, aki virágait öntözi a teraszon, „*s egyetlen percet sem gondolt magára*”.

Érett korszakában is befelé forduló marad ez a költészet („*amit kint hagytam nem találok csak ami bennem azt találok...*”). Ennek a korszaknak talán legtöbbet mondó verse a *Padlás-Odüsszeia*, mely Vilt Tibor *Sutni* című kisplasztikájára annyira emlékeztet: „*Hökkenő gyűjtemény: kétszálás, textilszigetelésű villanydrótok, faszenes vasaló, ólom vízvezetékcső-darab, falifogas, csillármaradvány, téltordító, dúlt elemlámpa-tok, vekkeróra... Kint jár a szél, nap szikrázik*”. Az élet tükörképei-e ezek a tárgyak? Csupa kemény, hideg anyag, melyek úgy gyűlnek a padlás belsejében, mint az Énbe befelé vetülő külvilági képek, mint az élet szakaszainak maradványai, melyek közül meg kell találni az utat vissza, I'hakába. A kötet címe sokat mond: ez a költészet mindenestől a visszaút keresése. Hol rejlik ez az I'haka Csorba Győző költészetének tengerén? Könnyű lenne azt felelni, hogy a családban, de amikor az utolsó korszak családverseit olvassuk, ebben sem lehetünk egészen bizonyosak. A padláskép egyébként már korábban is, a *Triptichon amoris*ban is előfordul: „*Ruhaszárító padlás a világ*”. Tehát mindig *belül* vagyunk, valami fedél alatt, a bőr, vagy a tudat

kérgei alatt, pedig Ithakát csak a szabad térben lehetne megtalálni, és a padlás-vers szomszédságában. Az *utolsó* egyik sora árul el sokat: „a történetek a bőrön belülré szorúlnak”. Fedél alatt, kéreg alatt, bőr alatt megy végbe mindaz, ami ez: a költészetet tápiálja.

A padlásból mégis ki kell szabadulni. Ehhez azonban meg kell alkotni a tükörképet, azaz inkább annak látomását, s ezt végzi el a költő Az *öreg Miltonban*, aki vak, és ezért ugyancsak belülről lát mindent:

*Vak vagyok: birhatlan sok volt a fény.
De jobb így, új mocskot nem láthatok,
S a régít meg kimossa tán belőlem
a belső tündöklés, hogy csak nevessem
a teremtés e gyönyörű hibáit,
lányaim, kik naponta meggyaláznak,
nevessem, hogy fázós ebként kucorgok,
s a szomszéd fűszeres lett kényuram.*

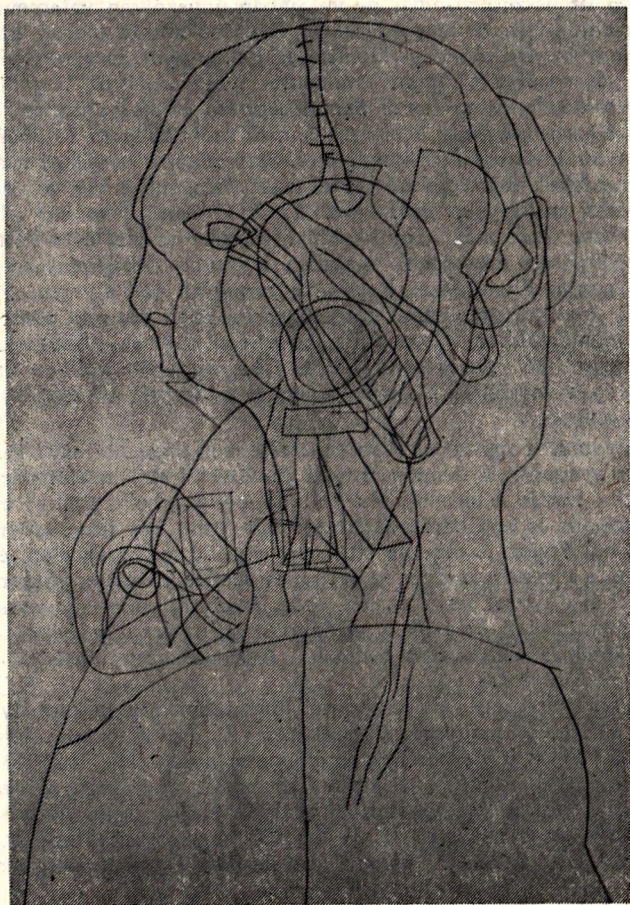
A keserűség itt összesűrűsödik, de valójában úgyszólván valamennyi költeménybe jut belőle valami. Mégse higgyük, hogy feloldás nélkül marad ennyi feszültség, és Ithakát talán az *Egynyári virág* jelenti („Egyetlen nyár az egynyári virágnak: teljes virágöltő”), és ezzel a virággal azonosulni lehet, anélkül, hogy társává válhassunk: „Nem bírok soha társa lenni. Semmiképp se bírok májusban, júniusban például, amikor ő tiz, tizenöt vagy húszéves hévvel, szomjúsággal és éhséggel él.” Nem tud, vagy nem akar kiszabadulni önmagából, aki ezeket a verseket írta. De nem úgy vagyunk-e műveinkkel, mint gyümölcsével a *Körtefa*, miközben a körte a polcokon „a végleges társas magányban érne kezd. Kivülről semmit se kap többé” – „De a tának erről sejtelve sincs már.” Így kerülünk szembe az élet és a költészet talányai-val, és egyezkedünk az ürességgel, melyben a gyümölcséről mit sem tud körtefa megmarad. Ha igaz az Egry-idézet, hogy „nagyon sokat kell elvenni egy képből, hogy ne legyen üres”, – akkor igaz ennek fordítottja is. Ezért annyira óvatos Csorba, amikor képekhez, metaforákhoz folyamodik. Az utolsó korszak költészete bátran szembenéz az ürességgel, sőt témaként vállalja. „Az ürességet kellene megírnom / De milyen az üresség a papíron?” Csorba Győzőnél a tárgyak átlátszóak, mint Egry témái, a víz és a levegő.

Különös folyamat megy végbe Csorba utolsó verseiben: társává válik az öregség, semmiképp sem nyűgként, s nem is csupán lírai témaként, hanem mint az ürességet betöltő felfedezés, hiszen a leromló test tulajdonképp újból születik, másfélév, mint az eddig megszokott, és úgy barátkozhatunk vele, mint egy újonnan érkezettel. Néha úgy érezzük, a költő várt is erre az életkorra, nyitottan, kíváncsian, és most frissen tekint körül azon a terepen, melyet az öregedés söpört ki előtte. Hiszen ez egy új táj! – kimondatlanul él e versekben a csodálkozás. A testről eddig tudomást sem vettünk, most „inkább biztatónak” érezzük a fájdalmat: „ily éles kín képes teremni még / erősen él az és kíván is élni ha nem tudja is”. A test alkalmatlanságai, elégtelenségei: nem költői témák-e ezek is?

Csorba Győző költészete „Én-központú” líra, talán még inkább ilyen, mint akárklé, az elmúlt évtizedek magyar költészetében. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ehhez az Énhez, Csorba költészetéhez egykönnyen hozzáférhetünk. Költészetének főszereplőjét a költő többé-kevésbé átlátszó függönyök mögé rejti. Csorba nem akarja megkönnyíteni az öhozza vezető utat, akadályokat állít rajta, néha tévutakra csal, s ebben különbözik az ő közvetett lírája legtöbb nemzedéktársának sokkal közvetlenebb költészetétől. Ez a különbözés nem hiba, de nem is erény, – egyébként a harma-

dik nemzedék költői egymástól éppannyira különböznek, mint amennyire valameny-nyiükől Csorba Győző. Nem csak emberileg magányos, de irodalomtörténetileg is. A magány egyeseket vonz, másokat távolít. Csorba hangneme társ nélküli hangnem korunkban, és ha követésre kész, úgy nem a formájával, hanem a világhoz való viszonyával. Az ilyen viszony ugyanis egyre kényszerűbben öröklődik társakra, utódokra, és Csorba költői magatartása a jelen és a jövő tipikus magatartásának kezd bizonyulni. Igazuk van azoknak a méltatónak, akik sztoikusnak látják ezt a magatartást, és minél inkább átéljük korunkat, egyféle sztoicizmust egyre időszerűbbnek érezhetünk. Téved, aki ezt a filozófiát passzívnak véli, – az ilyen világfelfogás harcot jelent, összeszorított foggal, önmagunk ellen, de a világ ellen is. Megállni önmagunkban, és a világ előtt le nem tenni a fegyvert: ez ennek a bölcsületnek a tanítása, és ez a legfontosabb mondanivalója Csorba Győző költészetének is.

Kötetének címlapjáról szép, mélységesen komoly arc tekint ránk. Ez tekint ránk költeményeiből is: zárt ajak, befelé forduló tekintet, csupa zártság, és ugyanakkor mégis, magát elibénk táró társaság, mely egyben felszólítás is: Nézzetek!

Csonka vonósnégyes

1.

Üvegre karcolt fuvallat hozta
egy jövőendő hónap délibábját,
jácint hagymák embrió-lényén
márciusi fuvalat jár át.
Kutya kapar egy kerítés tövében.
Hóvirág-gyökér ereszkedik
egy öregember kihűlt szívébe.

ez a második vonósnégyes

Úgy érkezünk el áprilishoz
mint február a márciusához
Az a kutya még mindig kapar,
a titkaink után kutat.
Ne kutassátok titkaink
mint kutya kutatja a csontokat.

A titok nincs, a titok van
valahol a betűknek mélyén
vagy nénikénknek kanálkáiban.
A betű-boltban zsong erdő és tenger,
sír haldokló és kisgyerek.
Ahogy illik. Így végezzék, kezdjük,
ha már egyszer elrendeltetett.

ez a második vonósnégyes

Tavaszi és tél
mintha örökké ifjú lennél
járász tizenhat húr ágai között
gyermek, ki zsongó erdőbe kerül
tizenhat húr ágaiba kapaszkodik
ha túléli, majd ő is hegedül
négy helyett játszik akár a szél
ez a második vonósnégyes

2.

Ne falra függeszthető legyen,
 hogy elkoptassák,
 szemükkel elkoptassák
 a tárlatnézők.
 Inkább egy vonósnégyes legyen,
 mi nem hallható, csak nagy ünnepen
 vagy husvéti gyertya
 csak egyszer gyújtható
 valami nem látható
 nem hallható.
 Valami ládikába zárható.
 Kulcsa legyen
 mit hébe-hóba előveszel
 nyakláncra tűződ
 hogy bőrdőtől meleg
 legyen

eljátszogsz a kulccsal
 mint aki jácintot evett
 részegen

De nem nyitod ki a ládikát
 te sem

3.

A tuják állnak
 de körülöttük körbe járnak
 a koporsó-forma tuja-árnyak
 lassan lépkednek
 rövidülnek és hosszabbodnak
 ár s apály ütemére nőnek, fogynak.

Holdfényes pavane.
 Méltósággal körbe forognak
 ahogy a hold rendelkezik.
 Egyik gyermek-koporsó,
 a másokban agg.

*Forog az egész tuja-had
mint járókában a gyerek
előírt pályán körbe megy
vagy pórázon a kiskutya
ahogy húzza gazdasszonya.
hajnalban megállnak
árnyak a fákról leválnak
ezüst-szegélyes csolnakok
ringnak, úsznak a kert vizén
míg fel nem issza őket a fény.*

4.

*Allok magam mellett rettenten
mint egyszer egy kutya, mikor elestem*

*Allok rettenten, rémült szemmel
s arra várok, a fekvő felkel*

*Allok négylábon, meglepetten
hogy állok, miközben elestem*

*Segitenék, de nem tudom hogy,
a fekvő körül téb-lábolok*

*buzgólkodva és elcsodálva
nézem énem, hogy talán. Hátha.*

5.

*felenged fagyos illatuk
jácint, jácint!
s az ablak-résen beszivárog*

Idő

*Nem volt ősze, tele,
se tavasza,
csak nyara volt, heves,
forró nyara.*

*Június, július
múlt nélküle,
csak augusztusra gyűlt
fénné tüze.*

*De annak az egy hónap
ősze, tele,
tavasza, nyara volt és
reggele-éjjele.*

*Nem keltett örömet,
se bánatot,
vak elragadtatást,
csak azt adott.*

*Számon kívül maradt
múlt és jövő,
a perc ragyogta be,
az elszökő –*

*Nem volt ősze, tele,
se tavasza:
Ő volt a nyár, a néma
Idő maga.*

ELVESZTETT OTTHONOK

Kabdebó Lóránt interjúja

KL: – A Szabadság-hegy oldalában, a Mártonhegyi út közepe táján, Budapest alighanem egyik legszebb kilátású lakásában beszélgetünk Lakatos István költővel. Távolabb a Sashegy kis dombsornak látszik, alattunk a Gellérthegy, játék-citadellájával. Tiszta időben a Margitszigettől Csepelig s tovább, a gödöllői halmokig zavartalanul ellátni. A panoráma, közelre csakúgy, mint a peremvidék zöldbe hajló félkörívéig, páratlan. Az öröklakás, ahol forog a magnetofon, egyetlen hatalmas könyvtár, egyike a leggazdagabb, leggondosabban válogatott magángyűjteményeknek, amelyeket ismerek. Könyvek fogadnak az előtérben, könyvek, padlótól mennyezetig, a szobákban. Nemcsak a fekvőhely mögött, az ajtófélfák fölött – itt könyvek sorakoznak minden lehetséges (sőt lehetetlen) helyen; a mégis szükséges néhány szekrény teteje a kisebb szobában éppúgy polcokkal van beépítve, mint ahogy polcok takarják a redőnyházat, polcok a WC szabad falfelületeit is.

LI: – Itt azok a kötetek pompáznak, amelyeket röstellnék megbecsült könyveim előkelő társaságában tartani, de valamiképp hozzátartoznak a korhoz, amelyben élek, így néha szükségem lehet rájuk, ehhez vagy ahhoz a munkámhoz. Itt őrzöm a Clair-féle *Párbajkódexet* és a *Gyakorlati nyomozás kézikönyvét*, a *Szívek tolmácsa* című szerelmi levelezőt és irodalmunk híres nyelvemlékeit, a Sztálin és Rákosi születésnapjára készült hódoló antológiákat, mellettük a teljes Sztálin-sorozatot, valamint Rákosi Jenő és Mátyás válogatott műveit. A *Mein Kampf* és Szálasi Naplója közt szerényen meghúzódik Zsdánov esszéinek vékony kötetkéje, dr. Tóth Tihamér szomszédságában Farkas Imre és Imre Farkas, Mécs László után Pósa és Kónya Lajos, majd egyéb dillettánsok, legrosszabb kortárs költőink reprezentatív alkotásai.

KL: – Felsorolnád néhányukat?

LI: – Majd bolond leszek. Akik járnak hozzám, úgyis tudják. Akik pedig azokon a mellékpolicokon sorakoznak, úgysem járogatnak ide.

KL: – Immár két évtizede nézed erkélyedről a mi pesti lapályunkat. Elárulnád, hány helyen laktál életed során?

LI: – Banktisztviselő apám, amikor megházasodott, szerény kis házat vett bérbe Bicskén. Itt születtem, 1927 áprilisában, a Thököly utca 6. szám alatt. Ez volt szüleim első lakása. Elmosódó emlékeim derengenek csak róla. Hosszú-hosszú veteményeskertje a vasúti töltésig ért, itt bújócskáztunk a szomszéd

gyerekekkel – ennyi maradt meg bennem a Nagyállomás melletti szülőházzal. Öt esztendő koromban tovább költöztünk, be a község szívébe, hogy ne kérempáron kelljen apámnak reggelente munkahelyére karikáznia, ez kezdett rangjához nem illeni, s hogy közelebb legyek én is a római katolikus elemihez, amelyben alapfokú tanulmányaimat rövidesen meg kellett kezdenem. A főtér sarkán béreltünk házat, nagyobb, mint a Thököly utcai volt. Ebben újabb öt-hat évig éltünk, apámat akkor a részvénytársaság megválasztotta a Takarékpénztár igazgatójává. A tisztség ötszobás szolgálati lakással járt a bérelt házunkkal szemközi bank épületében. A Kossuth térre tekintő igazgatói lakosztályban apám tágas különszobát biztosíthatott nekem is – tizenegy-tizenkét esztendő koromtól fogva tarthatnám tehát magam önálló szobaúrnak, ha erre vagy kíváncsi.

KL: – Mint monográfusod ugyanakkor tudom, jobbára mégsem Bicskén éltél.

LI: – Jól tudod. Szülőhelyemen akkor még nem működött gimnázium, csak polgári, amely magasabb értelmiségi pályára nem képesített, egyetemre onnét nem nyílt út. Apám pedig, aki a németek győzelmében soha, percig se hitt, érettségi után engem Oxfordba szeretett volna küldeni, de legalábbis Bécsbe. A tatatóvárosi piarista gimnáziumba íratott be ezért, a szülőhelyemhez legközelebbi nyolcosztályos tanintézménybe. Hat évig internátusi növendék voltam, előbb a kapucinus szerzetesrend által fenntartott szerafikum, később a piaristák sokkal előkelőbb (és drágább) konviktusának bentlakója. Félreértések elkerülése végett sem a piarista, sem a kapucinus atyák nem szerzeteseket neveltek fiúinternátusaikban, konviktus és szerafikum egyaránt afféle diákotthon volt messzebb lakó szülők fiai számára, ahol kosztot-kvartélyt adtak, ahonnét normális civilekként jártunk át reggelente a tóparti gimnáziumba. De hát itt laktunk mégis egész tanévben, ez volt a szálláshelyünk, igen – és én kamaszkoromban semmit se gyűlöltem jobban, mint közös nevelőinket, ahol a nap huszonnégy órájából percig se lehettem egyedül, ahol minden élettevékenységünket állandóan ellenőrizték prefektusaink. Hidegen izzó haraggal tudok visszagondolni csak mindkét intézményre – míg a gimnáziumot magát szerettem, ezek az internátusok nem tartoznak elvesztett *otthonaim* közé.

KL: – Hány évig voltál tatai diák?

LI: – Ameddig internátusi bentlakó, hat végeérhetetlen évig tehát, mint említettem. Vagyis hiába volt különszobám, otthonom Bicskén, szülőhelyemen egy esztendőből hozzávetőleg három hónapig lakhattam csupán. A nagy változás hetedik koromban ért. Apám, akit a hadtudomány szenvedélyesen érdekelt s józan stratégiának tartotta magát, arra a meggyőződésre jutott, a hitlerizmus 1944 tavaszára, legkésőbb nyarára fog összeomlani. A szovjet csapatok Észak-Magyarországon keresztül törnek Bécs elfoglalására – fejtegette. Útvonaluknak Tata is fontos állomása lesz. Hogy távol tartson a feltételezett frontvonaltól, engedett hát kérésemnek, és az 1943/44-es tanévre szülővárosa, Zalaegerszeg állami gimnáziumába íratott át. Itt végeztem el, felszabadultan, jókedvűen a hetedik osztályt és ősztől a tanév befejezéséig kint a városban, cipőkereskedő nagybátyámnál, nagyszüleim házában lakhattam kötetlenül.

KL: – Hányadik lakásodnál tartunk?

LI: – Bicskén volt három, közben Tatán kettő, a zalaegerszegi tehát a hatodik. Itt éreztem kamaszkorom éveiben legboldogabbnak magam. De erről más alkalommal már beszélgettünk, rólam szóló monográfiádban megírtad te is – ne ismételjük magunkat.

KL: – Attérhetünk, úgy érzem, budapesti éveidre.

LI: – Még nem. Apám jóslata 1944-re tévesnek bizonyult. Annyiban mégsem: 44 őszén Magyarország területén tombolt a háború csakugyan, utolsó gimnáziumi tanévem el se kezdődhetett Zalaegerszegen. Családunk Bicskén várakozott. Aztán, 1945 későtelén, úgy februárban, a már elfoglalt, romhalmaz Budapestre szorított bennünket a dunántúli hadmozdulatok viszontagsága. Azóta vagyok, megszakítás nélkül, budapesti lakos.

KL: – Hol kezdted fővárosi életedet?

LI: – Ne részletezzük a korai éveket, életrajzomban előbb-utóbb sort keríték rájuk. Néhány mondatot csak, hogy érthetőbbé váljék, amiről ez a beszélgetés szólni fog, sok elvesztett otthonom közül az egyikről. Emlékezhetsz, mondtam már, a szovjet csapatok 1944 karácsonyának délelőttjén foglalták el szülőhelyemet. A község egyik legkényelmesebb, legtágasabb lakása kétségtelenül a miénk lehetett. Központi helyen feküdt, magától értetődik, ide szállásolta be magát a főparancsnokság. Egyszer-kétszer láttam az újságokból képről már jól ismert Tolbuhin marsallt is, főtisztjeivel körülállta éppen diákkori íróasztalomra kiterített haditérképét, nyilakat, karikákat rajzolt rá kék ceruzával. Igen, ezen az íróasztalon nemcsak diákkori zsengéim s *A Pokol tornácán* első változatai születtek meg: Budapest és Bécs sikeres elfoglalásának végző haditerve is az én asztalomon alakult ki, így gondolom legalábbis. Tolbuhin hadserépparancsnok nem nálunk lakott persze többedmagával, azt se tudom, Bicskén lakott-e egyáltalán – vezérkara (vagy annak egy részlege) annál inkább. Minket kitessékeltek természetesen szobáinkból, de a konyhában meghúzódhattunk. A vezérkarral aránylag békén éltünk együtt, jelenlétük a háborús zaklatások közepett nemcsak védelmet jelentett, hanem ami fontosabb, ellátásunkat is biztosította. Anyám és cselédlányunk reggeltől estig főzött a tisztekre, nyersanyaggal a III. Ukrán Front vadász-halász különítménye szolgált, jutott zsákmányukból nekünk is bőven. A főtisztek, alighanem Don-mellékiek lehettek mindnyájan, kivált a halat kedvelték. Naponta leküldték beszerzőiket a község-széli halastóra, kézigránátot vágtak a vízbe, tucattjával bukkantak fel tüstént a kopolyúszakadt pontyok. Mások szívesen lőttek néhány utcával odébb egy-egy pulykát, tyúkot, malacot. Akadt anyámnak dolga bőven. Vendégeink a legkihívatósebb időpontokban éheztek meg. Valamelyik bevetésből visszatérve éjfélkor kívánták meg a rácpontyot, vagy délelőtt kilencre kértek hatfogásos menüt, az elmaradhatatlan káposztalevessel. Apám szegény majdnem alkoholista lett, mert nekünk is a terített asztalhoz kellett ülnünk s minden fogás előtt, után, sőt közben koccintani kosztosainkkal. Méregerős, paprikával külön megszórt, legalább hetvenfokos pálinkával, amelyet vizespohárból ittak hősiesen.

KL: – Arany életek lehettek.

LI: – Nem sokáig, sajnos. Pár hét múlva, a Balaton felől, utolsó, elkeseredett ellentámadásba kezdett a 4. SS páncélos hadtest, hogy szétörje Budapest ostromgyűrűjét. A marsall ekkor kiüríttette Bicskét, nyolc-kilencezer lakosának

a fővároshoz közelebb eső falvakban, kisközségekben kellett meghúzódnia, Etyeken, Biatorbágyon, Budaörsön. Útra kelt a mi kis családunk is, gyermekszánkón magunk után húzva néhány takarót, pár napi élelmet; én vittem aktatáskámat még, benne összes költeményeimet, írószereimet, három könyvet. Etyeken, egy sváb paraszt borospincéjében zsúfolódtunk össze először, vagy húsz család. Néhány nap múlva, amikor nagyon végére jártunk már kenyérünknek, szalonnánkunknak, elhatároztam, én visszalopódom Bicskére; némi kolbászt, lisztet kimenthetek talán élestarunkból. Mondamon se kell, a kamrát üresen találtam, lakásunk teljes bútortartását pedig az udvar közepén, kihányva a hóra, részint tüzelőnek fel is hasogatva már. A Bicskei Takarékpénztárban, apám dolgozószobája kivételével, kórházat rendeztek be, kellett a hely a sebesülteknek. Azért végigjártam az épületet, hátha találok valami használatot; nem szólt rám senki. Ekkor fedeztem föl, a tornác alatt nagy kupacban ott magaslik teljes diákkori könyvtáram. Nemrég szórhatták oda, hó-sár nem áztatta még szét őket. Nem volt ez nagy könyvtár, négy-ötszáz kötet talán, de kamaszkorom legféltettebb kincse mégis. A tizkötetes Babits, a Kosztolányi-sorozat, Arany János, latin, francia, orosz, német klasszikusok, lexikonok és szótárak. Volt a Takarékpénztárnak egy udvarunkra néző irattára, másfél méter széles, hat méter hosszú, minden más célra alkalmatlan folyosószerű rak-tár, itt polcoltatta fel apám a bank sok évtizedes üzleti könyveit, iratait. Ez az irattár bolygatatlanul megmaradt, a múlt századi főkönyvek, pénztárnaplók nem érdekelték senkit. Elhatároztam, behordom ide könyveimet, itt megma-radnak talán. Hozzá is fogtam a hurcolkodáshoz, amikor megjelent a torná-con kíséretével Tolbuhin. Rámrivallt azonnal, igen indulatosan. Még alig ra-gadt rám valami az orosz nyelvből, de a többször, nyomatékkal elhangzott zabrálni szóból megértettem, a marsall azt hiszi, felhasználva a lakók távol-létét, lopni jöttem ide. Háborúban, egy kiürített helységben, ez megbocsátha-tatlan bűn csakugyan. Kétségbeesetten magyaráztam, ez a mi házunk, ezek az én könyveim. Mondtam francián, németül, ijedtemben latinul is, Tolbuhin azonban, úgy látszik, oroszul tudott csak. Egyik törzstisztje értett szerencsére németül, tolmácsolni kezdett a marsallnak. Én pedig fölemeltem egyik sáros könyvemet.

– Puskin – mutattam Bérczy Károly fordításának címlapját. – Doszto-jevszkij – halásztam elő a kupacból a *Bűn és bűnhődés*t. – És ez Csehov, ez Goethe, ez Shakespeare – érveltem tovább.

Tolbuhin megenyhült. Épp jött a konyhából egy altiszt, hatalmas tál sült-hallal, a vezérkarnak szánta, uzsonnára nyilván.

– Adjon a gyerekeknek egy halat! – mondta a marsall.

Soha olyan jól nem esett étel, mint soknapi éhezés, félnapj járóút után az a forró paprikás ponty. Tolbuhin megvárta, míg beleharapok, aztán fordult be apám irodájába, készíteni új haditerveket. Ekkor láttam utoljára, legkö-zelebb már mint pesti körúttal találkoztam vele. De könyvtáramat megmen-tettem csakugyan. Abban a háborúban szüleim egész élete munkája elpusztult, amikor azonban tavasszal az üres falak közé visszaköltözhetek, a félhomályos irattárban ott várt aránylag sértetlenül a tizkötetes Babits, az *Okori Lexikon* és minden szótáram. Csehov is, Homérosz is, Catullus is.

KL: – Ezzel szemben üres kézzel tértél vissza Etyekre.

LI: – Nem egészen. Az a tolmács-tiszt felhajtotta később egy páncélautó csomagtartóját, és hatalmas téglakenyeret, jó kilónyi kőkeményre préselt fe-kete teát halászott elő. Ezzel bocsátott útra.

KL: – Etyekre tehát.

LI: – Etyekre, ahonnet vándoroltunk tovább rövidesen. Biára előbb, majd, mivel ott nem laktak ismerőseink, Törökbálintra, ahol élt szüleimnek néhány barátja, náluk aludtunk meg pár napig, ők láttak el némi száraztésztával, rizszel, liszttel. Azután csakugyan a főváros következett már. Ahogy Pest elesett, én februárban – egyedül – előreindultam s az Üllői út környékén beállítottam ott élő rokonainkhoz. Tőlük kértem segítséget, ideiglenes szállást. Nem nagyon örültek jövetelemnek, de azért megígérték, ellakhatunk náluk valameddig a Thék Endre utcában. Visszamentem a családért, így kerültünk Pestre.

KL: – Első pesti lakásod tehát a Thék Endre utcai volt.

LI: – Első pesti lakásaim igen átmenetiek voltak, nem nagyon érdemes számontartani őket. A Thék Endre utcából előbb Angyalföldre vándoroltunk, anyám nővérének családjához. Ők részvétellel, testvéri szeretettel fogadtak és kicsit föltapláltak bennünket a Tomori tér akkori csemegéjével, izes lóhússal. Én beiratkoztam közben a katolikus Szent Benedek gimnáziumba. Nem mint-ha épp ide vágyódtam volna, de ez a középfokú iskola nyílt meg elsőnek Pesten, és hirdetőtábláján azt ígérte, aki március végéig elkezdí az 1944/45-ös tanévet náluk, nem veszti el az esztendő, a nyolcadikosok pedig érettségít is tehetnek júliusban. A rendkívüli, alig több, mint három hónapos iskolaév reményében tüstént elköltöztem szüleimtől, akik még magdolnavárosi rokonaiknál várokoztak, hogy visszaköltözhesse nek Bicskére s elvállaltam a bencésekhez aránylag közel eső Rákóczi úton egy neveletlen fiúgyermek instruálását, ott ezért szállást-ellátást kaptam. Délután tanítottam a nálam alig fiatalabb kamaszt, majd kísértáltam a kerepesi temetőbe és Arany János szarkofágja tövében készülttem a másnapi órákra. Itt senki nem zavart. Utolsó gimnáziumomról alig őrzök emléket, oly átmeneti szakasza volt életemnek. Annyira nem érdekelt, annyira nem tartottam kapcsolatot osztálytársaimmal, tanáraimmal később sem, hogy most abban se vagyok biztos, hol állt az az épület, a Rákóczi téren-e, vagy a mellette lévön. Ott valahol. Reggelente gyalog indultam a bencésekhez. Lakhelyemtől a legrövidebb út hozzájuk a Conti utcán át vezetett. A városnak ezt a részét, a szomszéd Vig- és Fecske utcával, Pest alsóbbrendű örömlányai tették nevezetessé – pontosabban hírhedtté –, a csúnyák, az ápolatlanok, a kiöregedettek, akiket valamirevaló bordélyház be se fogadott volna. Szent borzadályal, kíváncsian szemlélttem őket: ez már a nagy élet, a bü nös nagyváros része volt, ahová mindig vágyakoztam. Kis, jobbára földszintes házak előtt ácsorogtak ezek a szegények, volt bérszobája mindegyiknek és rémesen kifestve reggeltől csábították már a járókelőket. Ha most azt kérdezéd...

KL: – Persze hogy kérdezem.

LI: – Soha. E tekintetben igen kényes, mondhatnám elkényeztetett voltam egész életemben. Egyszer se tettem be lábam se magányos utcalányhoz, se nyilvánosházba. Noha efféle kalandokat nem vetett meg tisztés elődeim, sőt becsült kortársaim jó része sem. Engem azonban minden tisztátlanság és az örömszerzésnek minden rokonszenv nélküli módja oly mértékben taszított, hogy sose gondoltam rá, ezt is meg kellene próbálnom, ha másért nem, a couleur locale kedvéért. Nem próbáltam meg, szükségem se volt rá. Kifogás-

talán egészséggel, jó testi felépítéssel ajándékozott meg a természet, lányokkal sose voltam félszeg: úgy tizennyolc-tizenkilenc éves koromtól kezdve mindig akadt barátnőm, egyetemi kolleginák többnyire, tudtam saját lakást, legalább egy cselédszobát is fenntartani – a nemi nyomort átmenetileg sem ismertem.

KL: – A reménytelen szerelmet sem?

LI: – Azt igen, de az egészen más műfaja az érzelmi életnek. Reménytelen szerelmeim közben is akadtak vigasztalóim állandóan, többé-kevésbé szerettem őket is, legfőljbő nem teljes boldogsággal. Végtére lírikus lennék, tudom, ahol a várakozás feszültsége, a személyes konfliktus hiányzik, a szerelmi költészet elhal, vagy másnak adja át a helyét, a belátásnak, a bölcséletnek például, ami nem biztos, hogy primér líra már. A boldogság ugyanis önmagában is kielégít, nem kell hozzá a versebe öntés öngyötrése. Az erotika, nálam legalább, korlátozott kielégülést nyújtott mindig, szellememnek-testemnek egyaránt. Részleteiben a szexuális élet ugyanakkor oly változatos lehet, hogy ideig-óráig megadja a kimeríthetetlenség illúzióját. A kielégülést annál kevésbé. Aztán, ha már a szerelmi költészet is ide keveredett: az igaz szerelem ritka és nagyon személyes dolog; de minél személyesebb marad líraként is, annál rosszabb. Csak ha általánosítani tudja az egyedit, akkor pályázhat maradandóságra. A szeretet, méginkább a szerelem legnegatívabb tulajdonsága, hogy képtelen az objektivációra. A szenvedély a szerelem magasabb foka: itt a felhevült értelem kíméletlen megismerésre tör. Félek azonban, elkanyarodunk beszélgetésünk tárgyától.

KL: – Akkor kanyarogva közelítjük meg.

LI: – Redben. Folytassuk ott, július elején sikeresen leérettségiztem. Bizonyítványom nem tündöklött különösképp. Hajdani diákkoromban az osztályzat négy érdemjegyet ismert csak. A jelest, a jót, az elégségest, végül az elégtelent. Magyarból és történelemből elsős koromtól a nyolcadikig színjeles voltam mindig, jeles az érettségim is. De az idegen nyelvekből, németből, franciából, sőt latinból is csak jórendű osztályzat került végbizonyítványomba. Menyenyiségtanból, fizikából pedig elégséges. Ami nem érdekelt, abból annyit tanultam csak, hogy épp el ne bukjам. S a tantárgyak többsége nem érdekelt. Ennyit az érettségiről, illetve, mivel ennek a beszélgetésnek elvesztett otthonaimról kellene szólnia, Rákóczi úti lakásomról. Érettségimmal egyidőben kamasz tanítványomat is átsegítettem a maga osztályán – ez után fölöslegessé váltam. Észre kellett vennem, ebédem és vacsorám egyre soványabb. Jóétvágyú kamasz voltam én is. Hazaértem időben, este nyolcra, éreztem a paprikás-krumpli illatát konyhában-szobákban még; a család sietve megvacsorázott érkezésem előtt, engem egy tányér pattogatott kukorica várt egyetlen fogásként. Amivel púposan telerakták ugyan a mélytányért s jól mutatott, ám három-négy deka lehetett az egész. Fölláztam. Kiváló helyen feküdt az a lakás, a Rákóczi út pályaudvari végén, megállónyira a Világ szerkesztőségétől, ahol újságírógyakornok voltam már. Következő héten összecsomagoltam mégis, és a Kresz Géza utcában vettem ki egy tiszta kis cselédszobát.

KL: – Ott viszont nem kaptál ellátást.

LI: – Kaphattam volna, ha meg tudom fizetni. Szüleim akkorra visszaköltöztek Bicskére, havi tíz kiló liszttel segíthettek, ennyit nyújtottam át háziasz-

zonyomnak lakbérül az inflációs időkben. De mielőtt apám útra kelt, eljárt még a bank ügyeiben az Országos Takarékpénztárban. Ez a pénzügyintézmény, azt hiszem, afféle felügyeleti és tanácsadó szerve is lehetett a vidéki takarékpénztáraknak. Ott dolgozott Passuth László. Passuth-hoz járt apám azelőtt is, évtizede ismerték egymást, kapcsolatuk azonban kizárólag a bankszakmára korlátozódott. Apám tudta, Passuth híres író, vele példázódott mindig. Legyek bankember nyugodtan, a Bicskei Takarékpénztár igazgatójának és főrésztve-nyesének fia bolond lenne, ha át nem venné apjától egy jólműködő intézmény vezetését, amiből tisztességesen meg lehet élni legalább. Emellett gondtalanul írhatok, ha már ez a mániám, akár olyan Bicskén is nagyrabecsült regényt, mint az *Esőisten siratja Mexikót*. Apám, életében először, most félrevonta Passuthot, átnyújtotta neki néhány költeményemet. Mondja meg legközelebb, de őszintén, tehetséges-e a gyerek. Ha igen, be tudná-e ajánlani ingyenes-tosnak, mint kolléga fiát, az Országos Takarékpénztár étkezdéjébe? Passuth reménykeltőnek ítélte zseniálisaimat és elintézte, hogy jó fél évig, míg egyetemistaként a bölcsészkar menzájára nem kerültem, az Országos Takarékpénztár tisztviselőinek terített asztalánál költhessem el ebédemet minden hétköznap. Illendően megköszöntem segítségét, ő egyszer talán hívott magához, de én, bár igen tisztességes, művelt embernek tartottam, nem oly író akartam lenni, mint ő – barátság, személyes kapcsolat sohase alakult ki köztünk.

KL: – Passuth szerepét életedben eddig nem említetted.

LI: – Pedig hálás vagyok neki, sajnálom, hogy később, amikor én is vittem valamire, a véletlen sose hozott össze bennünket. Emlékeztettem volna pedig hajdani jótéteményére. De hagyjuk már el a Kresz Géza utcát, ahol közel egy évig, 1946 közepéig éltem. Egyre nehezebbé, bonyolultabbá vált lakbérémet természetben törleszteni, a súlyos terhet hátizsákban kellett felcipelnem Bicskéről minden hónapban. Mikor az infláció múltán bevezetődött a forint, a szomszédos Sziget utcában találtam hasonló cselédszobát, havi hatvan forintért. Ide költöztem, itt éltem ugyancsak jó esztendeig. Idősödő szállasadónőm, egy özvegy tanárnő, sajnos szívesen vette volna, ha neki is természetben fizetek, de ő nem zsírra, lisztre gondolt, szerelmi szolgálataim lettek volna kedvére inkább. Hogy visszautasítottam, ettől talán lakhattam volna még nála valameddig, de mind nehezebben tudta elviselni, hogy sűrűn feljárt hozzám akkori barátnőm – kiadta tehát utamat. Ekkor a *Válasz* kezdő munkatársa voltam már – Sárközi Márta könyörült meg rajtam s adott átmeneti szállást Nyúl utcai villájában, míg új lakást nem találok. Márta pompás villájában, a *Válasz* szerkesztőségeiben és az egyetemen – akkor harmadéves bölcsészhallgató voltam már – megismerkedtem az egész magyar irodalmi élettel szinte. Pár hétig vettem igénybe csak Márta vendégszeretét, 1947 őszén átköltöztem Cica nénihez, a Krisztina körútra. Cica néniről mindjárt mesélek majd. Nála elég sokáig, három teljes évig laktam. Kezdetben az ötszobás lakás cselédszobájában, amelynek hatvan forint volt havi bére. Jobb cselédszobák abban az időben általában ennyibe kerültek. Ma nem látszik hatalmas tételnek, szerény vendéglői ebéd épp csak kitelik belőle, borra való nélkül, de számomra és akkor hatalmas összeg volt. Öt forintért 1947 körül a lakásom alatti kifőzdében kiválóan meg tudtam vacsorázni. Levest, két óriási fasírozottat bőséges körettel, kenyérrel és ráadásul még tekintélyes lekvárosbuktát lehetett kapni öt forintért. Apám bankigazgatói fizetése kétszáz forint volt közvetlenül az 1946-os infláció után, mely talán három-négyszázra növekedett 1949-re. Jól emlékszem

1947-es honoráriumaimra a *Válasznál*. Első verseimért oldalanként húsz forintot kaptam. A *Magyarok* talán harmincat fizetett ugyanakkor. Az *Újholdba* kizárólag a dicsőségért dolgoztunk, Lengyel Balázs egyetlen fillért se tudott fizetni munkatársainak. Legnagyobb tiszteletdíjam – húsz éves koromig – A *Pokol tornácán* honoráriumuma volt. Ez a hosszú ciklusom, sűrűn szedve, talán nyolc oldalt tett ki a *Válasz* hasábjain. Százhatvan forint járt volna érte, de Sárközi Márta, tekintettel a rendkívüli teljesítményre, huszonöt forinttal megemelte a végösszeget. Nekem egy jó, tágas aktatáska volt életem akkori fő vágya. Amelyikkel Pestre menekültem, a diákkori, használhatatlanná morzsolódott. Én pedig akkor, azóta is, aktatáskával járok mindenhová. Kinéztem magamnak a Váci utcán a város legszebb, legdrágább kézitáskáját. Kétszáz forintba került, finom, tartós bőrből készült. Ezt vásároltam meg, csekély ráfizetéssel, A *Pokol tornácán* honoráriumából. Nem is csaptam rossz vásárt: tizenöt évig használtam aztán. Piaci bevásárlásra használható ma is.

KL: – Meddig laktál cselédszobákban?

LI: – Budapesti életem első három esztendejében, amikor egyetemi ösztöndíjaimból, instruálásokért kapott kis kereseteimből, téli hólapátolásokból és verseim csekélyke honoráriumából többre nem telt. Ámbár hogy laktam bennük, túlzás talán. Télen épp aludni jártam csak haza. Oly szegények voltunk – szüleim rég nem segíthettek semmivel –, hogy tüzelőt vásárolni, befűteni se tudtam volna. Ha valamelyik barátnőm feljött hozzám, akkor vittem csak haza egy szatyorban tíz kiló szenet. Emlékszem orvostanhallgató szerelmemre, a kedves Júliára, aki a Boldog Jolánta kollégiumban lakott. Amikor indult hozzám, leosont előbb a leányszállás pincéjébe és csent pár kiló tüzelőt, hánccsztatrába süllyesztve azzal állított be, mint legnagyobb ajándékkal. De mindig lopni sem tudott és gyakorta nekem se telt szénre. Kivált, hogy elmélyült köztünk a kapcsolat, s már naponta találkoztunk. Akkor bizony időnket a dunya alatt kellett múlatnunk. Kiváló módszerem volt azonban hangulatunk emelésére.

KL: – Már eltekintve a meleg takaró alatt mégiscsak kínálkozó örömöktől.

LI: – Fokozva azokat. Bicskén, az ostromidők alatt, előbb német, majd orosz léghátrító géppuskafészek állt udvarunkban. Jó ládányi nyomjelző lövedéket felejtettek nálunk, nem tudom, a németek-e vagy Tolbuhin csapatai. Éjjeli csatározásoknál fűztek a hevederbe, minden tizedik vagy huszadik lövedék helyére ilyen nyomjelző patronokat. Ezek mutatták aztán a sötétben, merre csapódnak a golyószóró lövedékei. Ezeknek a lövedékeknek a fejrésze nem volt veszedelmes robbanószer, világított csak, de nem roncsolt, nem sebzett. Kis bőröndnyit fölmentettem belőlük pesti cselédszobámba. Ha beállított Júlia és nem akadt éppen tüzelőnk, ilyen nyomjelző lövedékeket helyeztem a vaskályhába. Újságpapírossal alágyújtottunk: csodálatos színekben izzott fel tüstént a kályha. Sokféle nyomjelző lövedékfej akadt. Kék, zöld vagy lila fényekben úszott ilyenkor cselédszobánk. Meleget nem adott persze a golyószórótöltet, de öt-tíz percig is rendkívül barátságos, hogy ne mondjam, izgalmas színekben tündöklött tőle a szoba. A tejbőrű Júliára, akivel Goethe *Farben-lehréjét* is végigolvastuk valamelyik nyáron, ma is úgy emlékszem vissza főleg, türkizkéken ragyogott a háta, bordón, salétromsárgán a hasa, zöld villámokat szórt a haja és a válla – már csak ezért is irigyelhette volna tőlem akármelyik szürrealista festő.

KL: – A tűzijáték Cica néni szobájában játszódtott le tehát?

LI: – Inkább még a Sziget utcában, de Cica néninél is talán.

KL: – Meddig tartott ez a nyomjelző-lövedék korszak?

LI: – 1948 körül kezdett már annyi jövedelmem lenni – a Baumgarten-alapítvány megítélt számomra előbb egy teljes évi ösztöndíjat, következő év januárjában pedig megkaptam a Baumgarten-díjat is –, hogy megengedhettem magamnak a luxust: kivettem Cica néni reprezentatív nagyszobáját. Ami bizony havi kétszázba került már. Elöttem Szilágyi Dezső lakta, aki a Bábszínház igazgatója lett jóval később.

KL: – Hányadik lakásod, azaz szobád volt ez?

LI: – Bicskén, mint említettem, három helyen laktunk, én Tatán közben két internátusban, aztán Zalaegerszeg következett. Ha nem számítom háborús bolyongásainkat etyeki borospincékben, biai pajtákban, budaörsi istállókban és a törökbálinti ismerősöknél – végül is laktam, laktunk efféle szállásokon is –, Budapesten vagy nyolc-kilenc helyet említhetnék még. A Thék Endre utcát, az angyalföldi Tomori teret, a Rákóczi utat, majd a Kresz Géza utcát. Aztán átmeneti alvóhelyemet Sárközi Márta Molnár Ferencről örökölt könyvtárszobájának pamlagán, utána a Sziget utcát, s ahol most tartunk, a Krisztina körüti két bérleményt ugyanabban a lakásban. Ahonnét egy teljes nyáron át, fenntartva szobámat Cica néninél, Basch Lóránt városmajori villájában is éltem. A kurátor Olaszországba látogatott ugyanis néhány hónapra, és hogy ne álljon üresen az a ház, engem kért meg, őrizzem, benne lakva, őszig. Megérkezett közben Svájcból Hubay Miklós, az első emeletet ő kapta meg (nekem a teljes földszint állt rendelkezésemre), attól fogva ketten őriztük Basch doktor rezidenciáját. Majd Mészöly Miklós költözött oda, a második emeleti összkomfortba – ő ott lakik azóta is, közel negyven éve már. Hogy hány lakás ez? Ahová bejelentkezve is voltam, legalább tizenöt, de összesen húsz vagy több talán.

KL: – A Krisztina körüti hol volt pontosan?

LI: – Szemközt épp a főpostával.

KL: – Ez az a lakás akkor, amelyről *Özvegy és leánya* című életrajzi fejezetedben írtál a *Jelenkor* egy régebbi számában?

LI: – Igen, itt keresett fel Babits Ildikó, ha erre gondolsz.

KL: – Sok-sok otthonodból válasszuk ki akkor ezt, ahonnét széttekintve visszaidézhetjük a régmúltat.

LI: – Akárhonnét visszaidézhetjük. És amit visszaidézünk, mind múlt. A fél perce történt dolgok is.

KL: – Én a régmúltra gondolok. Emlegetted Cica néni előbb. Kezdd ővele.

LI: – Cica néni a legszebb öregasszony lehetett, akivel találkoztam. Gainsborough színeivel tudnám leírni. Bársonyos felületű, ezüst tónusú néni volt,

németes műveltségű, jobban tudott németül, mint magyarul. Űlt mindig szobájában, bolyhos plédbe takarózva – ő se nagyon tudott futni abban az időben – és német klasszikusokat olvasott. Lessinget, Wielandot, Herdert. Heine volt azt hiszem a legutolsó költő, akit még élvezni tudott. A Cica néni nevet barátaitól kapta, ifjabb Tóth Aladártól vagy Mándy Ivántól talán. Onnét a név, hogy csodálatosan szép és idegenekhez rendkívül barátságatlan kék krémperzsa macskákat nevelt. A szobákban öt-hat sétált mindig le-föl gögösen, ölbevehetetlenek, megsimogathatatlanok voltak, csak Cica nénitől tűrték tartózkodó kegyesen, hogy táplálja s olykor becézze őket. Cica néni hetven-nyolcvan éves lehetett, egy huszonöt esztendeje halott katonatiszt özvegye, aki szerény százyolcvan forintos nyugdíjából élt s abból, hogy ötszobás lakásából három szobát kiadott mindig albérletbe. Fél éve sem űlt miniszteri barsónyszékében Farkas Mihály, amikor zokogva mutat nekem egy hivatalos levelet Cica néni. A Honvédelmi Minisztériumból érkezett, s arról értesítette címzettjét, hogy nyugdíját, mint az előző, fasiszta rendszer exponált katonatisztjének özvegyétől, februártól kezdve megvonják.

- Bizony, ez nagy baj – mondtam.
- Az istenért, csináljon valamit, Pista.
- Mit csinálhatnék, édes Cica néni?
- De hiszen maga híres ember, Pista. Mesélte, hogy az előző hadügyminiszterrel egy lapba szokott irogatni.

Cica néni ezt jól tudta, valóban. Veres Péterrel a *Válasz* hasábjain csakugyan szerepeltem együtt. Ismertem személyesen is. Amikor katonai behívómat megkaptam, épp jött be a lap szerkesztőségébe.

- El akarnak vinni katonának, Péter bácsi. Mit csináljak? – panaszkodtam.

- A fenébe! Maga a hadügyminiszter – háborodott fel Sárközi Márta.
- Csak nem akarja bevonultatni a *Válasz* költőit?

- Sose törődj vele, édes fiam – nyugtatott Veres Péter. – Ne is jelentkezz. Amíg én vezetem a magyar hadsereget, a kutya se fogja számonkérni, megjelenés-e a sorozáson, vagy se. Ha hívnak mégis, tárcsázz föl, tudod a telefonszámomat, eligazítjuk a dolgot.

Föllegeztem, a sorozóbizottság sose látott, a honvédség pedig teljesen megfeledkezett rólam. Azaz mégse teljesen. Hosszú évek múlva beidézték egyszer, katonakönyvemet kérték számon rajtam. Rég nem Veres Péter volt már legfőbb hadurunk.

- Nem voltam katona.
- Katonakönyvének lennie kellene akkor is.
- Nem álltam sorozóbizottság előtt sem.
- Akkor pedig megbüntették.

Katonai igazolványomat postán kézbesítették ki pár hét múlva. A következő bejegyzések szerepeltek benne:

1. Csapatszolgálatra alkalmas, nem kiképzett író.

2. Büntetve először, 100 forintra: katonai nyilvántartás alól kivonta magát.

Boldogan befizettem a száz forintot. Ennyibe került, hogy perzig se voltam katona életemben.

- Hívja fel azt a Farkas Mihályt, Pista – könyörgött Cica néni. – Csak tévedés lehet, hogy egy szegény özvegyasszonytól elveszik a nyugdíját.

- Farkas Mihály nem ír novellákat, sajnos. Vele nem szoktam találkozni se szerkesztőségekben, se klubnapokon az Írószövetségben.

- Hát haljak éhen? – potyogtak Cica néni könnyei.
- Milyen rangja volt a férjének abban a régi rendszerben?
- Vezérkari százados. Még Ferenc József alatt léptették elő. Itt vannak a kitüntetései – vett elő egy berakásos díszdobozt.

Csüggedten nézegettem az Osztrák–Magyar Monarchia rendjeleit, az első világháborús vitézségi érmeiket és hadi ékitményeket, jó tucatnyit kiérdemelt belőlük a megboldogult százados. Ezek bizony aligha fogják megadni Farkas Mihályt. Amde levelek és okmányok is lapultak a kazetta mélyén. Olvasnám a legfelsőt, Cica néni azonban majdnem ujjaimra csapja az ékszerláda fedelét.

- Azokat nem kell megnézni, Pista!

- Miért nem?

- Csak. Nem akarom.

Gyanút fogtam.

- Ha azt kívánja, járjak el ebben a nyugdíj-ügyben, ismernem kellene valamelyest férje viselt dolgai.

Cica néni hosszan ellenállt még, én szelíd erőszakkal kiteregettem mégis azokat a sárguló iratokat. Az első egy köszönő levél volt, Stromfeld Aurél vezérkari ezredes írta: háláját, elismerését fejezte ki, hogy 1919. március 20-án a budapesti helyőrség élén Cica néni férje átállt a Tanácsköztársaság oldalára. A következő okmányban Landler Jenő igazolta, hogy május 23–30 közt a százados kitüntette magát Losonc visszafoglalásánál. Egy Stromfeld gödöllői főhadiszállásán kiállított írás dicséretben részesítette a megboldogult századost, mert a kassai, eperjesi és bártfai harcokban példamutatóan helytállt.

Szobaasszonyom sápadtan tördelte kezét.

- Az istenért, Cica néni, de hiszen a maga férje kommunista volt.

- Nem igaz, nem igaz! Nem lépett be ő soha semmiféle pártba. Ő a Monarchia törzstisztje volt, felesküdt a királyra, hogy képzelhet róla ilyet?

- Akkor is! Átállt a kommün oldalára.

- Drága Pista, ne árulja el senkinek. Amikor jött a Horthy, minden régi tiszttársa ezért szakította meg vele a barátságot. Bírószág elé is akarták állítani.

- És?

- Erre már nem került sor, mert szegény uram a kurzus elején meghalt. Mivel ítélet nem született, és párttag se volt a férjem, egy jóindulatú pártfogónk a hadügyben elintézte, hogy én mégis kapjak utána nyugdíjat. Most elvették tőlem.

- De kedves Cica néni, ha beírjuk ezt a fellebbezésbe, maga visszakaphatja. Mért nem mondta, hogy a férje 19-ben milyen érdemeket szerzett?

- Mert úgy szégyellünk egész életünkben, hogy szegény uram ilyen számmal tudott lenni.

Persze hogy beleírtuk a fellebbezésbe Stromfeldet, Landlert, a salgótarjáni és a kassai harcokat.

Cica néni hetekig ült sápadtan, szótlanul magastámlájú karosszékeiben, ölében kinyitatlan hevert lila selyempapírba gondosan becsomagolt Goetheje. Két hónap múlva érkezett meg a minisztérium válasza: tekintettel férje demokratikus érdemeire, az özevgy visszakapja nyugellátását. Igaz, nem a régi, teljes összeget, húsz forinttal kevesebbet. Cica néni azonban oly boldoggá tette ez is, hogy húsz évig élt még elégedetten, büszkén. Közel száz éves korában halt meg, mint értesültem róla később.

KL: – Emlitetted imént, anyagi viszonyaid jobbra fordulásakor Krisztina körúti cselédszobából átköltöztél a lakás reprezentatív nagyszobájába. Hogy eltél itt?

LI: – Jobbra fordulás ide vagy oda, nagyon szegényen még mindig. Az enyhébb tavaszi napoktól őszig megvoltam valahogy, de arra nem volt elég már a jövedelmem, hogy telente fűteni tudjam a szobát. Huszonhárom-huszonnégy éves koromig, míg Cica néninek fölmondva központi fűtéses lakást nem találtam a Szent István parkban, a meleg kályha fényűzését bizony ritkán engedhettem meg magamnak. Jó cserépkályha állt pedig a Krisztina körúti nagyszobában, vaskályha cselédszobáimban is volt mindig, megrakni azonban ünnepnap tudtam csak őket. Dolgozni télen kávéházakba, olcsó étkezdékbe, a Darling eszpresszóba jártam, vagy barátaimnál vendégeskedtem. Határ Győzónél például.

KL: – Ő valahol a belvárosban lakott.

LI: – A Tanács körút és a Rákóczi út sarkán, annak a bérpalotának legfelső szintjén, amelynek toronynégyszögében hatalmas óra mutatja most a pontos időt. Győző lakosztálya egyetlen harminc méter hosszú, tizenöt széles teremből állt, amelyhez teakonyhányi mellékhelyiség tartozott s – ez volt a csodálatos benne – egy ugyanakkora tetőterasz, mint a műterem. Kilépve a teraszra, káprázatos kilátás nyílt a város tetőire, a budai hegyvidékre. Őszintén irigyeltem ezt a felső légrétegeket súroló lakhelyet. Zenedélutánok, zeneestélyek, irodalmi felolvasások tették élénkké, vonzóvá Győző felhőkakukkvarát. Pán Imre, Kállai Ernő járt ide sűrűbben s az *Európai Iskola* szürrealistái. Közvetlen a terem fölött magasodott azonban a monumentális időjelző készülék, amellyel zavartalan békességben élt külön barátunk, az órát ugyanis elnémitotta egy háborús találalat. Az ötvenes évek elején a kerületi előjáróság úgy határozott sajnos, hogy a szerkezetet működőképes állapotba kell hozni újra. Megjavították tüstént, a bérlakás urának élete ettől kezdve pokollá változott. Az az óra nem tikkolt, nem ketyegett, hanem – ördög tudja, miféle acélalkatrészek mozgatták fogaskerekeit – pörölycsapásszerű robajlással vitte előre szélmalomvitorla-nagy mutatóit. A műterem mennyezete fölerősítette a dübörgést, a lakás zúgott, remegett, mint a Juppiter villámaint kovácsoló gigászok műhelye az Aetna gyomrában. Fogalmam sincs, hogyan állította meg, rontotta el Győző azt az órát néhány napra, míg el nem cserélte bérleményét egy teljesen közönséges, polgári lakásra, ahol bizonyára nem tudott oly boldog lenni többé, mint légi tanyáján.

KL: – Mulatságos meghívót találtam nemrég Szabó Lőrinc hagyatékában. Te küldted neki. Írógépeden vagy harminc példányban sokszorosíthattad is. Az a tartalma, 1949. november 5-ikére meghívod barátaidat Krisztina körüli lakásodra. Megírod mindenkinek, hogy kik lesznek ott. A névsor imponáló. Eljönnek, közlöd, Jékely Zoltán, Szabó Lőrinc, Vajda Endre, Lengyel Balázs, Nemes Nagy Ágnes, Mészöly Miklós, Határ Győző, Mándy Iván, Rába György, Jánosy István, Pilinszky János, Hubay Miklós – vagy harminc nevet sorolsz fel. Emlékszel erre?

LI: – Nagyon jól. Ha nem is épp erre. Majdnem minden hónapban összegyűltünk valahol azidőtájt, nálam is elég gyakorta, de nem csak nálam. Tudod, nagyon fiatalok voltunk még, beleértve Szabó Lőrincet, aki évtizeddel volt fiatalabb akkor, mint én ma. Hogy azon a novemberi napon mindenki ott volt-e, akiket beleírtam a meghívóba, erre nem veszek mérget. Lőrincről tudom csak, hogy biztos nem jött el, mert megmaradt egy levelezőlapja: sajnálkozva ki-

menti magát, épp kórházban fekszik vesekövel. Ma már nem sért senkit, ha elárulom, Lőrinc később sokszor megfordult abban a szobában, de túlnyomórészt nem barátaim kedvéért. Volt egy irodalomkedvelő balerina ismerősöm, csinos kislány, másodrendű mulató mellécsillaga, aki rövid ideig fel-feljárt hozzám, többre tört azonban, sokkal nagyobb költő által szeretett volna halhatatlan lenni. Amikor megtudta, ismerem Szabó Lőrincet, addig unszolt, míg be nem mutattam neki. Lőrinc rokonszenvesnek találta, s egyszercsak azzal állt elő, nem engedném-e át nekik a szobámat. Nekem épp más kapcsolatom kezdett alakulni, szívesen átengedtem Lőrincnek Magdát örökre, szobámat egy-egy alkalomra. Aztán már más szerelmeivel is meg-megjelent Lőrinc – az a szoba csakugyan igen alkalmasnak bizonyult meghitt együttlétre.

KL: – Hadd idézzek imént említett meghívódból még. Azzal végződik, sok csinos lány is meg fog jelenni és kitűnő ételekkel, italokkal várod vendégeidet.

LI: – Ezzel valamit már elmondtál ezeknek az összejöveteleknek a jellegeről. Hadd mondjam még egyszer, nagyon fiatalok, túlnyomórészt huszonévesek voltunk, néhányan egyetemi hallgatók még. Értelmes, vonzó kolleginánk boldogan jöttek, hogy megismerkedjenek író barátaimmal, barátaim pedig, hogy találkozzanak gyönyörű kollegináinkkal.

KL: – Hát még ha a csinos kollegina egyúttal irodalmunk legtehetségebb költője volt.

LI: – Nemes Nagy Ágnes akkorra kinőtt már a bölcsészkar padsoraiból, abban viszont igazad van, huszonéves korában kivételesen szép volt. Ő mindig Lengyel Balázssal, férjével jött, a flörtnek, az oldott légkörnek azt az atmoszféráját azonban, amely ezeket az estélyeket meghatározta, nagyon élvezte Ágnes is.

KL: – Hogyan zajlottak le efféle estélyeid?

LI: – Mindenekelőtt: nem örvendek túlságosan, hogy az a kissé nagyképű, kissé számár, kissé kamaszos meghívóm, amelyet idéztél, Szabó Lőrinc gyűjtőszemvédelye folytán átvészelte az évtizedeket. Hajdani magamat szívesebben látnám valamivel komolyabbnak, tartózkodóbbnak. De ha már nem tagadhatom le, annyit elárulok legalább, félreérthető az a kitétel, hogy pompás ételekkel-italokkal én várom vendégeimet. A lányok dolga volt, mondhatnám belépődíjuk, hogy tálcányi süteményt, szendvicset hozzanak magukkal. Itálról ugyanakkor a férfiaknak kellett gondoskodniuk, palack borról a szegényebbeknek, töményről a tehetősebbeknek. Én csak tányérral, pohárral szolgáltam, kölcsönkérve azt is háziasszonyomtól. Hogy milyen szegények voltunk, hadd meséljek el közbevetőleg egy történetet. Beállított Mátyás Iván egy üveg vörösborral. Beszélgettünk, táncoltunk – igen, gramofonzenére táncoltunk is –, üztünk mindenféle elmejátékot. Új kislány tűnt fel aznap körünkben, az ifjú, széke Panni. Iván másfél óra alatt meghódította, a rokonszenv kölcsönösnek bizonyult. Tizenegy felé Iván Panni fülébe súgta: lépünk meg innét, meghittebb társalgásra alkalmasabb egy esteli séta. Észrevétlenül tűntek el, a ház kapuját már bezárták persze, Iván főúrián kifizette Panni kapupénzét is, kerek forintot nyomott az álmos házmester markába. A Krisztina körüttől jó órányira, a Pasarét végén lakott Panni. Ifjonti kedvvel indultak el a hűs holdfényben. Fák

alatt, kapualjakban meg-megálltak nyilván, hosszabbítva a hazafelé vezető utat. Egy-egy kései presszó, kisvendéglő itt-ott nyitva tartott még. Panni javasolta, valahol éppenséggel megpihenhetnének, talán egy fekete sem ártana. Iván azonban csodálatosnak tartotta a Városmajor sejtelmesen suhogó fált, az éjfélel utcák fényeit. Panni didergett, november volt, ahogy ez a meghívóból ugyebár bizonyítható.

- Maga nem fázik, Iván?
- Maga mellett, Panni?
- Mégis, ha villamosra ülnénk.
- Ilyen ragyogó időben?

Gyengéden esni kezdett az eső.

- Megázunk – mondta Panni.

Iván átölelte Pannit egy kapualjban.

- De nem itt.

Az eső zuhogott. A szél feltámadt. Néha kevésbé zuhogott. Akkor tovább mentek. Egy után elérték Panniék házáat végre.

- Jöjjön be, Iván. Tárcsázok egy taxit.
- Nekem most támadt sétálni kedvem igazán.
- Maga milyen fiatal, Iván!

Iván megkönnyebbülve fordult vissza. A zápor elállt, most villámlott csak. Valahol belecsapott egy fába. Iván sietett. A Moszkva téren elérte még az utolsó hatost. Zsebébe nyúlt, nem szállt fel. Egyetlen forinttal jött hozzám, ezt nyomta a házmester kezébe.

Elindult a Mártírok útján. Köd. Hódara. Átment a Margit-hídon. Jegen zápor verte a Dunát. Iván felöltője átázott. Sietősebbre fogta lépteit. Vihar, felhőszakadás. A Nagykörúton kiöntötte cipőjéből a vizet. Háromra járt. Iván a Fiumei úton lakott. A Rákóczi úton tüszögött már. Négykor csöngetett be házuk kapuján.

- Szent ég, Mándy úr – mondta a házmester. – Beleesett a Dunába?
- Holnap megadom a kapupénzt – köhögött Iván.

KL: – Pedig Mándy Iván akkor országosan ismert novellista már, és ahogy te is, a korszak legelőkelőbb irodalmi díjának, a Baumgarten-díjnak a kitüntetettje.

LI: – Vigyázz, Lóránt. Amiről mi itt beszélünk, az 1949 novemberében történt.

KL: – Tehát nincs már *Újhold*, nincs *Válasz*, a *Magyarok* is megszűnőben.

LI: – Nem megszűnőben, 1949 novemberében már *Magyarok* sincs. Ezek a folyóiratok mind nincsenek, már mi se vagyunk sehol. De visszatérve a Krisztina körútra még, annyit hadd mondjak el azért befejezésül, ne hidd, hogy csupa efféle összejövetelekből állt akkori életünk. Csaptunk ilyen bulikat is, mert, mondom, fiatalok voltunk és vigadtunk csakazértis. Többnyire azonban komolyak voltunk, nagyon is komolyak. Egymás lakásain sokkal szűkebb társaságban gyűltünk össze általában. Ahol nem hangulatfény és gépzene mellett időztünk, hanem a világ és az irodalom dolgait vitattuk meg. Nemes Nagy Ágnesnél, olykor nálam és másutt is. Felolvastuk egymásnak munkáinkat, megbeszéltük műhelygondjainkat és egyéb gondjainkat is természetesen.

Ezeknek a barátságoknak, beszélgetéseknek igen nagy összetartó ereje volt. Tartottuk a lelket egymásban a legsötétebb időkben is.

KL: – Fény és árny. Jutott nektek fiatalságokban mindkettőből. Mégis árnyékból több talán.

LI: – Több, kétségkívül. De nem azért mondom, hogy megszépítsem a messzeséget, megbocsássam a megbocsáthatatlant, hanem hogy a teljes igazságnak ezt a részét se hallgassam el: akármilyen borzalmas volt is az a korszak, mely egyikünk életéből tíz, másikunkéból húsz évet rabolt el, amely évtizedre vagy még hosszabb időre homályra, hallgatásra ítelt egy egész nemzedéket – néha-néha elcserélném a mai fényt az akkori árnyra; nem az árny kedvéért, hanem elmúlt fiatalságunkért. Mert mégiscsak ifjak voltunk és ifjúságunk pusztá ténye folytán valamiképp nem tudtunk oly boldogtalanok lenni, mint amilyen boldogtalanoknak lennünk kellett volna, ezek miatt a sötét évek, még sötétebb bűnök miatt.

A Magyar Rádióban elhangzott beszélgetés átdolgozott és kibővített változata. Szerkesztő: Dénes István.

Útban Marseille felé*

Párizstól Lyonig 74 oldalt olvastam. Elég derék teljesítmény. Lyonban soká állhatott a vonat, mert amikor elindult, a 91-ik oldalon tartottam. Ezen közben útitársaim leszálltak, s felszállt egy kövér ember a kamaszfiával. Ezt se vettem észre. Mert a 74. oldalon a hölgy, akit Hortense-nek hívnak, aki fiatal, szép és szegény, aki agg édesanyját támogatja, mégpedig abból, amit – idézem – „napközben keres egy jelentéktelen ügyvédi irodában, ahová kisegíteni jár” – tehát a 74. oldalon Hortense felveszi a szürke útifátyolt. Mikor ezt olvastam, rettegés fogott el, mely később még csak fokozódott, mert Hortense, aki szürke kosztümöt viselt, felkapott egy vörös kezításkát és taxin kivitette magát a Victoria-állomásra. Kifizette a kocsit, s aztán „odalépett az első vasutashoz. Kérem, honnan indul az esti gyors? – Első vágány, hangzott a válasz. Tessék iparkodni.” Így szállt föl Hortense a vonatra. Ha földalattival megy, bizonyosan lekészt volna róla... Bár késte volna le, gondolom szívszorongva; de Hortense sajnos nem késte le. Hortense a vesztébe rohan.

A 74. oldalon Hortense, mint említettem, leány és szép és szegény. Ez azt jelenti, hogy a detektívregény törvényei szerint az utolsó lapon, a 212-esen, asszony lesz és gazdag. Vagy legalábbis jómódú. Ez a tudat tartja bennem a lelket. Mert Hortense nem tudja, mi vár rá. Ő csak egy hirdetést olvasott – a 32. lapon –, melyben előkelő úr Sussex grófságában titkárnőt keres, heti 25 font fizetéssel. Én nem tudom, mennyi heti 25 font, de nagyon sok lehet, mert Hortense ész nélkül elindult Sussexbe. A föltételnek, úgy látszik, megfelel. Fiatal, szép és jó családból való. Ez nagyon biztató. Detektívregényben a jó családból való embereket a legritkább esetben ölik meg. Szörnyű dolgokon esnek keresztül, de a végén mégis megházasodnak. Talán Hortense-ben is él a remény, mert kínos pontossággal tartotta be az apróhirdetés föltételeit: „Jelentkezés szürke kosztümben, ugyanilyen színű útifátyollal és vörös kezításkával.” Hortense ezen kívül még bundát is viselt. Hogy milyen bundát, azt nem tudom, mert a könyvben csak ez áll: astracan. Túl izgatott vagyok ahhoz, hogy elővegyem a szótárt. De érezhető, hogy a bunda nemes prémből való. Szinte még csodálkozik az ember, miből telik astracanra egy lánynak, aki az anyját tartja s egy jelentéktelen irodában kisegít. De Hortense bizonyára takarékos.

A vonat elindul. Az enyém is, de – sajnos – Hortense-é is. Aggódni csak én aggódom: a lány nem. A lány vígan cigarettázik, elővesz egy újságot és olvas. Nem tudja azt, amit én – s minden olvasó – már a 24. lapon tudott, hogy az esti gyorson, mely Sussexbe visz, hat fiatal lányt gyilkoltak meg. Mind a hat szürke kosztümöt viselt. Ez még nem feltűnő. De mind szürke útifátyolt és piros kezításkát: ez már ijesztő, rémes és fenyegető, mint egy halálos ítélet. Hat lányt már eltett láb alól ez a szörny; s a könyv címe: A Hetedik Halott. Borsószik a hátam, ha arra gondolok, mi vár Hortense-ra. Hatan

* Az író hagyatékából

utaztak előtte így, kosztümösen, fátylisan, a halálba; az ember könnyen ki-gazmíthatja, ki lesz a hetedik. De még erre sincs idő. A gyorsvonat – a sussexi – dübörögve rohan bele egy alagútba. S ekkor lassan kinyílik a fülke ajtaja, egy kesztyűs kéz nyúlik be és észrevétlenül a kapcsolót keresi. Kattanás és a fülkére sötétség borul.

*

A 96. oldalon történik ez. Behajtom a könyvet, tikkadtan nézek körül. Nem bírom tovább. Úgy látszik, a detektívregényt csak kis adagban szabad szedni, mint a mérgeket. Szokni kell hozzá a szervezetnek. Aki ritkán él vele, annak megárt, mint a törköly. Bár e hasonlat nem szerencsés, mert az effajta írások hatása épp ellentétes a pálinkáéval. A részegség bátorrá tesz, vagy legalább kötekedővé; a detektívregény mámora a félelemé. Én legalább is félttem, attól a perctől kezdve, hogy Hortense felvette a kosztümöt. Még ennél is hamarabb: mikor elolvasta a hirdetést, már ugyanazt az iszonyodást éreztem, mint mikor egy ember a szememláltára a villamos alá kerül.

Ez hökkentett meg: a félelem. Soha más írásmű nem gerjesztett félelmet bennem. Megjárhatjuk Dante poklait és nem érezzük ezt. A detektívregénytől mindig. Olcsó félelmet és olcsó reménységet; az emberre ráfogják a pisztolyt, de az ember tudja, hogy csak vaktöltése van. Van hangja, füstje; magva nincs. Nem is vitás, hogy Hortense-t – a 212. lapon – a mesterdetektív megmenti. A sussexi szörnyet lelövi. Hortense-t feleségül veszi; és akkor kezdődik a biztonság, a béke, meg a zavartalan boldogság. Erről a boldogságról szeretnék írni; arról, miről hallgat a könyv. Pedig az sokkal izgalmasabb, mint a sussexi szörnyeteg.

*

Ez a boldogság az állandóságban gyökerezik, s e biztonság záloga a pénz. Ezért hallgatnak róla a bűnügyi regények szerzői: mert az állandóságról írni nem lehet, s „a pénz örömeit” se írta meg soha senki. Ezt a közérzetet csak közgazdászok ismerik. Keynes híressé vált könyvében (A béke gazdasági következményei) nálam sokkal jobban megfogalmazta ezt, a hepienden-túli boldogságot. Az első világháborút megelőző évekről, a „boldog béke” esztendeiről írta: „A londoni polgár, aki ágyban itta a teáját, az egész világ minden árucikkét megrendelhetette telefonon, amennyit kívánt, s biztosra vehette, hogy az árut pontosan házhoz szállítják. Ugyanakkor és ugyanígy befektethette vagyonát természeti kincsekbe és vállalkozásokba, és a legkisebb fáradság nélkül részesült a haszonban vagy jövedelemben. Ha kívánta, pénzét bármely nép vagy bármely közösség vagyonával egyesíthette, akármelyik földrészen, értesülései vagy elképzelései szerint”. S ha utazni támadt kedve, „csak elküldte az inasát a legközelebbi bankba, s felhozatott tetszése szerint való nemesércet, amit alkalmasnak tartott... s igen csodálkozott volna, ha – aranypénzzel a zsebében – valaki kérdésekkel háborgatná. S ami a legfurcsább: teljesen természetesnek tartotta ezt az állapotot. Minden változást fölöslegesnek, botrányosnak és örültségnek tekintett volna...”

A londoni polgár, egy negyedszázaddal ezelőtt, miközben telefonon bizonygatótta üzleteit, vagy – ha utazni támadt kedve – csörgő arannyal vonatra szállt, nyilván nem hurcolta magával a Hetedik Halottat. Nem volt rá semmi

szüksége. Ő nyakig benne élt abban az állandóságban, mely ma csak a detektívregények 212. oldalán kezdődik. E huszonöt esztendő alatt nagyon sok történt.

Van egy angol író, aki minden esztendőben két bűnügyi regényt ír, s eddig több mint négymillió példányban jelent meg, csak az angolszász nyelvet érintően. Péter Cheyney a neve. Akit négymillió példányban nyomnak, az nyilván telibe talált egy közhangulatot. Elolvastam egyik könyvét és elolvastam az önéletrajzát is. Abban elmondja, hogy ír. Soha ilyen árulkodó műhelytitkokat!

*

A szerző mindenekelőtt tárgyat választ. Eddig rendjén van, ezt tette Tolsztoj is. De Cheyney, ha megvan a tárgy, keres egy jó intrikát... Kik a jó intrikusok? Az ópiumcsempészek, a kémek, a kloroformos rablók, egyszóval mindazok a balkáni elemek, akik bizonytalanná tették az utazást London és a sussexi grófság között. Ilyen könnyen akad. S ha megvan, akkor Cheyney, saját szavaival, egy-kettő összeállítja a jellemeket. Minden hős kartotékot kap, melyben a következő rubrikák vannak: születése, vagyona, szokásai, különös ismertetőjele, feltűnő hajlamai, tikkje... Mint egy népszámlálási kérdőív. Ezeket a szerző – egy-kettő – kitölti, s máris kész a vázlat, a harc a jócsaládból való egyén meg az intrikusok között. Kész a regény; ámde még nyilatkozik a bizottság.

A szerző úgy nevezi: areopág. Tagja egy ügyvéd, egy rendőr, egy orvos, egy tudós és – egy író (!). Cheyney elmondja a mesét, a bizottság megmondja a véleményét. Mindez nagyon demokratikus. Utána Cheyney diktafonba mondja az immár kész és hibátlan detektívregényt. Évente kettő készül így. Mintha Dosztojevszkij munkamódszerét egy kitűnő mérnök modernizálta volna; elmarad a töprengés, a nyersanyagnak – az élet valóságának – oly fárasztó rostatálása. Az írás néhány munkamozdulatra egyszerűsödött. Így készül a Bedő-regény. Évente kettő.

Látnivaló, hogy úgy készül, mint a szérumok. Az areopág helyett megteszi egy ló is; ha az nem döglik bele, akkor az olvasó sem. Ámde négymillió példányban csomagolják, tehát bíznak benne, van hitele. Igaz, hogy Cheyney nem a saját erejéből él, hanem az irodalom óriási aranyfedezetéből. A szó mérhetetlen hitele áll mögötte; s ha azt írja, hogy „Hortense fáradtan hunyta le szemét”, akkor négymillió ember – csak az angolszász területen – el is hiszi ezt. Dickens és Balzac kedvéért hiszi el. Meg a saját lelki egyensúlya kedvéért.

1948 május

„Elhangzott dal régi fényről és szerelemről”*

Bármennyire is biztosították afelől, hogy nincs vége, az a megpattant hajszerű a jobb szeme sarkában olyan szűró fájdalommal lüktetett, hogy már azon át érezte szívverését. „Szalmasárga, szalmasárga” – ezt kiabálta valami erőszakos gyerekhang a fülében. De miért pont így hallotta, s ha ez a zakatolás már a tetőfokára ért, akkor meg ezt: „csss, csss!”

Igen, ezek a valóságkitérők vezethették Önt, kedves Hermina, arra a szerindás fennsíkra, ahol szemébe csapott egy ág, amivel akkor nem törődött. Nem törődhetett, hiszen, legalábbis Ön úgy hitte, oly ritka, lila-szirmú, gömbfejű virágokat gyűjthet, melyek az avarkorból maradtak itt. És akkor csokra elszakította Önt mindattól, amit a múltban bizonyos perceknek köszönhetett. Egy pillanatra még kivárt türelme, hogy leszámoljon a nem létező örömmel, és még az is átvillant Önben, csak úgy estében, hogy már korábban is látta ezt a tájat. Szemét a bábész pillanat a völgyi templomtoronyra húzta és mindenféle hangokat hallott akkor is, ami persze lehetett a zuhanás első figyelmeztetése.

Homlokom – mondta, drága Hermina –, csak a homlokom ne karmolódjon össze!

Megfejtethelen, hogy miért csak a homlokára ügyelt. Nem akarva tetézni a bajokat, ami ebben a főnix időben ilyfajta hanyatlásokkal járhat. De talán nem túlzom el a dolgot, ha azok a társasági, gyermekfigyelő, fújd-el-a-gyertyát-a-tortán-felnőttkorom-kedvéért, mert-mit-kezdjek-veled állapot juthatott össze: a gyertyaláng varázsa, hogy ezt már én is tudom, meg az a vendég-apa is, akinek anyja visszfényeskedett gyerekarcomat felhasználva.

Frontális, vagy legyen homlokegyenest közeledés, mégiscsak a harmincas évek töredékes emléke, hogy ne mondjak mást, egy hétvégi kiruccanás szűréjára gondolhatott akkor, kedves Hermina, az Ön kedves Édesanyja. De túlságosan is előretolakodott akkor Önben a féltékenység világga-akarok-menni-kedve, mivel, gondolom, nem változtathatott ezen a gügye mosolyokban meglévő helyzeten. Hát belefűjt a gyertyába a nyilvánosság előtt.

Mi más, ha nem kompromisszum volt a kezében az akkori kedvenc babájának csúnyán megviselt pilótasapkás homloka, amit ha hátradöntünk, sír, mert pumpálja sípját ez a felborult helyzetből adódó pneumatika. És homlokával érintve, úgy vélte, bepúderezte ezt a nem-igazi-baba-gyereket.

– Mégiscsak igazi! Mert fogom, és most fújok! Anya! Hidd el, ez most már elegendő! – sikította akkor, ó, szép kicsi Hermina.

* Részlet egy nagyobb műből

– „Nézd, még mindig ott van a holdad, mit széljárta szád növelt a gyertyaláng közepén, s nem alszik el!” – diktálta e mondatokat anyja a szülői asztal perspektívájának mellvédjén.

És ahogy az asztalhoz ért a homloka, már összezavarodott a vendégség, és fújttak Ön helyett, csak hogy sikerüljön, és össze is röhögtek.

Bármily furcsa is egy kisgyerektől, Ön akkor e szavakba kezdett: – Titkos sirásom, kérem, nem tudom milyen gyöngeségből fakad, Mademoiselle, s ha jelet vél látni homlokomon, apámtól félve most átruházhatom estemben homlokára!

Véljük néha késő délután, hogy az ágak árnya a ház falán öregasszonyok álma. És már egyre súlyosabb a tér szemünkben, mint kamaszkorunkban, amikor utunk egy búzamező mellett vitt el, s árnyékot növelt szemünk aljára valami idegen érzés. Hogy vissza kell fordulni, mert itt minden olyan, amilyen én, saját tekintetem fúródik saját tekintetembe. Meginog persze bölcsekedésünk árnyékaink mivoltáról, mint ahogy meginog járásunk, ha odafigyelünk lépéseink egymásutániságára. Még úgy tűnik, fényes hangon szólítjuk magunkat estünkben, de már érthetetlen beszédünk a körülállók számára.

Hogy milyen okból szólította Mademoiselle-nak a szembenülő idegen férfi feleségét? Másra nem tudok gondolni, kedves Hermina, mint hogy valami beszélgetésfoszlányból következtetett arra, hogy ő is boldogtalan, világgá-menni-akarázó öltöztetős babája miatt. Bár elbizonytalanított egy későbbi kijelentése, mikor visszarántotta tekintetem a házfal melletti betonjárdán, egy szemetesedényt nyikorgatva cipelő öregasszonyra, aki tüzetesen megvizsgál minden fagytól elfekvő dálialevelet.

Kicsit feltartóztatott viselkedése, de még benne maradt szememben a századelő propellerzaját viselő aeroplános büszke tekintete egy öregúrnak ott a sarkon, aki megvárta, míg eltotyog mellette az ismeretlen kortársnő, s csak akkor nézett utána, mert így illik, felidézett örömeinek.

És gondolom, Ön most arra gondol, egy végtelenül csúnyácska szerető kellene Önnek, akit fölényes biztonsággal várhat, és akinek arcáról soha nem tapasztalt izgalom árad. Mert élni kell, és ez a túlélési ratifikáció olyan hől fejleszt úgy gyomortól lefelé a hasban, hogy az már tünet.

Ó, kedves Hermina, fölül kell hogy emelkedjék „mail art” küldeményén, a holnap, én szép hölgyem, majd csak sarkon fordul, és nagyot bámul e csodálatosan elhitető közvetítő asztalon. S hogy a dologra térjek, az eljövő tervekben mára már semmi sem marad. Éppenséggel úgy kel föl számunkra a reggel, mint Anna Karenina függőnyt-érintő kedve.

Annyi biztos, mélyfajta volt tekintete, ő Hermina, vagy legalábbis sötét. Mindenesetre nem lehetett megkülönböztetni kellőképpen a mit-nem-adnék tekintettől pillantását.

Úgy érzem, úgy érezte akkor, hogy szemében, mint egy havas fennsíkon leszúrt bot árnyéka, kifeszült a táj. És ebben a tájban minden változtatás szentségtörés, s hogy ez már nem emlékezteti semmire, hogy ez a táj már teljesen Önmaga. Ebben a tájban félúton megáll a hóesés, ezen a vidéken minden felgyúrt hóhalom árnyéka egy-egy félrefordított arc sziluettjét mutatja. És ezekre az arcokra vetődik az Ön arcának árnyéka, s tekintetük felissza tekintetét.

Aztán később megtudtam, hogy ez tényleg így volt. Ezért kell, hogy higgyen nekem, azon a kávéházi asztalon felejtett képeslapon menüetett járt

valami régi jelmezbe öltözött pár. A szalmasárga képen, szinte törölgetni kell szemünket, hogy észrevegyük, a kimerevített tánc lépésbe, csak úgy oldalvást, belóg egy szép női láb árnya, combtőig egészen. És ha már így vélni látjuk árnyékát, eltaposódik bennünk a mi lenne a vége, ha e szép levelet vagy képet nem zavarta volna meg ez a lábbéli előhozakodás.

Olyan ez, drága Hermina, mint a homlokegyenest. Vagy érthetőbben, amikor tisztában vagyunk azzal, hogy életre-halálra vannak kiosztva a szerepek, de becsületszóra nem tudunk hinni benne. Rafinált tánc ez ebben a told-alám-alacsony-zongoraszékes bálban. Ha izgek-mozgok rajta, majd csak eléri kezem a klaviatúrát.

De ki zongorázott és kinek pasztorálét, mikor az a táncospár a képen háttal van a nem létező oszlopoknak. És a férfi mintha súgná a krétahomlokú hölgynek: – „Emlékezzék látogatásomra, már akkor szerettem volna felkérni Önt!”

És a belépő szép női láb már nem kérdez, csak diktálja: – „Ismeri Ön a hölgyet! Mert itten bál van!”

– Homokszín szoknyát kellene varratnom, gondolta Hermina, s a comb közepétől lefelé mindinkább kávébarnába menne át.

Ez az a lopott idő, kedves Hermina, amikor az előhozakodók úgy hitték, hogy becsapta kérőjét. Pedig Ön keresésére indult, s oly gyorsan, mint e jelenidőben kiszolgáltatott énünk rosszabbodása.

Az a völgyi torony, amit látott akkor estében, azon a fennsíkon, meghittégével együtt önsajnálatot ébreszthetett Önben, kedves Hermina. Minek megfejtése már majdnem reménytelen hadakozás, mint a friss havon a látszólag cél nélküli madárláb-nyomvonalak értelmezése. Mégis pontosítani szeretném, akár a zsúr-asztal damaszt terítőjén elfutó gyertya-folyások útját, hiszen nem hagyta volna a kávéházi asztalon azt a képet. Mert hitt benne, mint a megtalált lét metaforájában, drága Hermina, mint egy volt Karácsonyon, amikor felderült arca a fűtött szobában felejtett hőemberen.

Bizony, napról-napra rosszabbodnak a bennünk felejtett fényképek. És már csak azt kérdezhetjük, hogy hasonlatosak voltak-e valóban azokhoz a repedezett visszanévezésekhez, amelyekkel követték azt a környezetet-is-veled-együtt, meg még a macskakövet is fényképező szándékot, mert azon tolod a babakocsit.

Mert itt bál van! És tegező modorban. Tüllök, vagy miféle szoknya-anyagok feminin kedve csapdos megejtve minden garderób nézőpontot e kinematográfiában.

És egyszerre csönd lett, mesélte nekem, kedves Hermina, mikor Made-moiselle-nak szólította gyerekként a szemben ülő hölgyet, aki babája s kocsi-ja felől érdeklődött, hogy jól kilát-e belőle a „kicsi”, mert mintha az igazi babákat utánozná, úgy vibrál a szemhéja.

Én azt hiszem, hogy Ön akkor azt szerette volna, ha egy rövidlátó és az akkori maga szerint kiszolgáltatott felnőtt férfi csak úgy utána néz magának, amint ikszlábú sutaságával átsodródik a cukrászdai szerelmes párok között egy nagy adag fagyaltért. S a cukrászépület innen se, onnan se belátható sarkán, annak a kövér embernek, aki már régen ott ül, meggyőző mozdulatokkal szavatolja nagy röpüléseit hóban és viharban a Sark-kör fölött, hivatkozva számos megtörtént esetre, melyről Ön akkor meg volt győződve.

Szomorú vagyok, kedves Hermina, hogy elszökik szép története előlem. De tanácsa szerint cselekszem, s csak elbotlása körülményeinek szeretnék utána járni mostani helyzetünkben, amikor érzelmeink is prostituálódnak.

Semmilyen színre nem emlékeztethette az a pillanat, amikor fölfelé zuhant szemében a táj. Pedig előtte sárgás-barna volt. Mint mondta, apjától rámaradt színek ezek, aki a mozgósítást kézbevevő, most-szőkevény-legyek-e, vagy hadifogoly, s menyasszonyom-szerelmi-félbehagyatottságát-vállaljam-e helyzetét próbálta mesélni Önnek, már-már tűrhetetlen se-lány-se-hölgy viselkedése miatt.

Mert így viselkedett, és ezért engedett kutatni apja hófűtta emlékei között, aminek a vége mégis csak az a hadikórház maradt, ahol a tájban, vagy pontosabban fennsíkban a kapuk előtt várta a bebocsájtást a folyó-könyök-tájt elfogyott nyolcfőnyi század.

Ezért is gondoltam arra, hogy mi lenne, ha Ön lenne a „százados-úr-heje haj-ha-felül-a-lovára” hajadon.

Tudom, hogy nem tudom meggyőzni arról a szíves pártfogásról, mi keresésére indult a furcsábbnál furcsább ideáknak, de biztosíthatom, hogy lecsendesült az ellenkezője mindannak, amiről meggyőződhetett. Ezért is reménykedik Ön a kihalónak vélt vidékekben, ahol még lágy meleg maradt a nevetés a gyereklány gesztenye-babát vonzólgató kedve fölött.

Melyik valóság vehette föl Önt egy törmelék időre és tartotta csak annyit kívárásig elesésének idejét, hogy sérült szemében fényképszerűen rögzüljön a táj? És még gödör-visszhangos „hol vagy, hol vagy” hangok is sajogtak füleiben. *Meg nem téve megtevődni s megtéve megtétlenül maradni akart* a nagy szerelem állapotában.

Leengedett kezű szíkes tavakban tükröződő késő nyári est bűntudatának sásleveleket zizegtető magánya járhatott vissza akkor s azóta is az érintetlenségét megelőző állapotát kereső kedvében, drága Hermina.

– Milyen torz is az emlék – mondta, kedves Hermina –, hogy az egyszerű szerelmi állapot utólag szennyel keveredik, és már csak a figyelők óvó, házfalmentén lépegető szava emelkedik az akkori nagyon is valós félelmeim fölé.

Gondolom, mindenképpen felmutató szép büszkeség lehetett Önön úrrá, hogy erre gondolhatott, mellyel az alkalmat is cinikusan megbélyegzik, mert hát az ágyékok kapkodása is türelmetlen.

Azt követően elsimut Önben tragikum a tisztaságnak, és gyógyulni szeretett volna. S ahogy foglalkoztatta ez a gondolat, láz gyötörte fölülemelkedni azon, hogy anya-formát öltött a teste, és meg kell hogy haljon, mert tisztátalan maradt szerelme. És idegenné vált mindenki, aki gyereket tolt babakocsiban, vagy feleségét szólítgatta.

S mert szeretni kell végül is, vendégeket várt, mint szép felnőtt lány. Tömött kosárral indult el a pénztári pultról, mikor kizuhant a köre egy borosüveg a kosarából. Hihetetlen jajszóval, mint megtudtam később, szólongatni kezdte szerelmét: – Eltört, gyere már! Eltörtem! De csak a vörösbor tócsája tükröződött tekintetében.

– Erre a szememre soha nem látok tisztán – szerette volna mondani egyszer, kedves Hermina.

Mindenszentek szaturnáliája II.

A Sátán ezekkel az édes tündérmese emlékekkel szórakoztatta halálos ágyán a nagybetegek szentségére várakozó szent Taráziust (*most*, szent Birgitta mellett, *Uranus* bolygó-purgatórió második őrizője), és vádolta, vádolta, vádolta a szentet, mondván:

– Taráziusz, te kéjekben úsztál, mikor elképzelted a trónra törő császári szajha vetkőzését, öltözését a bizánci koronaékszerek buja pavillonjában! Taráziusz, te kéjekben úsztál már akkor is, mikor lenge öltözékben kérte a szajha, hogy esked össze ifjú Konstantin császárral! Taráziusz, kéjekben úsztál, mikor a Hadrián-villában őt apáca beszámolt a nimfomániás szerető meddő harcairól tisztátalan kísértései ellen! Taráziusz, kéjekben úsztál, mikor a metressz a kabaréban (Putifárné...) in scena obscena kiáltotta világgá hazugosságait túl-intim túl-találkozásairól veled! Taráziusz, kéjekben úsztál, mikor Iréné anyacsászárnő detronizálta és megvakítottá édesfiát, Konstantint, hiszen ő legnagyobb ellenséged lett, mióta megtagadtad a szajhával való házasságot és most, Konstantin pokol-guignol, Sade-macabre bukásának látván: megrészegültél a *kárörömtől*...

A Sátán, Taráziusz halálos ágya mellett, nagyonis és mindenkinél jobban tudta, hogy amit ő itt, vihar-scandaleuse krónikában összehordott Taráziusz „kéjben úzásairól”, az *színtiszta hazugság!* Taráziusznak ilyen kéjei soha, félpillanatra sem voltak.

De – miközben a szomszéd szobában már kevergették az ultima unctio mennybevivő fűszereit – a Sátán szándéka az volt, hogy most! most essék kísértésbe haldokló Taráziusz a színes Minne-Märchenek hallatára.

Nyílik Taráziusz hálószobájának ajtaja: amorettek, aprószentek, puttó-angyalok hozzák kiscsók vállaikon azt a hat szentképet, melyet Taráziusz készíttetett a képrombolók fölött aratott diadal mámorában.

Az első képen *szent Péter* zokog, kesereg bánatában, mert megtagadta Jézust; könnyei – a festményen csupa valódi igazgyöngy – gyönyörű koratavaszi vadvirágok közé hullanak, maga Péter, bűne fölötti kétségbeesésében, a két nagy pápai kulcsot egy árokba hajítja azzal a mozdulattal, ahogy Mózes vágta fűrész-éles sziklára a parancsolatok gránit jegyzőkönyveit. De Szűz Mária felszedi az eldobott kulcsokat és – a kép jobb oldalán – szerető szerelemmel vissza-erőszakolja gyöngyöntő Péternek.

A következő képen *szent Pál*t Efezusban ábrázoltatta Taráziusz: sátorkészítő, kötélfonó Paulus kötélszálakkal veri szét (Jézus a kalmárokat...) a bujálkodás istennőjének, Astarté-Astaróthnak pogány papjait; ezek karjukban, ölükben, rongyos zsákokban mentik az istennő szobrai, talizmánokat és amuletteket. Miként *igazgyöngyök*, opál és gyöngyház bogyók ábrázolták szent Péter könnyeit, azonképpen (merész szabadgondolat!) szent Pál óriás-ikonján *igazi* paganus szobrocskák voltak az arany-táblára, glória-kulisszára ragasztva.

Következett a Sátán ellen felsorakozó, szentképeket mutogató angyali vonulatban (Taráziusz lelógó paplan-szélébe itt-ott belebotolva kacagtak az

angyalkák és a szentképeket a Sátán gyáva háta helyett majdnem szent Taráziusz fejére ejtették) következett a vonulatban a *Négy Egyházatya* négy képe!

Szent Jeromos, legkápráztatóbb vatikáni *bibornok* pompában, Rubens-i „rubens”, vagyis bíborló. Fogadja Vergiliust, Cicerót, Ovidiust, akik már régóta faggatták leveleikkel az Alvilágból, most hádeszi hevülettel ostromolják Jeromost: *hogyan lehetséges, hogy Jeromos többre tartja a barbarissimo hebreusokat önáluknál, Vergilnél, Cicerónál, Ovidnál, mikor Jeromos ifjúkorában minden vénáját és artériáját az ő műveikkel szívta tele?*

A Jeromos-szentképen Cicero kezében a Fórum szószerét tartja (szinte helyen); Ovidius elefántcsontból ölelkező szatírt és nimfát; Vergilius csontokat tart (Didó királynő csontjai azok, szerelmi bánatában öngyilkos lett a máglyán).

Jeromos jobbja az Ószövetség hebreus betűire mutat, balja meg a magas Egekbe, ahonnan az Úr Jézus küldi szinte nőiesen gyöngéd áldását. A kép legfelső baloldalán Jeromos milljomosnő apácátársai (bibliai Márták a konyhában) készítenek fényűző lakomát az Alvilágból érkezett antik vendégeknek.

Szent Ambrus: a szentkép közepén áll tornyosodó magasságban, milánói püspöki ornátusában. Magasra emelt és jobb meg balfelé széttárt kezeiben éneklő angyalok kórus-balkonját tartja, az angyalok szent Ambrus himnuszait éneklék (szférák zenéje), kottalapokba is alaposan belenéznek, a hangjegyek veleek szerte lobognak, mint szentképeken a keresztfeszített Krisztus szeméremkötője, fájdalomtól részeg tömjén és felhő golgothai „hőbortja”. Ambrus lába alatt összetöporodva, az Ambrus által vezeklésre kényszerített Theodoziusz római császár (tömeggyilkos volt!). Theodoziusz zsugorodott gnóm-gubanca alatt meg az Imperium Romanum térképe: szagatva, olvadva, rongyolódva, szétfolyva, lóhúgy és moslék az egész birodalom...

Mivel Ambrus lelkes-logikus szövegeket írt a *szüzesség* hitvédelmében, Szűz Mária öleli át a milánói püspököt, olyan fátyol-áradó hajnal-áhitattal, mint valamikor Szűz Máriát Erzsébet. És mivel Ambrus, ásva földek legmélyéig, sereg régi szent vértanú testét megtalálta, és az ereklyetisztelet (hallod Byzantion?) bajnoka lön: a szentkép jobb és bal oldalán, keretképpen, Taráziusz *igazi* ereklyék *igazi* dobozait ragasztotta föl, üdvösségünk garanciás, zöldsmaragd, zöldremény „fiókjai”.

Szent Agoston: Taráziusz az ő tiszteletére diptichont, kettős-szárnyú, mádként repülő oltárt készíttetett.

Egyik szárnyon: Dávid király maga tanítja a zsoltárokat kommentáló Agostont hárfája vagy lyrája hangjaira és hangnemeire. Agoston kezében „zeneiskolai tanuló hangszer” van, ujjjaival egyelőre nagyon ügyetlenül próbálja utánózni Dávid Égből feléje sugalmazott skáláit. Gyermeki naivitással néz fel a Rex Judaicus Musicus felé, – egy pár huncut, nagy élysée zeneakadémiaikat végzett angyal próbál segíteni neki, de a dadogó dilettancia ellenére végtelen boldogság, Ver Sacrum árad a képből, exsultate, jubilate, örvendezetek és ünnepeljete!

Másik szárny? Mindennek fekete és tragikus ellentéte. Dávid király beteg, gyötrelemben, veritékben, lázban és kétségbeesésben, ágyán csontváza lefogyva, hosszan lecsurgó pergamenre írja a 88. zsoltárt: „... lelkem tele gyötrelemmel s életem közel van a holtak országához... Tán a holtakon akarsz csodát tenni? Fölkelnek még az árnyak, hogy dicsérjenek? Ifjúkorom óta gyenge vagyok s fenyeget a halál. Viseltem borzalmaidat és betegeskedtem. Már csak a sötétség ölel körül”.

Dávid betegágya mellett ül, törpe zsámolyon, szent Ágoston. Könnyei hullanak (itt már nem a bizáncias igazgyöngyök!) és írja *Vallomásait*, a Dávid királyhoz hasonló, lecsurgó pergamenre. Vétkeire emlékezik, a bűnbánat megszentelt kegyelmű mámorában. Vétkeinek emlékképét mintha nem is Taráziusz rendelte volna picta tabulára, hanem Greco: a karthágói színház és fehérre púderezett ifjak *fejfelé lefelé* láthatók a szentkép szélén, zuhognak a pokolba, fenéken rúgott bábszínpad.

Nagy szent Gergely pápa: ez a szentkép Taráziusz legszubjektívebb, leglíraiabb vallomása volt, tele egyházjogi, hittani, szertartástani ágazatos értelmekkel. Gergely pápasága előtt hat évet töltött Bizáncban. Császárral, császárnővel, hittudósokkal, hit-szofistákkal, remetékkel, szerzetesekkel és pápáskodó bálványérsekekkel, diplomatákkal, eunuchokkal, politikusokkal, eretnekekkel, önostorozókkal és önimádókkal, filozófusokkal, pogányokkal, zsidókkal, barbárokkal, udvarhölgyekkel és misztikusokkal tárgyalt.

Aminek egyszerű következtében, Rómájába visszatérve: hátat fordított Bizáncnak, élesen tiltakozott a konstantinápolyi Első Pap pápáskodó „primus summus primarius” allűrjei ellen.

(Taráziusz ezt a Roma locuta, causa finita [Róma nyilatkozott: többé vita nincs] gondolatot magáévá tette, de leglelkesebb párthívei is ezt már [harangzúgva! dogma-kalapáccsal! Bizáncot *vérig* sértve!] Taráziusz részéről enyhe túlzásnak tartották.)

A szentkép felső részében a római Szent Péter-bazilika látható, előtte áll Nagy szent Gergely pápa, koldus-szegény benedekrendi csuhában (háromszor akkora, mint a bazilika). A kép alsó részében, szinte vezeklő, flagelláns meztelenségben: maga Taráziusz. Térdeplő térdei körül hevernek érseki diszei, botja, palástja, infulája (hiúságok hiúsága!), két kezében a Hagia Sophia bazilika, egész kicsiben, szent *mignon* csupán, ezzel jelezvén Róma és a Pápa Jézus-rendelte elsőbbségét.

(Itt a képtisztelők is képrombolók lettek: egy lelkes szerzetes késsel „át-húzta” ezt az egyházjogi kép-formulát – „Roma maxima, Byzantium minimum” – de se anygalka, se Taráziusz ezzel nem törődtek.)

És a kísértő Sátán, Taráziusz halálos ágya mellől elkotródott.

Mivel mind Birgitta, mind Taráziusz *valóságos* kísértésbe estek, és ennek, bűnös szórakozottságból, azonnal a vágyak rózsaszín küszöbén, *nem* álltak ellen: az Úr Jézus mindkettőjüket vezekelni, tisztító lángok között megtisztulni küldte, Plutus-Pluto bolygóra, annak purgatórium-palotájába, amelyhez a Négy Lovas éppen meg is érkezett, kalandos útjukban Mennyekből hamvazószerdai Velence felé.

Az utasok, a Purgatorio új stációjától néhány mérföldnyire, elejtett zseb-kendő-felhők között, mit láttak? Gyönyörű nőalakot. Madonnát Kisjézussal? Maguk a Lovak is megdöbbentek, megtorpantak, már éppen tárdre akartak ereszkedni, fehér patáikat hasuk alá, szinte maguk mögé dobták (Deukálion és Pyrrha a meztelen köveket, melyekből az emberek születtek).

Dehogy volt az Madonna! Dehogy volt az Kisjézus!

Szűz Mária és Jézus, lovaikon ülve, összerosolyogtak. A Lovak most főlegenyessedtek, a zablakarikák édesebben csilingeltek táncoló Salomé fülbevalóinál; Mihály és Ráfáel arkangyalok várták Jézus magyarázatát.

„Kivételesen” (írja váratlan iróniával a legenda írója vagy tán csak önkényeskedő másolója) a magyarázatot megkapták.

A gyönyörű nőalak, susogó, sejtelmes és határozott, asszonytestű, lányruhájú „ciprus”. Dehogy a Madonna! A görög vallás *Tychéje* volt, a Sors, a Véletlen, a Fortuna, arcán a *jóraforduló* Végzet raffaello-műzsa hamvas-barack mosolyával, mintha most a Béke, a minden világok minden élő és halott lénye számára a végső megváltás Ígérete volna.

Tyché karján a gyermek *Plutus* ült: markában bőségszarú, aranypénz, gyümölcs, bódító mákvirág, lobogó fáklyáját maga mellé, a földön egy boroskupába dugta. Tyché lába alatt a Plutó bolygó.

Ez ugyan a Tisztítóhely egy lángbuborék provinciája volt, de a legenda-író szerint: minden poklok, Hádések, Alvilágok, szurkos Orcusok és Tartarusok végső *megszűnésének*, megváltásának jelképes helye! Az Úr Jézus – lehet hogy csak fényév-trilliók múltán, de – *mindenkinek* megbocsát. Végül: ördögök, virágok, állatok, „vak” ásványok, és szénné vált őserdők is üdvözülni fognak! – nem így tanította-e a 3. században Origenész? . . .

Szent Márkus evangéliumában olvassuk, 16,9: „miután (Jézus) a hét első napjának reggelén feltámadt, először Mária Magdolnának jelent meg, akiből a hét ördögöt kiüzte”.

Nos, ez a hét ördög bűnbánatot tartott, meg akartak keresztelkedni, patájukat, szatírszörüket, kos-szarvukat mindörökre szerették volna elveszíteni. Ennélfogva (szabad lelkek, szabad testek, akik dehogy, dehogy mennek vissza a Pokolba!) felnyargaltak a Mennyegek kapujához (. . . micsoda bizánci dom-borművek! . . .) és szent Péternél kopogtattak. Nagyon jól tudták, hogy Krisztus Urunk megtagadásának ellenére ő a *Pápa*, és pápán alul a hét megtisztult ördög nem adta volna.

Szent Péter, ott rögvest, a Mennyegek küszöbén, valóban megkeresztelte őket. Egyik változat szerint: saját könnyeinek dézsájából; másik variáció szerint: a Kánai mennyegzőről megmaradt vízben, melyet az Úr Jézus már *nem* változtatott borra; harmadik fioritura baptismæ: Mennyegekben, Neptunus-amforákban őrzött Jordán vizéből „mosdatta meg” a (nőstény!) ördögök kontyát!

Az Egek Királynőjének (éppen modellt ült Beato Angelico festőnek . . .) kívánságára: a hét megtért szent ördöglány különleges ajándékokat kapott.

Az egyik csak *szem* lett, teste-lelke többi része csupán üveges átlátszó-ság, kontúrja a felhők ezüst-széle.

A többi hat ugyanígy: *fül*-angyal, *haj*-angyal, *száj*-angyal, *orr*-angyal, *kéz*-angyal, *láb*-angyal lett.

Miért?

Szent Péter világosan megmondta (Roma locuta, causa finita), arany kulcsaival tréfásan megkalapálva Ovidius *Atváltozásai* szerint az angyalokká változott magdalai pokol-faunetták térdét, doktorok reflex-szimatoló naiv liturgiái szerint és szólván eképpen:

– Mária Magdolna, kinek teste titkaiból titeket az Úr Jézus kikalauzolt: Marseillebe hajózott, ott tart bűnbánatot, ott nem mer szentmisén szentáldozáshoz járulni, de! – az én Krisztusom maga az irgalom! – Mária Magdolna igenis fog szentáldozáshoz járulni, nem a bordély-kikötő valamelyik süket kiskáplánjának kezéből, hanem a Mennyegekben, a mi Urunk Jézus Krisztus szent kezéből, mégpedig úgy, hogy *ti* heten fogjátok minden év tavaszán és nyarán, minden vasárnapon, bűnbánó Magdolnát az Egekbe felvinni és áldozás után, marseillei remete-barlangjába visszahozni.

– Első „satanissa christianissima” angyal, a *Szem* angyala: megadod Magdolnának az Isten *látásának* ajándékát, nincs, nem volt, nem lesz az a

misztikus költő, hittudós, vizionárius skolasztikus kabbalista, aki ilyen transzcendentális és plasztikus, metafizikus és matériás materialista módon láthassa mi Urunk Jézusunkat, Atya és Szentlélek életfa-háromság szent egylényegűségében.

– Második „új” angyal, a *Fül* angyala: megadod Magdolnának a Mennyekben, vasárnapi szentáldozása közben azt az ajándékot, hogy hallhassa a *sztérák zenéjét*, musica omnium Musarum, igazi zene, ugyanakkor a Világegyetem teremtett ritmusának *intellektuális* felismerése.

– Harmadik ex-faunessa (most angelicissima), *Hajak* hercegnője: a te segítségével Mária Magdolna minden szentáldozáskor újra és újra elborítja fűrtjeivel (arany aurora, vörös hesperida) Krisztus Urunk lábait. A Világegyetem csillagköd-miriádjai és bolygócsillag karneválja szelet kavarnak: Magdolna hajából szirén-kaszádokat szakítanak, ezekből frissítik az Égben a Szűzanya párnáit, paplanát, heverőit, ezekből fonják az angyalok új ünneplő ruháit.

– Te negyedik, te *Száj!* – szent Péter mosolygott. A katolizált bűn-driád és sátán-oreád sejtette, hogy egek és földek római püspöke, szent Péter Pápa valami humoros enciklikára vagy rojtos *breve*-re készül. Így is volt.

Szent Péter kuncogva, dünyögve, ex cathedra ciripelve, megsúgta a negyediknek, hogy neki, Péternek, az egész Magdolna szent-theátrum végrehajtójának és rendezőjének is jár elvégre valami . . . *Mi?* Mária Magdolnának azt fogja sugalmazni a *Száj* megtért ördögöcskéje, hogy Magdolna minden vasárnapi szentáldozásra-érkezésekor, hálából a „vatikáni” fáradozásért, megcsókolja Péter gyűrűjét (kezén a kék vénák nemigen tudnak rivalizálni Kleopátra Shakespeare által barokk-hánytorgatott ereivel . . .).

– Na, gyere, gyere, te áhitat lélektömjénétől áradó Ötödik, *Orrok Orra*, te spiritus odorus! Te azzal ajándékozod meg régi-szép venerikus lakóhelyedet, Mária Magdolnát, hogy ő a Mennyekben magába szívhatja Assisi szent Ferenc öt stigmájának, Krisztus öt sebének illatát. Ezek a sebek a Mennyekben ugyanis *rózsák*, mámor-párak permetezői, Ferenc testének immár az üdvösség és boldogság édes ajkai, parfümosa portái!

És mikor Magdolna felment a Mennyekbe, hogy az Oltáriszentséget keblébe engedje (Jézus hófehér talpát a Jordán vizébe) és Magdolna megcsókolta az Assisi *balkezének* sebet, az *elizium* nevű rózsza nyílott ki előtte hajnalalkony minden changeant színárnyalatában (egyetlen virágban minden túlvilág), a barokk égbolt tárult így ki olasz mennyezetfestőknek, koronákkal, címerekkel, velencei aranyhajókkal, Kháron-ladikkokkal, szüretelni-való felhő-fürtökkel, a perspektíva-bűvészkedés ópiumos részegségében . . .

Jobbkéz sebéen csók, ismét rózsza nyílt: ezt a kertészek *bajazzónak* nevezik, szecessziós, tört-élű szirmai apácák véres cornette-fejéke is lehetne, de közben? éhes csók, vágybimbó (az Aranykapunál a száműzetésből és pásztorodó remeteségből hazatérő Joákim ilyet lehelt Anna szájára).

Krisztus-Urunk *oldalsebe* Assisi-testvérünk lant-húr bordái között: ezerszirom, biborszavú, örvényhabos piros rózsza, *rodeonak* hívják a nem „finta”, hanem igaz kertésznők, giardiniérák. A *sebrózsza* (vulnus flora): mint az ókori történelem római Lukrécijának kagylószája, felhasított hasú hal.

Balláb sebe: csupa sárga, aransárga rózsza volt, mert Magdolna „annak golgothai idején” az Úr Jézus lábait érte csak el, a keresztfára „felkapaszkodván” és *oda* sugárzott számára az egek minden arany glóriája. Drága sárga rózsák: színarany! aranybizsu! aranygyönyör! aranygyapjú! aranytopáz!

aranyrészezség! aranypinocchio! Rózsakertész nyelvjárásban ugyanis *pinoch-*chionak hívják ezeket az üvegmámor sárgaságokat.

(... Mikor Magdolna az Egekből Marseillebe vissza-visszatérve egy-egy hétig remete-barlangjában élt, a barlang szája előtt, harmatzenés hullámozó kúszóbként ezek a sárga, krisztusi és assisi lábseb-virágok rózsállottak, majolikák, porcelánok, selyemmosolyok ...).

És a balláb-seb *illata*? Perugino festett egy Maria Maddalénát (ki ne mütatta volna meg marseillei Magdának, ha nem metafizikai pletykafészek szent Péter?), amelyen homlok, nyak, mellék legfelső ígérete: ilyen álomszerű, sárga-adiou makulátlan méh-homály, emlékek aranyalma balzsama, éjszakák méz-misztériuma, illatok nárdusz-maquillagea Jézus lábujjain.

Jobbláb sebe: „virgo” nevű rózsza, fehérsége a soha-fogantatás hóvirág, jégvirág mosolygó absztrakciója, a *fogalmak* lenge-hűs álarca, üveglárvája, a szinte Semmi *valamivel* mágikusabb aktja, viasz szeméremajkak, imádság himportalan csillagprizmája. (Andrea del Sarto egy szentképén, őt férfiszent és Mária Magdolna disputálnak a Szentháromságról: ifjú szent János fehér apolló-lejtésű *teste* fejezi ki a képen a rózsza illatát ...).

A hatodik megtért ördögöt így aposztrofálta szent Péter:

– Hé! Te Kéz! Mit lustálkodsz? Uccu, gyere rögtön ide! Hát mit képzelte? Te talán kimaradsz a szereposztásból? Te azt fogod megtanítani a Mennyekben szentáldozó Maddalénának, miképpen kell a Szűzanyához, tiszta kezdeddel, a bűnbánat legszebb tudásával és tudományával, szentegyházunk Egyházdoktorait illendő ihletettségekben, szent kezeiket összefonva, odavezetni!

És valóban: Magdolna Szent Jeromos kezét annak az oroszlának kezével fogta meg, amelyik éppoly örök barátja volt Jeromosnak, mint bíboros kalapja, lyukas koponyája, feszülete, héber bibliája, mellét „lyukasztó” pattintott kődarabja. Így járultak *kézenfogva* az Ég Királynőjéhez, akinek lába alatt a legyőzött kígyó sziszegni és tekeregni kezdett, aránylag ritkán találkozott az Égben oroszlánokkal.

Szent Ambrus milánói püspök kezén püspöki kesztyű, gyűrű, a kesztyű kézhát oldalán domború himzés – kissé feslett, kissé foszlott –, Magdolna huncut mosollyal ígérte: meg fogja stoppolni. Majd a Szűzanya jelenlétében, ő, Magdolna kézenfogja Ambrust, így takarja el a hibát, ne valljanak szégyent a fogadásnál.

Szent Agostonnal Magdolna férfiasan, katonásan és heroikusan úgy rázott kezét, mint egy római légionárius római győztes centurioval (elvégre Agoston az *Isten Államáról* szóló könyvében elég jól emlékezett a római césárok földi államára): „te is bűnösök bűnöse voltál ifjúkorodban, én se maradtam mögöttes bűneim viperafészkében, te is megbántad, és is megbántam, – mehetünk!”

Nagy szent Gergely pápát mindig úgy ábrázolták, hogy fülébe szent intelmeket sugdos a Szentlélek Galambja. Erre Magdolna a Mennyekben? Jobb keze hüvelykjével és mutatóujjával megcsipte a pápa fülét (Galamb helyett dublőz), így hívogatta a Madonnához, persze hogy a trónus kristálylépcsőihez közeledve – elengedte.

– Hetedik hieratika hölgyemény, megkeresztelt satanissa keresztény, *Láb, Láb, Láb!* – kiáltott fel szent Péter, kulcsos kezei, kulcsolt lábai elé idézve az utolsó Magdolna-kísérőt, aki? – meg sem várva az apostol utasításait, kacagva Péter szavainak elejébe vágott, szikrázó fogainál szikrázóbb szótagjait a Mennyei Szentszék elé szórván:

– Tudom! Tudom, tudok mindent! Hivatásom: a Mennyekekbe szökdöső, assumptio-színésznő Magdolna lábait arra tanítani, hogy Isten országában az Oltáriszentség Úrmutatójával megkoronázott Frigyláda előtt, Jézus bacchánsnőjeként úgy táncoljon, mint ahogy az Ószövetségben Dávid király táncolt a Frigyláda előtt (2 Sámuel 6,14–21). Igaz, a zsidók királya meztelenül táncolt, Magdolna meg vizesés-hajának zuhogó miseruhájában.

A Magdolnából kiszabadult hét megtisztult ördögleány tehát tavasszal és nyáron kísérte vasárnaponként a Mennyekekbe a Bűnbánót. Összel és télen a Plutus-Purgatorius bolygón tanyáztak, tavaszi és nyári *helyetteseiket*, vicariusaikat és procuratoraikat egyéb feladatokkal bízván meg a Tisztítóhely kolostori tisztaságának érdekében.

Míg Magdolna körül szem, fül, haj, száj, orr, kéz, láb mágusnői voltak, a Plutus-bolygón ezeknek alteregói a Teremtés hat, illetőleg hét napját képviselték.

Az első nap: a *tényesség*. A capriola-angyal haja csupa láng volt, ő azokra a vezeklőkre vigyázott, akik sohasem vagy nagyon ritkán imádkoztak. Most? Szinte örjítő szomjúsággal vágytak a hajnal *világosságára*, hajnalkavirágok kékszűz trombitáira (Apolló zokogott így a lombokká átváltozott Dafné után, Apolló húzta így a legcsábítóbb, Gesualdo-téboly dallamokat Dafnének, Orpheustól kölcsönkért – lopott? – lantján.).

Második nap az *égbolté*: az „őrangyal” kétfele és magasra tartott karjaiban, szinte Jézus a feszületén, ragyogó kék ernyőt, mediterrán bársonykupolát, legszebb Eget, legszebb csillagokat lobogtatott. Ő azokra a lelkekre vigyázott, akik sose néztek fel az ég csillagaira (mint ahogy *örökké* nézett Monica, Ágoston szent anyja...), földhözragadt giliszták voltak egész életükben, vakondoknál vakabbak.

Harmadik nap a *növényeké*: az angyalördög a szélben, tündérláncként, hosszú folyondárral játszott, – arról a dús, zöldellő (remény?) repkénykontyról tépte, mely szent Jeromos szög- akasztott kardinálkalapját sűrűn befutotta. Ő azokra a lelkekre vigyázott, akik egész életükben kicsinyhitűek voltak.

Negyedik nap a *csillagoké*: két ruhatárból is, misztikus budoárból lopott magának szolgálati kosztümöt a piros ör-nimfa. Egyet Mozart Éj királynőjétől, másikat: az egyiptomi Nut istennőtől, akit sokszor iv-alakú testtel ábrázoltak, mint mikor egy akrobata „hidat” csinál... Ő azokra a lelkekre vigyázott, akik ugyan felnéztek a csillagokra, de nem olyan istenimádó áhitattal, mint a Három Királyok, hanem elmerültek asztrológia, Kabbala, spiritizmus, alkimia és kuruzslás buta babonáiban.

Az ötödik nap a *halaké* és *madaraké*: az őriző szobájában, üvegtálban pirospikkelyű aranyhalak (Matisse képe!), a *halász* apostolok emlékére. Fejé félkörívben, glóriás legyezőként, pávafarok veszi körül, tarkójánál a középpontja. A betlehemi kunyhó vagy istálló vagy barlang tetején, peremén ült a páva: a halhatatlanság jelképe. A megtisztult, helyettes madelaine-ördög azokra a lelkekre vigyázott, akik örökké csak pápai, püspöki, bizánci császári pompát lestek, figyeltek, élveztek, megelégedve az apostolok szegénységéről, egyszerűségéről, igénytelenségéről. És vigyázott (páva a Betlehem-tetőn!) azokra a lelkekre is, akik decemberi adventek idején durván kirúgták azokat a legédesebb gyermekeket, akik gyertyával világított kunyhócskával, szurtoszakállas pásztoroknak öltözve, pár fillérért, narancsért, aranyfüstös dióért

(betlehemesek! betlehemesek!) bekopogtattak taplószívű dög gazdag uraságokhoz, hogy ott eljátsszák Krisztus Urunk születésének történetét, szebben és szebbet, mint Shakespeare összes teátrálikái!

Hatodik nap: *háziállatoké, vadállatoké* és – másodhelyen, minden istenhasonlóság ellenére: *Adámé*... Az őriző, *sacra-capriccio*, ex-ördög alteregó angyal nyakában éppúgy *bárány*, mint a Jó Pásztor vállain. Lábai előtt meglenyilazott királyi dämadvad, koráll-koronás szarvas, kifolyó nyelve és kifolyó vére meg sem különböztethető. Vadász Diana, Artemis marquise de Sade gyönyörködhet benne. Az ő: azokra a lelkekre vigyázott, akik állatokat kínoztak, bogárkát vagy lovat, macskát vagy denevért, és azokra, akik telhetetlenül gyönyörködtek hajtóvadászatok legaljasabb kegyetlenkedéseiben, vérengzőbb ebek a vérebeknél.

Hetedik nap: *az Úr pihenője*. Legédesebb, legszebb, leghumánabb antropomorfiában, evilági emberszabottságban. Az őriző donzella beata angelica de genere satanas: díszes miseruhát viselt, aranybojtok, rácson-égett Lőrincé vagy kövel fejetört Istváné: vasárnapi szentmisék – vagyis a keresztény szombat – legédesebb szakra-maszkja. Azokra a lelkekre vigyázott, akik *csak* formáságból, szívtelen megszokásból, legújabb „vogue”-ruhák fitogtatásából, találka-keresésből vagy csupán politikai „guelfeskedésből” jártak (déli?) misére, tüntetve (Istenről mit se tudva!) u. n. liberális ghibellinek ellen, szabadgondolkodás intellektuális igaz lényegéről mit se sejtve!

A legenda velencei, hamvazószerdai strófái tehát arról szóltak: miképpen, miféle „drámákban” (figurációkban és szituációkban, teológiai és színpadi spektakuláris rendezésben) szabadította ki Miurunk Jézus a Tisztítóhely bolygóiról a vezeklő lelkeket.

A továbbiakban mit cselekedett velük?

Sose felejtsük, a legenda írója Joachim de Floris leglelkesebb, legfantáziásabb, legextatikusabb és legapokaliptikusabb követője volt. Ennélfogva: a pápaság ellensége. Böjtölések, önsanyargatások, szüzre-lakatolt szentjózsefházasságok prófétikus gúnyolója, költő-eretnek kancsalításokkal a *táncoló* Jézusban hívő korai „eretnekségek” felé. És? – egy-két pogánykodó nosztalgiaja is volt, tán zsebében finom selyem-papírra felírva, „billet doux”: a reneszánsz Mediciek „pagano” programja...

A Purgatorio-csillagokon vezeklő lelkek: láng, láng, lángalakúak voltak (Dante! Dante! Deo musicante!), Miurunk Jézus Krisztus meghirdette nekik bronz-lováról (a Szűzanya, Michaél, és Ráfáél társaságában és tanúsága mellett) immár örökre szóló, Mennyekbe szólító *szabadságukat*, de!...

A lánglelkeknek, Egek ölelése előtt: le kell szállniok előbb Velencébe ott Húshagyó Kedd orgiás éjjelén, elszórt maszkokat magukra venniök, akár melyikük akármilyet, hogy „testük” legyen (ideiglenes „grand guignol feltámadás”). Majd ezekben a – nyilván kacagva – összeguberált álarcokban el kell menniök Szent Márkus bizánc-bódult bazilikájába, ott félkörbe gyűlniök az Úr Jézus *Színeváltozását* ábrázoló szentkép előtt. Akkor az álarcos, parókás lánglelkek is színeváltozáson fognak keresztülmenni, az álarcokat, lárvákat levetik és mindegyikük arca szebb lesz, mint Ádám-Adónisz és Éva-Afrodité, első ölekezésük édeni hajnalán.

A lánglelkek tehát megérkeztek a bolygókról Velencébe...

Készülődés*

Én ezt nem álmodtam, még ma es úgy van az eszembe, hogy én ezt nem álmodtam. Úgy két éve történt, reggel. Regina má elment a hajnali misére, én feküdtem az ágyba, de nem aludtam. A szemem nyitva vót, essze-vissza jártak a gondolataim Bukovináról. Eccer hallom, hogy girincselődik az ajtó. Felnezek, há mama jó! Reginának az anyja.

– Te csak aludj! Aludj nyugodtan, pihenj nyugodtan, én csak körül-nezek!

– Jöjjön csak, anya, nem aluszok! – mondom neki.

Nem es jött bé, csak a fejit bédugta, ahogy az ajtó kinyílott.

– Minnyá... minnyá...

– De jöjjön! Má nem aluszok... Regina es minnyá jó, csak elment a misére...

– Menyek, csak aludjál! Aludjál nyugodtan, Ferenc! – avval az ajtót béhúzta maga mögött.

De eppe olyan vót, mint életibe! A fekete kendő a szemire húzva, rózsafűzér a kezibe, a hangja es olyan vót. És beszélgettünk! Hejába könyörögtem neki, hogy maradjon, csak eppe, hogy megnezett. Mikor béhúzta az ajtót, én felszöktem az ágyról, kimentem a konyhába, de hejába kerestem osztá min-denütt, má elment. Még rikoltottam es neki:

– Anya, hova ment?!

Ő olyan szentéletű asszon vót, egyedül élt, mert a férje még a második héten elesett a fronton az első háborúba, s ő azóta egyedül nevelte a négy leányát. Vallásos vót a végtelenségig, elbútt az istálló mögé, ott imádkozott, sokszor esszefagyva jött bé, addig térgyelt a hidegbe. Meg es mondta, hogy visszajő! Sokszor mondogatta nekünk:

– Meglássátok, hőtomba es visszajövök, s megnezlek tüőket, hogy mit csináltok?!

Én csak misolyogtam egyet ilyenkor, s nee, most megtörtént! Megbolondultam ettől teljesen, olyan borzasztó érzés vót, szoritotta egész nap a mejjemet ez az érzés, nem leltem sehol a helyemet, mentem a házba körbe-körbe, mint a kerge birka. Mikor hazajött Regina a miséről, mondom neki:

– A mama visszajárt! Hazajött a mama!

– Az agyad, az járt vissza!

– De nem! A két szememvel láttam!

– A hát! Meg vagy bolondulva öregségedre! – aszongya.

– Láttam, Regina! Beszéltem vele...

De hejába mondtam neki, hogy nem álmodtam, nem hitte! Még most es esküdni mernék, hogy nem álmodtam, de nem hiszi senki! Az eszemvel én se hinném, ha másval történik, de én ezt láttam! Még a hideg es kiráz, ha beléggondolok, hogy odaátról visszajárnak a halottak...

* Részlet A kék hegyeken túl... című regényből

Én nyugodtan szeretnék meghalni. Lefeküdni szépen, s úgy halni meg, úgy aludni el, hogy odaátol ébredjek fel. Elég sokat kénlódtam életembe, legalább a halálom legyen könnyű. Ne kelljen sokat szenvedni betegségbe, rossz nyavalyába! Ne úgy, mint Berta, a testvérem, hogy huszonöt esztendeig szenvedjek! Vagy mint szegén anyám, hogy két évig ágyba legyek, s úgy haljak meg!

S még akkor es, a halálos ágyán es velem veszekedett! Ez engemet szörnyen bánt, olyan nyomasztó érzés!

Má akkor nagy beteg vót, de egy kicsit jobban lett. Délután felmentem hezza, s ott jól elbeszélgettünk. Eccer azt kérdezi anyám:

– Te métt nem békélsz meg I. T. E.-vel?!

– Majd ha megbékél, én es megbékélek! Én nem tettem neki egy szalmaszálat se keresztbe, méges elfordítsa a fejit, úgy menyen el mellettem...

– Ha megdobnak kövel, dobd vissza kenyérrel! – aszongya nekem anyám.

– De édesanyám, nem tarthatom oda neki a fejemet örökké, hogy mee E., verd bé újra!

Mer E. nem lépett bé a téeszcsébe.

– Még ha szaros kötélvel húznak bé, még azt es elragom! – aszongya.

Nem és nem! Nem lépett bé! Járhattak a nyakára, akárcsak G.-nek. Nem léptek bé. Oszta a végin egyedül maradtak ketten. Nem hívta őket má senki. Kaptak egy darabocská földet a hitványabb földékből a határ szélén, abba tengődtek.

Nekem a háztájit odaadták a hostelra. I. T. E. földit es megkaptam, ami ott vót a háza végibe, mer szomszédok vótunk. Még mondtam es M.-nek:

– M.! Nekem nem kell az E. földje! Méresd ki máshol!

– Nezd, Ferenc! E. nem lépett bé! A földek tagosítva vannak, nem bontsuk meg I. T. E. kedviér!

Oszta ő es bésomfordált a téeszbe két esztendőre rea. De nekem nem szólott semmit, még azt se mondta:

– Koma! Béléptem én es a téeszcsébe, legyen nekem es a földem a kert végibe!

Csak felültette egyiket es, másikat es, még anyámhoz es elment, de nekem nem szólott egy szót se, pedig egymás mellett laktunk.

– Anya! – mondtam anyámnak. – Én mondjam neki, hogy E. itt a földed, mikor hezzám se szól! Én az öszön bévetettem, megtrágyáztam, majd ezen az öszön odaadom! Még a fia lakodalmára se hívott meg! Vasárnap reggel fel vótam ötözve, kimentem a kapuba, esszetalálkozok vele, de még annyit se mondott, jó reggelt öcsém! Ha ennyit mondott vóna, én mentem vóna, mer essze vótunk készülve Reginával, de ő még a fejit es elfordítottal! Három esztendeje hezzám se szól, még a köszönésemet se fogadja, akkor én bocsássak meg neki?!

– Bocsáss meg neki, fiam! – aszongya anyám.

– De hogy kérjek tőle bocsánatot, mikor nem vétettem?!

– Légy irgalmas hezza!

Ellenkeztem anyámmal, mer ezt az egyet nem állhattam soha, hogyha nem én vétkeztem, méges én kérjek bocsánatot. Ha legalább jól esszeveszttem vóna vele, akkor a lelkemet nyomná valami, de így!?! Má kölyök korába es elyen vót E., ha valahol megszorított, vert meg. Én beléharaptam a kezibe,

vagy ahol értem, akkor futott béárujni anyámnak. Nagyon furcsa természete vót. Régebben, mikor eljött hezzánk disznyót vágni, hozott magának ott-honról egy darabka szalonnát, egy üvegecskébe bort, hejába hívtam az asztalhoz, nem ült oda.

Sose békéltem meg vele! Eccer beszéltem vele, amikor elkötöztünk S.-ről, visszamentem, a korcsomába esszetalálkoztunk.

– Igyál E. egy pohárka pálinkát! – mondom neki.

– Nem kell se tejed, se álmod!!

– Jó ez neked így, E.?! – kérdem tőle.

– Te csak engem lenezel! Mindenki lenez engemet!

– Sajnos, erről te tehetsz a legjobban! Mer úgy fennhordod az orrod, hogy szaros pácacskával se lehet elérni!

Nem ivott meg velem akkor se egy pohár pálinkát! Még akkor se, annyira belészorult a harag! Rea egy félévre meg es hótt. Elmentem a temetésire, vót amilyen vót, nyugodjon békibe!

De anyámat nem tudtam megengesztelni! Értett ő engemet, de az vót az utósó akarata, hogy béküljek meg E.-vel es, G.-vel es. Ha tudom, hogy a halálán van, nem ellenkeztem vóna vele. De nem es gondoltam, hogy ez az utósó beszélgetésünk. Tán ő érezhette, ezér kérlett annyira. De én konok vótam avval szembe, aki nekem eccer megmutatta a segge pufáját, akit én eccer meggyölöltem. S G. elyen vót! Mondom anyámnak:

– Értse meg, anya! Én akor se tudok megbocsátani G.-nek, mikor az utósó koporsószeget verik rea...

– De fiam, légy egy kicsit megbocsátóbb... – mondta nekem anyám.

Ötvenkettőbe G. elkucsorgott tőlem egy zsák napraforgót. Ez vót a legkeményebb év, Rákosi pribékjei elvitték még az utósó szemet es a padlás-ról. Nekem megmaradott egy zsák kukoricám, azt elcseréltem A. T.-vel napraforgóra. G. ezt meghallta valahogy, odajött, addig könyörgött, rágt a fülemet, míg odaadtam neki, mer sok napraforgót kellett beszólgáltatni.

– Ott van a padláson, merd fel egy zsákval, hogy az se legyen nekem! Ne legyen immá semmim! De nekem tavaszval vetőmag kukoricát fogsz adni!

– Ne félj semmit, adok! – aszongya.

Elvitte a napraforgómat. Nagy keservesen átolvészeltem a telet, a jószágok úgy lefogytak, hogy zergett a csontjik. Úgy hoztunk takarmányt a c.-i majorból, a huszadik határból. Avval a két szeker borsópolyvával kiteleltünk.

Közbe Bódizsár börtönbe került, Ismérja a kórházba, még az ő gyermekeikre es kellett ügyeljek. Bukovinába es térgyig jártunk a nyomorba, de az ehhez képest Kánaán vót. Elyen szörnyű esztendőt nem értem. Hét bört nyuztak le rólunk...

Tavasszal még es nekifogtunk az életnek, apránként megszántogattam a földjeimet, készültem kukoricavetni. Felküdtem Reginát G.-éknyi, hogy hozza el a vetőmagot. Én addig esszekészítettem mindent. Hazajő az asszon:

– Nem ad G. semmit! Nincs terebúza, nem ad...

Elöntött a méreg. Felszaladok hezza, misolyog velem szembe. Mondom neki:

– Te mit kacagsz?! Métt nem adod oda Reginának a kukoricát?! Meg vagyok indulva vetni, s te nem adod a kukoricát! Összel a forgót neked adtam vót...

Egyet rántott a vállán, s aszongya:

– Sógor! Én es meghágattam a kancádat negyvenhatba, s nem fizetél semmit érte!

Hát azt hittem, menten megüt a guta! Elyet még ember nem tett velem!

– Az anyád Ponciusát, te áfiritus! Hogy veszett vóna meg az es, aki csinált! Kinyomom a szemedet! – nekinyomtam a falnak, s azt hittem, megnyuvasztom abba helybe! Nem tudtam, mit csinálok, az eszemet vesztettem.

– Én es meghágattam a kancádat! – mondja újból.

Elindultam a padlásra. Belécsimpeszkedett a lábamba, nem tudtam menni egy tapodtat se, úgy reám tekerőzött, mint egy áspiskigyó. Ott vót egy fél zsák zabosbúkköny, legalább ezt elviszem, de azt se tudtam elvinni, mer úgy örözte, mint a kutya a kölykit. Ott hevert egy kisbálta a ház odalánál, akkor azt ragadtam meg!

– Esszeváglok! Esszeváglok darabokra! Még azt mered mondani, hogy meghágattad a kancámat?! S nem fizettem semmit?! Minden évbe vágtam neked disznót, bornyút... Feketén vágtam neked, te tudod a legjobban, most evvel támadsz reám?! Folyjon ki a szemed, hogy ne lásd többet Isten szép napját, te Jordán Antikrisztus!

Csak misolygott velem szembe, mint Bózsár a csebernek:

– Na, üssél meg! Üssél meg, ha mersz!

Tudta, hogy nem merem megütni, csak hergelt. Én elmondtam mindennek, de nem tudtam vele mit csinálni, a végén otthagytam.

– Törjön el a lábam, ha még eccer ezen a kapun béteszem a lábamot! – még a kapuba es megátkoztam. Mondhattam én neki akármit, a terebúzáat nem adta meg soha. Ezerkétszáz forintért vettem vót D.-n vetőmagot. Utánna évekig nem beszélünk, még a korcsomából es kimentem, ha ő bójött. Anyám még a halálos ágyán se tudott esszebékíteni münköt. Így es váltam el anyámtól, hogy ezen a két latron veszekedtünk, pedig mű anyámmal úgy megértettük egymást, hogy a szavunk es egy vót. Má jó béesteledett, mikor elköszöntem tőle. Még aszondta, mikor jöttem el:

– Egy kicsit jobbacskán érzem magamot, hogy így elbeszélgettünk, fiam! Egy kicsit megnyugodott a szüvem...

– Isten áldja meg, anyám!

Én evvel eljöttem. Hazamentem, megettettem a jószágokat, megvacsoráltam, má készültem lefeküdni, mikor Rudi jó:

– Gyere, Ferenc! Baj van...

– Mi baj van, Rudi?!

– Anyánk meghótt...

– Ne bolondozz! Most jöttem el tőle...

– Gyere gyorsan!

Magamra kaptam a gatyát, s futottam fel hezza. Anyámnak a keze má essze vót fonva, az arca elvátózva, viaszszínyű lett teljesen. Ezt sokszor visszaálmodom, valahogy minden álmomban, mikor anyámmal álmodok, mindig visszajő ez a kép, amikor halottan fekszik. Ha Bukovinába álmodom anyámmal magamot, ha Magyarországon vagyunk, mindig ott van ez a kép. Anyám fekszik, s a gyertyacskák égnek a setét szobába. Én odamenyek az ágyhoz, s megcsókolom a halott arcát.

Én nem tudom, métt van ez, anyámmal többet álmodok, apámmal alig. Mikor otthon vagyok Bukovinába álmomba, vagy valahogy visszaemlékezek, anyám jut eszembe, s nem apám.

Vagy három hónapja álmodhattam apámval, azelőtt nem es emlékszem, mikor. Menekültünk Bácskából, s elkapott münköt egy jó nagy eső. Ezt álmodtam, ülünk apámval a szekeren, egész éjen ülünk az esőbe, nem tudunk elhúzódni az eső elől, mindenünköt veri, csuromvíz vagyunk . . . Szegén apám köhécsel, má orráról es szortyog a víz, de nem szól semmit.

– Gyútson rea, apám!

Adok neki egy pácskát, de nem tudjuk meggyútani, annyira esik. Segíteni akarok apámnak, mer látom, erőst szenved az esőbe, de nem tudok semmit se kitalálni, hova bújhatna.

– Apa! Bújjon bé a szekér alá! – mondom neki elkeseredésembe.

Leveszi a kalapot a fejről, lerázza:

– Itt fogok megdöglenni, fiam! – mondja nekem.

– Bújjon bé a szekér alá, apám!

Apám lemászik a szekerről, bébujik alája, esszekuporodik, bétakarom egy pokrócval.

– Itt erőst hideg van, Ferenc!

Nem tudok semmit se csinálni! Az eső nem akar elállni, én es tiszta víz vagyok. Segíték visszamászni apámnak a bakra, békucorodunk a ponyva alá, várjuk, hogy elálljon az eső, de csak nem akar. Nem akar megvirradni se, nem tudom, mit csináljak apámval . . .

Rettenetes vót ez az álom. Még sírtam es. Úgy életbe nem es vót ilyen szörnyű!

A háború béomlasztott mindent. Örökké nekifogtam valaminek, s mire szeszedtem magamot, valami mindig jött, ami elvitt mindent. Elmenekültünk Bukovinából, elhajtottak Bácskából, Zalában meg se melegedtünk, itt Rákosi rohant reánk, osztá a forradalom . . . Akkor egy kicsit fellelegeztünk, újra reánk rohantak a téeszcsével, békényszergettek . . . S má vége es az ember életinek. Most van egy kis nyugudásom öregségemre, de ki tudja, mi lesz?! Karter, s az orosz úgy telirakták bombával a világot, hogy az Isten ment meg münköt! Ami kevés van nekem, még azt es esszebombázzák!

Nincsen semmim . . . Az élet ilyen. S ez tán csak azétt vót, mer paraszt maradtam. Fődturó. Nem szégyellem, csak így van. Nem marad utánam semmi! A paraszt, amit kénlódik egész életibe, azt meg es eszi. Nem marad utánna semmi! Van ez a házam, s kertem, ez marad utánnam. Olyan ez, mikor bévittek harminckilencbe méges munkaszolgálatra, kellett lukakat ásnunk, mikor kiástunk egyet, temettük bé. Még az egyiket ki se ástuk, a másikat temettük bé! Az egyikből hántuk át a másikba. Az őrnagy meg prédikált nekünk, hogy melyen fontos ez, mer a hazát védjük.

Ha elmentem vóna iparosnak, akkor bár látnám, hogy csináltam valamit! De nagyobb vót a Szótsók büszkesége . . . Apám örökké aszondta nekem:

– Fiam, ilyen rossz kerpács suszter akarsz lenni, mint Királyházi?!

Ő meggazdult, én a fődet túrtam. De nem es a meggazdulást akartam. Valami mást.

De ez így nem igaz. Valamit én es hezzáadtam az életemhez. Meg a fődet es szerettem. Má itt S-en lehettem vóna korcsomáros, de én nem vágtam belé, mer ragaszkoztam a fődhöz, hogy azt es adjanak a korcsoma mellé. Nem adtak, így paraszt maradtam. S ehhez értettem es, azt nem a büszkeség mondatja velem. Mer ehhez es kell ész, még a fődhöz es kell ész! Ennek es tudománya van!

Ahogy Veres Péter mondta vót a Paraszt Párt gyűlésin:

– Kitanolt emberek kellenek a földhöz es! Mű azon legyünk, hogy a gyerekeink iskalásan jöjjenek vissza a földekre!

Nem úgy lett, Rákosi nem engedte! Ezen sokat szoktam gondolkodni, mi lehetett volna ezekből a jó földekből, ha értő gazdái vannak, ha nem erőszakolják reánk a téeszcsét! Most má jobbak a téeszek, de nem viseli úgy senki a szüvin, mint mű a földjeinket! Ahogy van, úgy van, nem töri magát senki többre. Nekünk meg kiszítta az erőnköt a két téeszésítés, nekünk csak arra vót erőnk, hogy elviseljük azt, amit reánk nyomtak.

S ez a legszomorúbb az egészbe, hogy nekünk csak erre vót erőnk! A túlélésre vót csak erőnk, s nem többre! Túléltünk mű mindent, a román uralmat, a háborúkat, túléltük a menekülést, mer refudzsátok vótunk, túléltük a németet, a muszkát, Horthyt és Szálasit, túléltük Rákosit es, ötvenhatot es, túléltünk mű mindent... Az a tizenötezer ember nem hanyódott szét a világba, mint a tarlón kipergett búza! Megmaradtunk. Kétszáz esztendeig éltünk eltemetve Bukovinába, méges megmaradtunk! S méges, ez mind hejábavaló vót...

Minden hejábavaló vót, mer elveszítettük magunkot! Má félig elvesztettük, s elveszítsük egészen! Ez az én legnagyobb fájdalmam!

A többhöz nem vót erőnk, csak a túléléshez. Nem tudtuk megteremteni magunkot, csak elviselni tudtunk mindent. Száz esztendő múlva má azt se tudja senki, hogy kik vótak a bukovinai székelyek. Reménykedem, hátha nem így lesz, méges az eszemvel tudom, hogy nekünk ez a sorsunk...

A legnagyobb hibát elkövettük, s ezt má nem tudjuk mű jóvátenni. Nem izzadtunk ki magunkból vasalt nadrágosokat, akik münköt egybefogtak volna, akik münköt vezettek volna.

Helyettük nekünk, tanolatlan embereknek kellett a helyikbe állni. Olyanoknak, mint én. Amikor megtettek téesz-elnöknek, akkor örökké azon kellett forgassam az eszemet, hogy valamit kicsépelhessünk a sok bolond terv közül, hogy éhen ne vessünk! Huszonnyóc féle növényt kellett vessünk! Olyanokat es, amikről még magyar parasztember nem es hallott. Aszongya nekem eccer Fer'István Gergé:

– Te, Ferenc! Meg vagytok tü bolondulva?!

– Métt? – kérdeztem tőle.

– Ki hallott má olyat, hogy a birkának a gyapját elvessétek?!

Kacagtam egyet, de még majdnem rosszabbul jártunk, mintha a birka gyapját vettük volna el. Nagy hamar elvettették velünk a gyapotot, hejába mondtam Szomor Feri bácsinak:

– Nem szabad ilyen hamar elvetni, mer kap egy jó esőt május elejin, beleveszik a gazba!

– A gyapotnak hosszú a tenyészideje, hamar kell vetni! Ez felsőbb utasítás.

No, ha felsőbb utasítás, akkor biztos jó, ők megállítsák az esőt! Elvettük. Jött es a május eleji eső, a gazba beleveszett a gyapot. Nem es kellett volna csumizt vetnünk mellé, nőtt elég muhar!

Szerencsére jött egy jó vihar, jégeső lett. De a gyapotfödre egy szem se hullott. Kijött hezzám a járástól egy slütyögő, kérdi:

– Mennyi jégkár esett a gyapotba?!

– Semmi – mondom neki.

– Az nem igaz! – aszongya.

– Ha nem igaz, nezzük meg!

Kimenyünk a födre, esszejárjuk az egész határt, talált vót vagy három megfeketedett levelecskét.

- Ez mi?! - kérdezi.
- Jégkár! - mondom.
- Ugye, mégis van jégkár...
- Van há... - mondom neki.

Még aznap megszántattam, vettünk a helyibe kukoricát.

Én ezt álmomba visszaláttam. Ketten Ilie-vel kellett vágjuk a gyümölcsösünköt otthon Bukovinába, s gyapotot kellett a helyibe vetnünk. Kivágtuk az esszes fát, beszántottuk, bevettük gyapotval, de mikor az egyik felivel végeztünk, újra kellett kezdjük, mer a másik felin ott vótak a fák!

- Ilie! Én ezt nem csinálom! - mondtam neki, s átolmásztam a szomszéd gyümölcsösibe. Ekkorra má kölykecskék vótunk, esszetöpörödtünk valahogy. Megráztam a szomszéd körtefáját, s az esszes körte lefolyt róla. Addigra má vagy tizenöt kölyök esszeszaladt, befeküdtünk a fa alá, s annyit ettünk, hogy a hasunk félreállott.

Reggel kijött a gazda, s aszongya:

- Jó nagy furtina lehetett az éjen, mer mind lefolyt a körte a fáról!

Mű lesködtünk bé hezsa, s fogtuk a hasunkot, úgy kacagtunk. Eccer csak, ahogy féreneztem, nagy ünnepség lett ott. Az öreg Máté Antal leállította a mozsikásokat, adott egy száz lejest a primásnak:

- Most az én nótámat húzzad!

Én meg úgy csudálkoztam, hogy mindenki felállott, vigyázzba vágta magát, s úgy énekelték:

„Kossuth Lajos azt üzente,
elfogyott a regimentje...”

Én akkor halltam vót először, s nem es tudtam, hogy mi ez. Én szégyelltem vót énekelni, mer olyan hangom vót, mint a repedt vasfazagnak. Brengyán tanyító meg-megpalacsintázott, hogy én es énekeljek az iskalába, ezér az egyér vert meg, mer sose énekeltem.

- Énekelj, ahogy tudsz! - aszongya nekem.

- Tanyító úr, nekem nincs semmi hangom, métt rontsam el a másikét?!

- Há, bár morrogj... - s megsimogatott.

Elénekelték vigyázzba a Kossuth-nótát, osztá a Székelyhimnuszt, akkor csend lett, mindenki bögt! Még a felnőttek es, öregembertől kicsi gyermekig mindenki bögt! Ha mindenki bög, akkor én es! Béálltam közibük sírni.

Elszorult eleyenkor az ember szüve még felnőtt korába es. Amikor megérkeztünk Bácskába, akkor es evvel fogadtak. Felsorakozott a katonaság, elénekelték nekünk a Himnuszt.

Ahogy átoljöttünk a határon, olyan jó vót magyarnak lenni! Ki se lehet mondani, mennyire kedvesen fogadtak mindenütt münköt, amíg bé nem telepedtünk! Amelyik állomáson megállott a vonatunk, ott a vonatablakba az idegenyek megszorították a kezünköt, az apácák még meg es ebédeltettek... A tenyeriken hordoztak. De ahogy beértünk Szabadkára, s elénekelték a Himnuszt, minnyá megláttuk, hogy nem rajonganak annyira műértünk...

A szerbek se, a magyarok se! A szerbeket kihajtották a házaikból, s münköt tettek a helyikbe, azok azér acsarkodtak reánk, az ottani magyarok azér, hogy ezek a koszos csángók kapnak mindent, a jegyző azér, mer nem léptünk bé a nyilas pártba, az alispán azér, mer nem vótunk imrédisták...

Eccer a jegyző kihajtotta vót az egész falut akácfacsakát ültetni. Azelőtt katona lehetett, mer erőst dalfis vót. Elrikoltotta magát:

– Sorakozó! Vonalba!

Minden család azt küdött, akit tudott, vót ott öregasszon, kicsi gyermek, leánka, fiatalember. Ahányan vótak, annyi felé álltak. Olyan vót a sor, mint az ökörhugyozás.

A jegyző elkezd káromkodni:

– Piszkos csángó banda! Egyenként belé kéne tüdököt löni a Dunába! Elvitetem mindet a csöndérekvel! Mocskos kurva kommonista csángók, maradtatok vóna ott, ahonnan jöttetek!

Odamentem hezza, megfogtam a grabancát, megráztam, mint Krisztus a vargát! Ha pufon ütöttek vóna, nem esik ilyen rosszul!

– Mik vagyunk mü?! – kérdezem tőle.

– Tetves csángók! – aszongya.

– Ha még eccer aszongya, hogy mü tetves csángók vagyunk, akkor úgy vágom hanyatán, hogy nem mártsa fel senki!! Nem elég nekünk a magunk nyomorúsága, még maga es belénk rúg?!!

– Nee, a mocskos csángó reám támadt!? Hívom minnyá a csöndéreket!

– Csak hívja nyugodtan... Majd megmondom nekik es, hogy mit mondott nekünk... – mondom neki.

Nem merte hívatni a csöndéreket.

Nagyon fájt, hogy lecsángózott münköt, elhordott mindenféle útszéli magyarnak! Mer arra, hogy az ember magyar, ne bogozza fel a farkát, de ne es szégyellje!! S ha mü elveszítjük székelységünköt, akkor magyarságunkot es elveszítjük!

Miker idekerültünk Magyarországra, bételepítettek münköt Tolnába, akkor a svábok húzták az orrikot, mondtak mindent reánk.

– Ezek a csángók még kenyeret se ettek soha, csak puliszkát! A fődhöz se értenek, csak a verekedéshez... A hadikiak el akarták tolni a templomot a petrencésrúddal...

Eljártak mindennek, bocskoros oláhnak, tekergő csángónak, útszéli magyarnak, mindennek. Meg es lehetett kicsit érteni őket, hogy haragusznak reánk, mer nekik elvették a házikot, s münköt tettek a helyikbe, de azért nem kellett vóna elyeneket reánk mondjanak! Ez fájt nekem...

Még hatvanháromba es, mikor megvettem D.-n a házat, s átolhívtam B. K.-t, hogy legyen a tanú, még akkor es beléfehéredett, mikor meghallta, hogy én egy szép házat veszek.

– Ferenc! Maga ezt a házat megvenni... Ténleg maga veszi meg ezt a házat?! Ferenc... honnat van magának ennyi pénze...

Még a kezit es elfelejtette megtörölni, mer eppe disznyót vágtak, úgy jött átol, annyira elképedt, hogy egy székel es új házat veszen...

Az orosháziak es verték a mejjiket, hogy ők majd megmutassák ezeknek a csángóknak, hogy kell gazdálkodni, mer ők viharsarki kommonisták, majd ők vezetik a tudatlan csángókat!

De még a Szlovákiából átoltelepültek es csudálkoztak, hogy mü magyarul beszélünk, s nem románul!

Az erdélyi vasalt nadrágosok es, akik a falunkba kerültek, kacagtak münköt, amér nincs köztünk tanolt ember, csak paraszt.

Én megmondtam nekik ötvenhatba es, mikor felszólaltam a gyűlésen:

– Emberek! Mü most ne azt nezzük, hogy ki melyen nemzetből, ki melyen pártból jött! Nekünk egybe kell tartani! Minden becsületes magyar embernek essze kell fogni, s nem kivájni a másik szemit, mer az sváb vagy oros-

lulzi kommonista! Így nem érünk célt sose! Nekünk egy független Magyar-ország kell, s ehhez essze kell fogni minden magyar embernek! Ha mű most pártoskodni kezdünk, akkor má idegenyhez futunk, hogy az tegyen rajtunk igazságot. Há, nem ezt mutassa az egész történelmünk, hogy mű mindig idegeny segítségbe kapaszkodtunk, mer egymással szembe álltunk, egyik a másikat akarta a sárba taposni, mer ez elyen párti, a másik meg olyan párti! Tanoljunk belőle, s fogjunk essze, mer különben újból eltaposnak münköt! Most mű ne azon legyünk, hogy büntessük meg a párttagokat, mer majd annak es eljö az üdeje, hogy igazságot tegyünk rajtuk, hanem most azon legyünk, hogy esszefogjunk!

Sokan lehurrogtak, hogy én kommonista-párti vagyok! Pedig nekem vót igazam. Mű, bukovinai székelyek, örökké azon vótunk, hogy valahogy megmaradjunk! Hány párt ráncigált münköt a háború előtt es, a háború után es! A gárdisták, a kuzisták, a bukovinai paraszt párt, az itteni Paraszt Párt, az Imrédisták Bácskába, a nyilasok, a kommonisták... Elsorolni se tudom, hányan akartak münköt a szekerekbe fogni, de egy se vót, ami értünk lett vóna, amit tiszta szívvel vállalni tudtunk vóna. Úgy látszik, nekünk ez vót a sorunk, hogy túléljünk mindent, minden pártot, minden uralmat, de ebbe el es fogyott az erőnk! Mer mű idegeny segítségbe nem reménykedhetünk! Ha tőlük remélünk segítséget, akkor úgy járunk, mint az ecceri legén a búcsúba! Jó haza dicsekedve:

– Anya! Húsz legén ütött engem a bucsuba! Adtak azok nekem a löcsvel, de én es ütöttem őket a kalapomval!!

Ha elgondolom a múltunkot, s tán a jövőnköt, az eppe elyen...

S innet nezve olyan hejábavaló vót, hogy mű onnat eljöttünk Bukovinából! Hogy amit mű végigcsináltunk, az mind hejábavaló vót! Az az öt év torongyolódás, menekülés, minden reménykedés értelmetlen vót. Mer itt elvezítsük magunkot!

Én ezen sokat szoktam gondolkodni, gyötrődni, hogy melyik es az én igazi hazám. Amikor először visszajártam Bukovinába, hat esztendővel ez előtt, akkor aszondtam magamban, én itt idegeny vagyok, itt nem üsmer senki, azt se tudják, vótunk-e, vagyunk-e. Olyan érzés vót, mint mikor Vaszilka nagyapámékhoz elküldött vót anyám. Félttem bémenni a házikba, hátha az a hamis kutyájik nincs megkötve, s nagyapám es otthon van.

– Métt jöttél, az anyád Ponciusát?! – rikoltott nekem má bentről. – Ek-kara nagy gyermek, s nincs semmi dóga!

Elzadartam gyorsan, hogy anyám métt küdött, s má futtam es, hogy nanyám kezembe adta.

– Menj haza, az anyád Ponciusát! Métt tátod a szájadat?!

Nem tudtam olyan hamar kifutni a házikból, hogy Vaszilka nagyapám háromszor el ne káromkodja magát, mer neki az anyád Ponciusa vót a legnagyobb káromkodás.

S most ő es hiányzott nekem, akitől úgy félttem kölyökkoromba! Harmincba, mikor meghótt rákba, én es vittem őt a temetőbe, mer má jó magos legénke vótam. Nagy szálás ember vót, konok a végtelenségig! Mikor megmondták neki, hogy gyomorrákja van, meg kéne operáltatni Radócon, csak ennyit mon-dott:

– Valamibe meg es kell halni, az anyátok Ponciusát!

Úgy aszott essze, úgy fogyott el, mint a gyertya, de nem feküdt le!

Most, amikor újra a falumba vótam, ő jutott legelőször az eszembe. S

éreztem, hogy idegeny vagyok! A szülőfalumba!! Olyan borzasztó érzés vót! Hejába is mondanám valakinek, hogy szeretgette meg Kurkó Ferencet, mikor megharagudott rea, szóval, hogy milyen ember vót nagyapám, ez nem érdekelne senkit! Métt es érdekelné?! A háza sincs meg, átol van építve, akik most benne laknak, a színyit se látták nagyapámnak, s még tudnának es valamit róla, mit tudnék én mondani nekik?!

Amikor hatvanháromba hazajött S.-re a mű házunknak a gazdája az NSZK-ból, ő se mert bėjönni. Csak a kocsiból nezett bé az udvarra. Később osztá, mikor újra hazajött, akkor megállt a kapunk előtt a nagy, fehér autójával, s megkérdezte:

– Bémehetnék-e egy kicsit körülnezní?!

– Egész nyugodtan... – mondtam neki.

Bėjött, eszejárta a szobákat, megmutattam neki mindent, még a padlásra es feljárt. Lefénképezte az istállót, a hátulsó pincét, feljárt a kertbe, mindent megnezett jól. Láttam, hogy neki es esszeszorult a szüve, a szeme megtött könnyvel.

– Tudja, nekem az NSZK-ba ötven bérházam van, azkot adom bérbe, s még van egy szép emeletes házam, de mindegyiket odaadnám ezér az egyér, ha itt maradhattam vóna...

– El es hiszem... – mondtam neki.

– Mer csak ez vót az én házam... – aszongya.

Sajnálta nagyon. Harmincnyócba építette, s jóformán még ki se száradtak a falak, má itt kellett hagyja. Én értettem szegént, hogy nagyon fájlalta.

Münköt nem úgy hajtottak el erőszakval, méges olyan furcsa érzés vót bémenni a bukovinai házunkba. Teljesen el vót változva minden, keresztüleg vót fordítva a ház, a két csűr lebontva, a gyümöcsös kivágva, csak az akác-bokrocskák maradtak meg a kert végibe. Mintha nem es a mű házunk lett vóna!

A román gazda kedves vót, megtisztelt egy pohár borval, elfogadtam, pedig má hét éve nem ihatok a májam miatt. Egy kicsit elbeszélgettünk, megneztam a házikot belülről es egy kicsit, osztá hamar elbúcsúztam. Valahogy olyan nehéz vót ott lenni a házunkba! Ezt nem es lehet jól elmondani... Úgy meglepik az embert az emlékei... Itt ez vót, ott az vót... Mindenütt azt kerestem a szememvel, hogy vót akkor! Ide hoztuk bé a tehenyeket, hogy ne vigyék el a muszkák, itt aludt Sákhány, itt Mircsa... Itt hallgatkoztam a küszöbön csütörtök esténként, mikor apám a pakszusokat írta... Itt vót az ágyam, itt vót a szekrény, ott a kuptor... Még a szagát es éreztem a málénak, amit anyám főzött nekünk, s mű odaültünk az asztalhoz:

– Szürd le tejet, kicsit málét!

Olyan jó galuskát sehol se ettem, mint mikor anyám főzött karácsonyra!... A berbécshústól megcsemeltem, feldollott a szám... Hallgatkoztam a sötétbe, hogy veszekszik apám s anyám az adósságon... Vasárnap szégyelltem kimenni az apám csizmájába, mindenütt azt hallottam: „A Szötsök elbaszták a malmot!”... Mintha még most es ezt hallottam vóna, mikor kimentem az uccára...

A kertbe hátramenni vót a legszörnyőbb! Mennyit jáccodtunk ott hátul! Mennyi körtét ettem a vackorkörtefacskáról!

Úgy megrohantak akkor ezek az emlékek, úgy előttem vót minden! Elköszöntem a gazdától, kiszöktem a házból hamar!

Másadszor, mikor elmentem a falumba, má bé se jártam a házunkba!

Nem kíváncsoztam, egy porcikám se kívánta, hogy még eccer bémenjek a házukba! Semmi sincs úgy, mint mikor otthagytuk, minek fájdítsam a szüve-met?! Vagy nem es azér... Nincs má ott nekem semmi keresnivalóm! Én má eccer onnat eljöttem, akkor minek kíváncsozom vissza?! Ott má én idegeny vagyok! Én ott má vendég vagyok... S ez így van jól. Minek menjen az ember a saját házába vendégségbe?!

Úgyse tudok megszabadulni Bukovinától, a falumtól, valahogy mindig visszamásznak az emlékeim oda, sokszor visszaálmodom magamot oda, s ez olyan fájdalmas. Nekem a lelkem egyik fele ott maradt. Szégyen vagy nem szégyen, így van. Hejába es akarnám elfeledni, akkor se tudnám! De nem es akarom, ez vót az én sorsom. Tehetetlen vagyok evvel szembe! Lehet, hogyha meghalok, még akkor se felejttem el Bukovinát, még akkor es a lelkem két-felé jár.

Az embernek mindig az vóna jó, ami lehetetlen. A kicsi gyermek es úgy van, hogy neki az kell, ami nem lehet! Akármilyen öreg es vagyok immá, ez a kicsi gyermek megmaradt bennem... Lehet, hogy kéne szégyelljem ezt, de melyen jó vóna még eccer lecsúszni seggen a Kajtár András gödrinél! Amikor gyermekecskék vótunk, ott legeltettük a tehenyeket, békentük tehenszar-val a füvet, hogy sikos legyen, reaültünk a sarkunkra, s úgy csúszunk le seg-gen! Belőlem ez a kicsi gyermekecske ott maradt Bukovinába!

Ezér érzem úgy, hogy elveszett nekem Bukovina! Hogy nincs többé, má nem lesz sose!

Tudom, hogy ha ott maradunk, még ilyen se lett vóna az életünk. Láttam azokon, akik ott maradtak. Ők má ott teljesen odavesztek, Mártának, Regina szomszédasszonyának a fia má megmakkanni se tud magyarul. Nekünk es ez lett vóna a sorsunk, ha ott maradunk.

Mégse megy ki a fejemből Bukovina. Ott má semmi se olyan, mint mikor ott vótunk, nem juttak elébb az oláhok, méges minden megváltozott! A vasútnál, a bakterházacskánál, mikor megállott a vonat, a kalauz leszállott, s azt rikoltotta:

– Istensegits! Istensegits!

Nehezen tudta kimondani, ezér má később Cibénynek mondták, hogy a románok kézhez vettek münköt. Olyan lassacskán járt a vonat, hogy mü, kölykek, utánna futtunk, s felcsimpeszkedtünk rea, a falu végén leszóktünk. Vót ott egy oláh szógagyerek, aki egy fél színy fát hajigált le a vonatról.

A falu es küssebb lett, egy pillanat alatt végigmentünk a Trabantval rajta... Én úgy emlékeztem rea mindig, hogy melyen hosszú falu vót! S most még bé se fordultunk a vasútnál Szátu-Maré felől, má Alszegbe vótunk, értünk ki a faluból...

Az eperfákat es kivágták az út két ódaláról... Szóts Gergé ültette vót, minden háznak kellett két eperfát ültetni, mer selyemhernyócskákat akart tenyészteni, így egy gyűlésen reavette a tanyító a falut, hogy ültessenek eperfát a ház elé. Mikor megerősödtek a fák, gyönyörű vót, olyan vót, mint egy liget!

A házak es esszetörödtek, megküppedtek, mint egy öregemberke... Az öreg házak közül má csak egy-egy vót meg, az es elváltozva, megfeketedve, a zsindey megbomolva. Az újakat másformálag építették átol, bévezették a villanyt es... Még harminchétbe beszélgettünk eccer a zsidóval, aki megvette tőlünk a malmot.

– Ber úr! Mi lenne, ha a faluba es bévezetnénk a villanyt?! A Szucsáva elbírná... – mondta neki.

Ő akkor alakította át a malmot, villanyval hajtatta a hengereket, úgy hozatta azkot Magyarországról.

– Nem es rossz gondolat... – aszongya. – Nem es rossz gondolat.. Meg kéne csinálni...

Nem lett belőle semmi. Őt elhurcolták, a malom tönkrement, államosították, most alig örül valamit. Akkor még az ötödik faluból es ide jártak öröltetni, olyan finom lisztje vót...

A Szucsáva es zavaros vót most, s mintha kűsebb lenne az es! A malomnak a gelláit elvitte a víz, nem takarítsák, má feredni se lehet benne! Mikor kicsi gyermek vótam, ott öröztük a tehényeket, vettük le a gagyacsát, s bukunk belé feredni... Azt szégyelltük, hogy ha valaki levetkezett kapáláskor, de mindenki csórén feredett... Kacagtuk, mikor láttuk az idegenyeket, hogy azok ruhába ferednek!

Mű es epe eleyenek vótunk, mint most az oláh kölykecskék! Egy ingecs-kébe, egy gagyácskába elcsaptak a tehenvel, minden kölyök így nőtt fel... De akkor nem vót ennyi legelő! Most azkot a jó fődeket mind legelőnek hagyták, nem művelik! Pedig be drága jó fődek vótak, zsiros, kövér fődek! Olyan pityóka termett ott, mint egy bosztán! S káposzta! Savanyítottuk meg, s nagy hordókkal vittük Radócra a piacra! A hagymával feljártunk egész Putyiláig, s még feljebb! Eszejártuk egész Bukovinát, s Módovát hagymával... Csereltük el terebúzára...

Most ezek a gyönyörű fődek mind el vannak gamatolva legelőnek! Még a szívem es beléfájdult! Itt es elég jó fődek vannak, nem panaszkodhatunk, de nem es lehet eszehasonlítani azokkal! Mer ég és föld! Aranyat érnek azok a fődek! Ki se lehet mondani, melyen drága jó fődek vótak azok! Nem es kellett ganyézni, mégis úgy teremtek, mint az élet! Bolondjába vettük a terebúzá, mégis akkara csövek lettek, hogy öröm vót reanezni! S akkara hagy-mák, mint a kujakom...

Ha nekem adnák azokat a fődeket, a mostani eszemvel s a tegnapi erőmvel, én ott Kánaánt tudnék teremteni! Legalább annyi földem lenne, mint Szöts nagyapámnak vót, én ott Kánaánt tudnék teremteni! Csak hát egy öregembernek minek a föld?! Nekem má csak annyi föld kell, mibe a koporsóm bele-fér... S annyi lesz es.

Mégse a fődek hiányoznak nekem a legjobban Bukovinából! Bėjártam most ott az esszes földünköt, még most es úgy üsmerem ökö, mint a tenyere-met! Mégse az hiányzik nekem! Nem es tudom jól elmondani, hogy mi vagy ki hiányzik nekem... Mer a halottakat fel nem támaszthatom, s métt es támasztanám fel?! Aki átoljótt velünk, az itt van, akihez akarok, a rossz lábom-val elmehetek... Mégis úgy érzem, hogy valami odaveszett! Nem tudom, hogy micsoda, de ott maradtott! Jöhetek ide százszor es, akkor se találom! De én má nem es akarok többet ide jöni, ennyi elég vót! Én má azt úgyse találom meg...

Tán csak annyi hiányzik, hogy elmenjek az öreg Samuhoz patkoltatni, nezzem, hogy az öreg hogy tisztítsa meg a lovak körmit, hogy gyógyít meg egy sánta lovat... Ott elbeszélgetnénk mindenről, osztá má minden jó lenne... Mennék ki a lovakval a határba szántani...

De ehhez újra kéne születni! Még akkor se lenne másképp semmi... Bolondságok ezek! Akkor onnat mind idevágytunk, hogy be jó lenne átol-jönni a kék hegyeken... S így es lett jobb... Rákosit ott es megkaptuk vóna

tán még jobban, s az unokáink tán nem es makognának magyarul. Itt azt se tudnák, vagyunk-e, szétszóródtunk-e! Ha ezt nezem, jobb így.

S mi mást nezzek?! Azt, hogy nekem, egy öregembernek, min jár az eszem, hogy hova másznak a gondolataim, az kit érdekeli?! Ez mind csak nekem fontos! De ezek az emlékek es olyanok, hogy arról inkább hallgatni kell, mer nem mondanak semmit se másnak . . . Még most es úgy előttem van az első emlék magamról . . . Lehettem vagy két esztendő. Künn vagyunk a színy alatt Mártacskával, aki osztá minnyá meg es hőtt, fogjuk egymás kezit, s le vagyunk kucorodva piszkolni. Tél vót, hideg vót, kucorgunk a színy alatt, de olyan tisztán látom magamot, mintha tegnap történt vóna . . . Elyenkor érzem azt, hogy minden megvan! Bennem minden megvan! Belül minden megvan! A templomunk vasárnap délelőtt, ahogy misén vagyok . . . a házunk, a kert . . . az emberek, akik jót tettek velem, vagy akikvel én tettem jót. S most má én minden lépést hátrafelé teszek, mint a rák, minden kiesik a kezem közül, minden elhagy, mindent itt kell hagyni . . . Méges úgy érzem, hogy én ezeket őrzöm magamba. Bár félek a jövőtől, hogy itt mind elveszünk, nem marad belőlünk semmi, méges hiszem, hogy Istennek számot adhatok mindenről! Ő meghallgat engem.

AZ IRODALOM KÉRDÉSEI I.

Ifjúság: sólyommadár!

Akármerre nézünk, mindenütt ott látjuk az újabb évfjاراتok tagjait. Ez megnyugtató. A jelek szerint felismerhetik igazi magukat, rendelkezhetnek ügyeik, körülményeik felett, legalább annyira, hogy lehetséges mivoltuk alakot ölthessen, s módjuk legyen, saját újukat járva, az irodalomban megjelenni, az őket megillető helyet elfoglalni. Azt hinné az ember, hogy kettős, részint: *a saját tehetségüktől való*, részint: *a saját tehetségük által kialakuló függőségük* nagyobb terhet, a természetes közegellenállás pedig komolyabb akadályt jelent. De nem. Legalábbis első közelítésre, amelynek tárgyszerűségét a *József Attila Kör 1985* című lexikon adatai szavatolhatják (szerkesztette: Agócs Sándor, megjelent a Kör kiadásában, 1986-ban). E kiadvány statisztikája szerint a Kör 133 tagja 24 lapban, folyóiratban publikált és 122 antológiában közölte munkáit. Ehhez hozzá kell számítanunk a rádiós és egyéb szerepléseket, amelyekről hallgat ugyan e statisztika, de amelyeknek jelentősége vitathatatlan, hiszen ezek a Körrel magával mint intézményes formával együtt azt szolgálják, hogy az újak magukra és érdekeikre eszméljenek, magukat és érdekeiket megfogalmazzák és hatáson érvényesítsék. Eddig egyébként a Kör tagjai közül ötvenkilencen egy vagy több önálló kötettel is jelentkezhetek. Jó benyomásainkat erősítendő: úgy látszik a kritikai fogadtatásra se lehet panasz. A lexikonban közölt bibliográfia készséges figyelmet bizonyít. Ami pedig az érkezők egyéb természetű méltánylását illeti: tizen részesültek valamilyen művészetpolitikai elismerésben, tizenhármukat vették fel az Írószövetségbe, huszonhetüket a Művészeti Alap Irodalmi Szakoszályába. S akkor még nem beszéltünk a szociális gondoskodásról. A *József Attila Kör 1985* ötvenkilenc író, költőt, kritikust sorol fel csak a Móra Zsigmond ösztöndíjasok közül. Amihez hozzá kell csatolnunk a Művészeti Alap, a József Attila Kör, a SZOT vagy a TOT ösztöndíjasainak listáját is, noha a lexikon valamilyen okból erről se beszél. Könyvkiadóknál öten, folyóiratok szerkesztőjeként tizen, újságíróként tizennégyen, népművelőként, könyvtárosként, tanárként, tudományos kutatóként negyvenheten dolgoznak, négyen egyetemi hallgatók, harmincnégyen alkalmi munkából élnek, vagy szabadfoglalkozásúak (ők tudják, hogy ez nekik mibe kerül), tehát csak tizenkilencen kényszerülnek az irodalomtól messzebb eső területekre.

A helyzet kedvező voltát igazolhatja, hogy a különféle új törekvések szembeötlő gyorsasággal és erővel törnek elő a szellemi-irodalmi élet külterületeiről. Változataikat futólagosan sem könnyű áttekinteni, noha mások között *Béládi Miklós*, *Balassa Péter*, *Radnóti Sándor*, *Kulcsár Szabó Ernő*, *Marqócsy István*, *Hekerle László*, *Zalán Tibor* kritikai tevékenysége feltárta már a sűrűsödési pontokat. Az akusztikus és vizuális műformában gondolkodó lírát, az akcióköltészetet vagy a performance-t (amely a hangzás, a mozgás, a látvány és a szöveg egységét akarja megteremteni), továbbá az egzisztenciális megismerő irodalmat, az ironikus-groteszk szemléletmódú vállalkozásokat, s a mindezeket egymásba ötvöző kísérleteket, a még alig észlelhető, de már hatni tudó posztmodern irányt, s a próza szinte személyenként eltérő áramlatainak sorát, amelyek oly mértékben jelen vannak, hogy irodalomképünk átformálására, új szempontú tárgyalására kényszerítenek. De a feltáró, értelmező, közvetítő munka minden erőfeszítése kétséges, ha olyan nagy létszámú évfjاراتok torlódnak egymásra, mint a mostaniak. Mert a többszáz, karakterében és értékeiben meghatározhatatlan induló közt érthetően sok a *nem-író*, az *alibi-író*, a *nem-is-biztos-hogy-író*, a *kompenzációs-író*, az a fajta dilettáns vagy epigon, aki, ha Rilke tanácsa szerint

„szakája legcsöndesebb órájában” megkérdezi magától: kell-e írnom, akkor, legalább a szíve mélyén, nemmel válaszol. (Ne feledjük: a József Attila Kör tagsága alig egyharmadát jelenti az irodalomban rövidebb-hosszabb időre felbukkanóknak.) Ez elég ok lehet a gyanúra: az irodalom működési zavarának tüneteivel találkozunk. Azon következmények egyikével, amelyekben egymást átfedve jó és rossz, vívmány és ártalom jelentkezik egyszerre.

Az aggodalomra intó előérzet ellenére örülnünk kell, hogy ilyen nagy számban rajzanak a magukat írónak ígérők. De komoly baj, hogy ebben még leginkább valami medicalizációhoz hasonlatos (literalizációs?) folyamat ragadható meg, amely során a társadalmi gondok, például a kommunikációs, adaptációs problémák, az emberi kapcsolatok romlásából vagy bomlásából eredő bajok, az eszményvesztés, identitáskeresés, önérvényesítés konfliktusai az irodalomba fordulnak át és ott öltönek alakot. Kérdés, hogy a folyamatban milyen szerepe van annak a *társadalmi irányító térnek*, amely az író-létet, tradicionálisan, minden mással szemben előnyben részesíti. Hat már ugyan az irodalom presztizisvesztése is, de úgy látszik, a mélyben még mindig tartja magát a *problémák, eszmék, eszmények megszemélyesítésének tendenciája, az élet és sorskérdések metaforikus szemlélete*. S tartja magát a problémák felfogásmódját meghatározó körülmények rendszere. Ennek a rendszernek szempontunkból leglényegesebb sajátossága, hogy kitüntetett szerepet kényszerít a maguk iránt *közfilyelmet és bizalmat* ébresztő személyiségekre. Legendásítja, hogy kisajátíthassa őket. Mindent, ami akár ismereti, erkölcsi, esztétikai vagy szentség értelemben fontos, *bennük testetlenné* teszi meg a mindennapok számára. Alighanem egy más úton kielégítetlen elitszükséglet ad így hírt magáról, s szól bele az irodalom nagyjainak kibontakozásába is. Akik aztán „intézményesülnek”, s törvényesítik, igazolják a társadalmi irányító tér működését.

Örülnünk kell a fogadás készségének is. Csakhogy a szóródó figyelem aránytalanul megnehezíti a valódi tehetségek kiemelkedését. Mondhatni: hivatkozási alapot teremt az eredeti, de külső szempontok miatt problematikusnak minősülő vállalkozások feltűnés nélküli elfojtásához. A *kontraszelekcióhoz*. Különben is, a *fogadási készség a tömegre vonatkozik, s nem egy-egy íróra és annak műveire*, márpedig a tömegnek súlyt, karaktert, irányt, az irodalomra és az olvasóra is hatni tudó jelentéstartást, értelmet csak a művekben megjelenő, bontakozásukban nyomonkövethető személyiségek adnak. Érdemes megint az adatokhoz fordulni. Nagyon magas az átlagéletkor: 31.7 év. Kevés tehát a fiatalok száma. Mindössze harmincan vannak a 30 év alattiak, s közülük is csak hárman nem töltötték még be a 25. évüket. Nehéz megállapítani, hogy vajon nem maga a Kör akadályozza-e meg a huszonévesek színre lépését. Az irodalomtörténet tanúsága szerint ugyan csak az olyan csoportok (nemzedékek) torlaszolták el az utánuk jövők útját, amelyek az érdekek, célok, értékek közös voltának tudatában szerveződtek, s amelyek a publikációs fórumokat is kézben tartották, ilyesmiről pedig most szó sincs, de a kialakult helyzet mégse lehet véletlen. Aztán: sokáig kell várni még egy-egy antológia-beli szereplésre is, noha abból, szemre, elég megjelenik. Nézzünk kettőt. A minden szempontból igen jónak számító *Gazdátlan hajók* (szerkesztette: *Szigeti Lajos*, Szeged, 1979.) szerzői 27.8 évesen kerültek a kiadványba. A *költészet másnapja* (sok tekintetben problematikusán válogatta és szerkesztette *Kőrössi P. József*, Kozmosz, 1986.) tizenhárom költőt vonultatott fel. Közülük csak négyen tagjai a JAK-nak, amibe nyilván éveik száma is belejátszik. Átlagéletkoruk: 32.6 év, pedig Szilágyi Eszter Anna az antológia megjelenésekor 22 éves, Filip Tamás pedig 26. Én az antológia szerzői közül többnek a nevét is alig hallottam eddig, bár életkoruk szerint már régen túl kellene lenniük ezen az állapoton. A *József Attila Kör* tagjai egyébként 27.8 éves korukban kapják meg az első könyv lehetőségét. Készen és gyakran már hiába. Vegyük mindehhez, hogy a kritikák java az olyan alkotók iránt érdeklődött, mint Csordás Gábor, Esterházy Péter, Földényi F. László, Géczy János, Horváth Péter, Krasznahorkai László, Kukorelly Endre, Márton László, Nagy András, Pintér Lajos, Szilágyi Ákos, Tóth Erzsébet, Vámos Miklós és Zalán Tibor,

akik egy-két kivétellel, életkoruk okán kifelé tartanak a Körből. Mármint, ha őket a listáról kiemeljük, akkor *a Kör tagsága névtelen, tagolatlan tömegnek* látszik. A legfiatalabbak maradnak magukra. A szükségtől legjobban szorítottak. Legalábbis a kritika felől. Vagyis a fogadó közeg nem mutat kellő érdeklődést, érzékenységet, selekciós készséget: a kritikusok, szerkesztők, kiadók túlságosan felületesek, nagyvonalúak, így jelleg, érték és jelentőség szerint nem rendezik észrevehetően a sorokat. Irodalompolitikai szempontból persze hasznos a tömegesség s tagolatlanság. Könyvebben kezelhetők a problémák: *az újak nyomása a lojalitást egzisztenciális kényszerre teszi*. De a viszonyok kaotikussága, a szellemi-erkölcsi normák, szakmai követelmények rangvesztése, az önféltés növekedése, s vele mindaz, amit az irodalmi élet elvadulásaként élünk meg, alig jótétehető ártalom.

*

A tehetség értékének, a literátus értelmiség elfogadásának, megbecsülésének fokát, hol nyíltan, hol rejtetten, a társadalmi érdekérvényesítés mechanizmusa határozza meg. Ennek működését sok más erő keresztezheti és legtöbbször keresztezi is. Játékuk felderítése szükségtelen, mert most csak annyi a fontos, hogy az újabb fejlemények szorításában *az irodalom pozíciója: érdekérvényesítési hatalma meggyengült*. Szereptudata, felelősségérzése, cselekvési szándéka azonban erősödött, s épp egy olyan időszakban, amikor ezzel voltaképpen már csak kevesen számoltak. A hagyományosan szolgálat-elvű irodalomtípus ugyanis elvesztette nagy tekintélyű legjobbait, ráadásul e törekvés képviselőinek többsége kifulladásra látszott, a tanítványok, legalábbis, a harmincöt év alattiak közt pedig számottevő tehetség nem jelentkezett. Ugyanakkor a már jelenlévő új generációk mértékadó személyiségei, függetlenségük védelmében is, elhárították a közvetlen közéleti szerep kisajátító-kényszerítő lehetőségét-szükségét, mondván, hogy az író „ha kicsit is jó, akkor úgyis nyakig az egészben”. A szereptudat, a felelősségérzés, valamint a cselekvési szándék érvényesítése több eltérő természetű következménnyel járt. Első renden az állami-politikai bizalmatlanság fölerősödésével. Jól mutatják ezt, szűkebb témánknál maradva, a *József Attila Kör* konfliktusai, majd olyan mértékű konszolidálódása, ami képviseleti-érdekvédelmi funkcióját is kikezdte. Másodszor együtt járt ama feltételek romlásával, amelyek az irodalom egzisztenciális lehetőségeit határozzák meg. S végül, ez az egész (mert igen sok az, amit meg se említettem) együtt jár az érdekviszonyokat is tükröző közmegegyezés ellentmondásainak mélyülésével. Egyfelől ugyanis az irodalom létfontosságú dolognak, másfelől fölösleges fényűzésnek minősül. Vannak, akik támogatandónak tartják, s vannak akik korlátozandónak, hiszen „szüntelenül okvetetlenkedik”, „fölkötteh az állam nyakán”, sőt, ingyenélő – lásd a szabadfoglalkozásúak növekvő számát kísérő megjegyzéseket.

Különösen az irodalomba most érkezőket, vagy az ott éppen csak megkapaszkodókat sújtja ez a helyzet. Ők a külső változásaival szemben – elismertség vagy pozíció híján – védtelenebbek az idősebbeknél. Azt is mondhatnám, hogy kiszolgáltatottabbak. Mert képes-e az önvédelmi harcokkal elfoglalt irodalom mindazt megadni a fiataloknak, amivel azoknak, *mint saját jövőjének*, tartozik? Például a személyre szóló törődést. Látjuk-e akárcsak nyomait is ennek? Hiányoznak a mesterek. Olyan mesterekről beszélek, amilyen Babits Mihály volt Szabó Lőrincnek. *A műhelyteremtő, közvetlenül beavatkozni is tudó szellemi hatalom embereiről*, akiknek az indulók önként rendelik alá magukat. Hiszen ők azok, akik többre képesek a sokat emlegetett empátiánál, a sugárzó és tartást adó emberségnél, többre a szakmai értelemben felfogott kritikai támogatásnál. Mert segítségük lényege a bölcsesség körültekintő, óvatos, de mélyreható egységszemlélete. Csakhogy még az ilyen bölcsesség is, ha van, szerkesztőként, kritikusként legtöbbször az adott hatalmi szerkezetben működik, ama függetlenségtől megfosztottan, amivel az irodalom nagyjai, mint mesterek, mindig is rendelkeztek. Így, kényszerülte csoportokba verődve, mágikus tekintélyek híján, a sok hibával terhelt hivatalos fórumok általános csalódást keltő érzéketlenségét tapasztalva, nincs-e máris *jótétehetően bizalmi válság* az érkezők és fogadók között?

Amit a publikációs fórumok számukra feltétlenül látszó hatalma, s e hatalom hibás működése türhetetlenné mélyít. Az indulónak a boldoguláshoz erői teljes mozgósítására, gyakran belső tartalékai bevetésére is szüksége van. Parancs sürgeti: meg kell alkotnia önmagát.

Ez a parancs oly erős, hogy birtokba veheti, sőt, veszi is alanyának életét, áthangolva azt a maga felderíthetetlen, de tudomásul veendő törvényei szerint. Akkor is, ha ez keresztezi az illető köznapi életstratégiáját. A tehetség, ha már egyszer föleszmélt, s bármily homályosan is, de tud magáról, csak alig gyógyuló sérülések, állandósuló hiány- és elrontottságérzés árán szorítható vissza, rendelkezhető a töle idegen életvezetési elvek alá. A tehetség tehát kizárólagosságra tör, feltétlenséget követel. És szüntelen figyelmet, gondoskodást. Különös ellentmondás, de tény: *nem unjuk azt, ami sajátunk*. Ellentmondás továbbá, hogy a tehetség akkor követeli a leglőbbet, amikor még fel sem ismerhettük mivoltát, tényleges szükségleteit, s amikor még igazán dokumentálni, igazolni se tudta magát. Miközben tehát igen sok energiát von el az életet megalapozó, elindító gyakorlatias tennivalóktól, fedezetlen reményeket támaszt, ambíciót ébreszt, járatlan, s könnyen fölöslegesnek bizonyuló utakra vezet, megoldhatatlan feladatokat diktál és vállal.

Mindebből az következik, hogy a tehetséghez belülről *nem alakítható ki ésszerű és célszerű viszony*. Könnyű félreértetni, túlbecsülni, mással összetévesztetni. Ráadásul ahhoz is áldozat: kísérletek sora, az erők mozgósítása, megszervezése, koncentrálása, a körülmények átalakítása szükségeltetik, hogy kiderüljön, a tehetség nem az, aminek az illető véli. Ha kiderül egyáltalán. Mert a tehetség valódiságáról meggyőződni, alkalmas kritériumok nélkül, csak a művek sorának mérlegelésével lehet. *Nyilvánosan*. Ha adottak a szükséges személyi és intézményes feltételek: a természetes hatásukban nem gátolt vagy torzított megkülönböztető és hasonlító, befogadó és elhárító, ösztönző és korlátozó erők. *Ha biztosított az irodalom önszabályozó folyamatainak szabad működése*. Amennyiben persze csorbitatlan jogú, s jogai érvényesítésében nem gátolt irodalom fogadja az érkező tehetségeket, *kiszolgáltatottságról szinte nem is beszélhetünk*. Csak *ráutaltságról* lehet szó, ami a dolog kikerülhetetlen velejárója. Külön kérdés, hogy a szuverenitás igényével mit jelent engedelmeskedni egyebek közt a közönség számára is érthető nyelv követelményének, az uralkodó ízlés normáinak, vagy például a különféle irodalmi és irodalmon kívüli óhajoknak, kíváncsagságnak, diktátumoknak, ha azok a normális viszonyok közt nyilván nem kevés ellenállást tanúsító szakemberek, műhelyek, fórumok közvetítésével akarják céljukat elérni. Mégis, ez más dolog. Lehet része a kiszolgáltatottságnak, azonos vele sohasem.

Miután azonban az irodalom nem az, ami lehetne, aminek lennie kellene, benyomásaink közül azokat kell meghatározónak tekintenünk, amelyek a természetes viszonyok közt csak ráutaltságnak minősíthető állapot elsötétülésére vallanak. Arra a folyamatra, amelyben a *ráutaltság szoros meghatározottsággal társul, hogy aztán kiszolgáltatottságba váltsa át*. Érdemes ebből a szempontból megvizsgálni a szerkesztőségek, majd a kritika szerepét.

Mesterek híján az első igazi erőpróba valamelyik publikációs fórum. Túlterhelt mindegyikük, ahol *óvatosságra szoktatott szakemberek* fogadják az irodalomba érkezőket. Olyan szerkesztők, akik hosszú évek óta viselik a publikálni akarók szüntelen nyomását, nehezen kezelhető közlésvágyát, jelenlétigényét, az eredetiség és függetlenség sérelmeként átélt szerkesztői beavatkozások konfliktusait, s azok nem egyszer súlyos következményeit. Hatalomnak tekintik őket, s bizonyos látószögekből azok is. Hiszen kívülről nézve létérdekű kérdésekben döntenek. Lelki, szellemi, gyakorlati hatalmuk nehéz felelősség, s állandó készenlét. Kevés olyan szakma van, ahol ennyi áldozatot kell hozni, s ahol ennyi áldozatot el is várnak az embertől. E várakozás, olykor presszióval társuló, a szerkesztők lelkiismeretének parancsaival is egybehangzó követelés azért látszik aránytalanul, mert a szerkesztők nemcsak az íróval, iroda-

lommall állnak ambivalens viszonyban. Különös térben élnek ők, olyan szervezett rendben, amit igen különféle, s meglehetősen rideg érdekviszonyok hálózhatnak be. A szerkesztők voltaképpen mindig határhelyzetben döntenek, miközben ítéletet mondanak az írás, vele a tehetség, s közvetve a személyiség minősége felett, a fiatalok életében gyakran életteret, magatartást szabva át. Ehhez magasrendű morál szükségeltetik, amely azonban könnyen elfáradhat, kicsorbulhat, megroppanhat. Különösen, ha a kétségtelenül adott hatalmi szerep a legigazibb értelemben felfogott szerkesztői szerep fölé kerekedik, ha a személyes érdekek, a pozícióban maradás szempontjai az írók és az irodalom érdekei ellenében hatnak.

A természetes ráutaltság a szerkesztőségek érdekviszonyai közé kerülő írók, költők, kritikusok számára *ilyenkor alakul át szoros meghatározottsággá*, mert se velők, se nélkülük nem boldogulhatnak. A mozgástér szétesik hivatalos és nem hivatalos, nyilvános és magán skizoid kettősére, *a lehetőségek szabadsága megrendítő váratlansággal szűkül az ellenőrzött módzatokra*. Itt az a kérdés, hogy kinek-kinek joga van önmagához? Ha igen, akkor hogyan gyakorolhatja ezt a jogot? Tőle függ? Saját lóruma nincs, lapot nem alapíthat. Ha megérti a helyzetet, s lojalitást tanúsít, tehetségét rontja. Fölfedezni, megismerni, kipróbálni magát. tévedni és megigazulni más, szíve szerint való emberekkel együtt csak *szellemi zúgokban, ökológiai túlkéhez hasonlatos elzártágban*, s akkor is esetlegesen van esélye. Ne adja föl? Persze. Csak ehhez, miután olyan sokan vannak, hogy bármi történjék: *jut is, marad is belőlük*, szembeötlővé, kikerülhetetlenné kellene magát tennie. Ne gondoljunk most az erőszakosokkal, nyeglékkal, frivolokkal, handabandázókkal. Csak a szemérmesekkel. Akik másképp térhez jutni, mint tehetségükkel, tehát a maguk útján, nem tudnak, nem akarnak. Házalni kényszerülnek. Ha ezt vállalják, talán publikálhatnak. Falkálom. Mások transzparensei alatt. Aztán, személyes szempontok, érdekviszonyok diktált megfontolások szerint, egyedül is. Besorolva a szerkesztő kijelölt helyre. Mintha felelhetnének magukért egy-egy verssel, novellával, recenzióval is a sokkal nagyobb erőterű, ismert személyiségek között. Talán bemutatják őket néhány közönyösen jóakarátú, ezért semmitmondó szóval. Amit szerencsés esetben rendszeres közlés követ, de ez a rendszeresség még ilyenkor is nagy kihagyásokkal érvényesül. Mire újra megjelenhetnek, már csak a tartalomjegyzék emlékszik rájuk. Hogy lesznek hát *főszereplői* életüknek, s művük a világnak? Ha egyáltalán van még értelme, akárcsak a korlátozott vonatkozásrendszerben is, a főszereplő fogalmának. Mennyire kezdi ki tehetségüket az állandó várakozás? Az idő telik. Egyre több *mutáns mű* születik. Aligha nem ezzel magyarázható, hogy az újabb líra és próza legjobbjai szinte eleve a bizonyos fokú függetlenséget, méltóságot ígérő, vagy legalább némileg jobb tárgyalási pozícióval bíztató kötetben gondolkodnak. Csakhogy a bizalom, a méltánylás, elismerés szempontjából a kötet se több pusztán lehetőségnél, hiszen a kiadók ugyanazon helyzetben vannak, mint a lapok, folyóiratok. A kötet értéke is devalválódott tehát, s ráadásul megjelentetésének egyik, *a kiadók önvédelmét, a szerkesztők kerentelbilitási manővereit* szolgáló feltétele a minél több folyóiratbeli publikáció. Aki talpon marad, a helyzet nyugalmas szigorán úgy enyhít, ahogy tud. A finnyásabbja félrevezet, szigeteli magát. Magányosságát szabadságnak fogja fel: szabadságra ítéli magát. Van, aki létrendszerébe foglalja a kényszereket, mint kikerülhetetlen adottságokat. Nem fogadja el, de tudomásul veszi a helyzetet. Betölti, s idővel, esetleg, át is tör a kereteket. Van azán, aki beletörődik a kényszerpályába, mint nyugdíjas az előzetes zóni esős nyaralásba. S vagy a maga áthangolásával keresi a cselekvési teret, vagy rezignáltan elfogadja a megváltoztathatatlan tudott-tapasztalt körülményeket. Lehet ezeknek diszkrét vagy brutális formája, egyre megy. *A lényegen, a szoros meghatározottságon az, ahogy a dolog végbemegy, jöttányit sem változtat.*

A dolog erkölcsi-szellemi súlyát talán akkor érzékelhetjük leginkább, ha elismerjük, amit *Kulcsár Szabó Ernőtől Balassa Péteren át Béládi Miklósig* többen is hangzottak már, hogy az új évszázadokban a magyar irodalom fordulata érelődik, sőt,

hogy a próza tanúsága szerint ez a fordulat nagyobb részben már le is zajlott. A fordulat nem tematikai értelemben hozott újat (noha azok az ontológiai dilemmák, amelyek az új prózában, s *Tandori Dezső* nyomán az új lírában is fel-felbukkannak, kételytelenül más dimenziót jelentenek a hatvanas-hetvenes évek irodalmának tematikájához képest), hanem szemléletben, a valósághoz való viszony megváltozásában, s ennek következményeként az anyagformálási eszközökben és módokban. Más, az elődöktől nagyon eltérő nyelvet beszélnek az új évjáratok legjobbjai, amely a világ teljesebb esztétizálását igéri, *anélkül, hogy megfosztana bennünket a csak az irodalom által megszerezhető autentikus ismeretektől*. A fordulat, miután körülötte a hamis próféták se kevés, zavart s idegenkedést támaszt. Nem a pályatársak, konkurrens elvi vitának álcázott féltékenysége okozza az újak alig legyűrhető nehézségeit, az csak hangulatot kelt, hanem *a szerkesztők, kritikusok, olvasók még az előző irodalomtípusok költődő szemlélete, kódrendszere, értékelő apparátusa*. S persze, az a magyar irodalomban eddig ismeretlen helyzet, amikor *a mester és az epigon egyazon évjáráthoz tartozik* (lásd: Esterházy Péter vagy Zalán Tibor szétsugárzó hatását), amikor tehát a befedezés szinte egyidejű a kiaknázással, az úttörés a begyakorlással, a lázadás a formulákba merevedéssel. Az adott, nagyon mélyen igazolható, máig érvényes példákra hivatkozó tradicionális esztétikai kánonnak jószerivel keresnie sem kell az érveket: az utánczoltak hibáit, kiforrotlanságait akaratlanul is felnagyító utánczó maguk szolgálnak vele. S mert ez utóbbiak az előbbieknél határozottan türelmetlenebbek, támadóbbak, nyakasabbak – paradox folyamat, de könnyebben boldogulnak, miközben igazolják az erős szűrés szerkesztői gyakorlatát, a kritika fenntartásait, növekvő érdektelenségét, felületes közönyét, az ellenük forduló közvélekedést.

Az új irodalom a maga szoros meghatározottságát leginkább a kritika segítségével oldhatná valamelyest, hiszen az, funkciója szerint, az egyes művek leírásával, a művek megformáltságban is alakot öltő kérdéseinek és válaszainak értelmezésével, értékelésével, közvetítésével nyilvánosságot teremt, *előkészíti a fogadtatást, közvéleményt formál, gondoskodik arról, hogy a megjelenő a kulturálisan adottba szöveghűsen*. (Ami végsősoron azt jelenti, hogy *a kritika minőségében a nemzeti kultúra iránti felelősség tejeződik ki*.) A művet sikerének több feltétele van. Az intézményrendszer demokratizmusa, az irodalom természetes irányzati pluralizmusa, személyiségek összjátéka, amelyben kitisztulhatnak az elméleti alapok, nézőpontok, az orientáló és elemző, a tájékoztató és az ítéletalkotó közelítésmódok és műfajok. *Ezek a feltételek, láttuk korábban, csak részben, vagy egyáltalán nem adóttak, következésképp irodalomkritika sincs*. Nem véletlen az irodalomkritika eddig ismeretlen mértékű tehetetlenségvesztése. Amit belőle mégis komolyan kell vennünk, az néhány kivételes emelkedő köszönhetően *a körülmények ellenére létezik, mint személyes teljesítmény*. Ennyi is sokat jelent, de nem eleget. Ahhoz semmiképp sem, hogy az új irodalmat természetesen és jelentősége szerint fogadni tudjuk, mégpedig úgy, hogy közben az irodalomban magában is tudatosuljon, honnan hová tart, s mennyit ér az, amit csinál.

Nekiféle problémával kellene itt szembenéznünk. Mindenekelőtt: a fordulat kibontakozását, főként a széppróza fejleményeit követve (leginkább Iser, Jauss, Barthes és Todorov ösztönzésére) váltás zajlott le a kritikai gondolkodásban is. Az elméleti tájékozódás legnagyobb hatású felismerése az volt, hogy az olvasó-műélvező együttműködő létrehozója annak az esztétikai tárgynak, amit műalkotásnak nevezünk. A művel való találkozás lényege, értelme eszerint *nem a beleélés, azonosulás mozzanata, hanem a művel párbeszédet kezdő, közben magára is reflektáló olvasó, s a műben megjelenő normák, értékek, cselekvési minták dinamikus viszonya*. Ebből következően szinte egyetlen, mindent kimerítő, lezáró, tehát végérvényes értelmezés: a mű több mint, s minden övezetében többféleképpen interpretálható, attól is függően, hogy milyen mélységű *dialogusra* képes a szöveggel. Tehát nem a mű hatása más és más, mint korábban vélték: a műalkotás maga az, amelyik a szüntelenül változó feltételek

között szüntelenül másként jelenik meg. A fordulatot kísérő *Bojtár Endre*, *Balassa Péter*, *Kulcsár Szabó Ernő*, *Margócsy István*, *Radnóti Sándor* és mások munkáiban a figyelem érthetően az újszerűsége, a szövegre mint nyelvi közleményre, az esztétikai megalkotottságra mint poétikailag megjelenő létértelmezésre, tehát a művek irodalmiságára irányul, s nem a hagyomány sugallta irodalmon kívüli szempontokra, értékkritériumokra.

E kritikatípus azonban minden eredménye ellenére többféle nehézséggel küzd. Miután az elméleti alapokat hazai előzmények híján neki magának kell kimunkálnia, s bizonyos értelemben honosítania, gyakorlati feladataihoz képest túlságosan teoretikus. Képtelen igazi kapcsolatot találni lehetséges közönségével. Magával az irodalommal sem. Idevág egy szembeötlő ellentmondás. Miközben az új irodalom, mintegy a mélyebb folytonosságot helyreállítva, lassan a hagyományos törekvések, a már kiüresedőnek látszó műformák mindegyikéhez eltalál, tehát Ady mellett a mába, s a maga jövőjébe köti Babits, Füst Milán, Kosztolányi, Kassák vagy Szabó Lőrinc; Móricz mellett Mikszáth, Csáth Géza, Tömörkény, Krúdy, Szentkuthy vagy Hamvas Béla kérdéseit és válaszait, az új kritika a bennük és általuk kirajzolódó összefüggésekkel nem, vagy csak jó mértékben foglalkozik, amennyire ezt a vizsgált művek poétikai sajátosságai megkövetelik. Az újszerűség ígérete ez? A másság kezdeti, pusztán a maga jogaira és kötelességeire összpontosító elfogultsága? Valószínű. De az újszerű megértése, elfogadtatása másként, mint az előzmények sajátjukként méltányolt és elismert elemzésével nem sikerülhet. Félő továbbá, hogy a kitüntetett rész miatt az *elméleti kritika* szem elől veszti az irodalom egészét, megbomlik az arányérzék, eltorzulnak a tényleges erővonalak, s az új irodalom eltéveszti önmagát.

Vitathatalan, hogy erre a kritikára alig viselhető teher nehezedik. Maga kényszerül magának, s az általa képviselt irodalomnak teret nyitni. Ráadásul nem akármilyen közegellenállással küzdve. Ezért is, gyakran kizáró jellegű gesztusokra ragadtatja magát. Amit a közönség, a szakmai közvélemény, s a hagyományos elvek szerint működő kritika akkor se fogadna szívesen, ha a szépirodalmi műveket e gesztusok fedezeteként eleve elfogadná. Így azonban, hogy azokat elhárító fenntartással kezeli, s úgy véli, neki ne művészkedjen senki, mert a jó mű mindenféle mutatvány nélkül is megáll a lábán, ha az igazat mondja, a szokatlan szemléletű, erősen intellektualizált, nehézkes terminológiájú, ezoterikusnak mutaköző kritikátípust is elutasítja. Sőt azt leginkább. Így az új kritika éppen alapvető funkciójában lehetetlenül. Nem látszik rendbenlévőnek az elmélet transzmissziós rendszere. Az *említett első vonal után jövők sem kritikusok a fogalom közvetlen értelme szerint*. Általában valami számukra fontosabb mellől szakítják el magukat, mindig esetlegesen, s csak egy-egy alkalomra. Ilyenkor persze hozzák magukkal, mint a feltárás, értelmezés, kritikai közvetítés külön situációt teremtő szempontját, az irodalomelméletét, irodalomtörténetét, a szociológiáját, a politológiát (*Angyalosi Gergely*, *Dérczy Péter*, *Elek István*, *Földényi F. László*, *Mányoki Endre*, vagy a sokat ígérő, de korán elhunyt *Hekerle László*), alkotóként pedig a maguk irányzati, izlésbeli elfogultságait, elkötelezettségeit (*Körössi P. József*, *Parti Nagy Lajos*, *Petőcz András*, *Szilágyi Ákos*, *Szkárosi Endre*, *Zalán Tibor*). Aztán meg az itt emlegetett fiatalabbak az új irodalom értékeit legtöbbször abban a kritikai műfajban képviselik, amelyik a napilapokban éppúgy otthon érzi magát, mint a képes magazinokban vagy az irodalmi folyóiratokban. Ez a műfaj laza publicisztikussága, esszéisztikussága miatt jó esetben sem alkalmas többre, mint ideologikus érdekű tájékoztatásra, az új melletti figyelemfelhívó szavazásra. Éppen ebben a műfajban esik meg legkönnyebben, hogy valamely középserű művet csak azért ismer el a kritikus értékesnek, mert poétikailag valami szokatlant, vagy elképzelései szerintit hozott, miközben elsőrangú munkát minősít közepes produkciónak, csak mert annak poétikája a hatvanas években számított vívmánynak. Ezzel aztán maga gátolja legjobban egy hiteles szelekcióra képes irodalmi nyilvánosság kialakulását, a kritikai értelmezés, ítéletalkotás tekintélyének helyreállítását, gátolja az irodalom magáról való eszmélkedését, a közönség irodalomról való gondoskodását. Amivel a kör be is zárul. Az irodalom szoros meghatározottsággal jellemzett állapota *egyértelmű kiszolgáltatottságá alakul át*.

Jan Both festményei

1. Olasz tájkép

Nem az öböl vizén,
 de mintha a víz visszaverte fényen
 horgonyozna a vitorláshajó - - - -
 Kostő-sziklák alatt áll horgonylancán:
 teste könnyű, mint az ostya - - - - -
 mint egy hajadon és tetszhalott nemeslány
 márványlapon fekvő keze - - - - -
 A part felé lepusztult, kiégett cserjék
 kúsznak, ősták lombja türdik estélő, déli
 f é n y b e n,
 vízhordó szamarak baktatnak a fűcsomós
 és elhalt gyökeres, régi kordékerék-nyomos
 szurdokúton, gyermekek és pásztorok nézik
 a delta-ivú öblöt, az alvó vizet, az őselemet:
 mit sem tudnak a „szindinamikáról”, de szemük
 megpihen a színekben - - - - -
 itt még ógörögkori béke tündöklék a tájon,
 a tenger titokzatosan csillan az ő színében
 kihunyó kilobbanó felhők-szűrte, párás sugarak
 alatt, nem sejtik még a nézők a képen, a festményen,
 sem a festményt most, más időben nézők,
 hogy soha nem adatik még egy hasonló nap,
 mint egyszer ez az ismétелhetetlen egy-ilyen!

2. Romok a tenger partján

Nyugatnak megnyíló kép,
 nagy naplemente-látvány,
 érzem, milyen szűk a pupilla-tér
 bent az agyban: kizárja a külvilágot,
 nem tudom, hogy hol vagyok jelen
 és nem tudom: milyen múltakat,
 miféle romokat látok
 és hogy mikor-született partokat
 mosnak ezek a nem-tudom-mikor
 született hullámok - - - - -

Útkereszteződés

a történet hosszan ecsetelt képek
 két egyenes találkozásánál akár útkereszteződés
 mikor a sorsok kiegyenlítik egymást
 mikor a lekésett vonat
 mikor a megcsappant lehetőségek mindez tudatosul
 már nem konok a fej a gerinc
 behasadoznak a bőr pórusai kéreg a lélek az álom felett
 s a szerelem már egyre több halál
 állsz a szürke folyosón rácsos vakablakok
 huzatos lengőajtók között
 miközben ordítanál de összeszorít csendet int

Május két butélia bor

az éjjel míg hársfaillat
 lengett zizegett staniclipapír
 olcsó szerelmek
 köröttem a mélabú fenn lengő félhold
 mindez május két butélia bor
 itt hol bávatag képzelet szürke had
 pillangószárnyú térképemen virágzó penész
 most konok hallgat a száj nem andalít
 s míg fordul a táj
 mi eső volt lágy permeteg tócsává nő itt belül
 s újra szórabír

Akárha libikóka

behasadozott a száj
 habzik a száj kómábaesett idő
 ülök mintha csak fölösleges hol szünni nem
 estében zene szól félhírek alatt
 zsibong a fej
 most nem csalok a játék nehezebb
 főnt egyszer aztán újra lent
 akárha libikóka zuhanás gyűl össze bennem
 izzadó tenyerem nincs hol kapaszkodni
 szédület órája világok közt reszketek
 s míg hold nő odafönt
 itt végre földet ér s újra elrugaszodom

A lampionos színház

Az orkánsapkás, aki foglalkozását tekintve színikritikus volt, bár ambíciói ennél sokkal magasabb régiókban jártak, és Mira, a szerelem egykori papnője reggel érkeztek a városba. Esett az eső. Egész nap járták az utcákat, lucskosan, csomagokkal. Stefant keresték, akinél meg akartak szállni. A városban fesztivál volt, a plakátokat mosta a víz. A fesztiválirodán közölték, hogy a lampionos színház előadására nincs jegy.

Persze akkor még senki sem tudott a lampionokról. A vörös téglás pincében, ahol a fesztiválirodát és a klubot berendezték, Szenes Béda azt mondta:

- Nekem van jegyem.
- Honnan?

Szenes Béda bájosan, magabiztosan mosolygott.

Az orkánsapkás megvonta a vállát. Azt mondta:

- Minden színházba be lehet jutni. Még akkor is, ha rendőrkordon van.

Mira, a szerelem egykori papnője sarkon fordult, és sértetten a kijárat felé ment. A színikritikus utána.

- Mi bajod?

- Nem fogunk bejutni. Ezért jöttünk ide, és nem fogunk bejutni!

A színikritikus és a szerelem egykori papnője négy éve házasságban voltak. Egy ősi pogány nevet viselő puljuk is volt, örökbefogadták, akár egy gyereket. A fesztiválvárosba természetesen nem hozhatták el. A színházról, amely Holstebroéból érkezett ide, már régóta tudtak. *Father's House*. Az előadás címe angolul állt a táblán, pedig a színészek dánok voltak.

Szenes Béda újra ott állt mellettük.

- Miféle színház ez? – kérdezte.
- Dosztojevszkij – mondta az orkánsapkás.
- Dosztojevszkijt játszanak?
- Őt vagy róla, nem tudom.

Valami mást tudott, de azt nem mondta. A színészekre gondolt, akiknek titkuk van.

– Úgy tudom, összesen hatvan embert engednek be a terembe – súgta Szenes Béda.

A színikritikus elővette az igazolványát. „Carte de presse” – mondogatta, de az irodán szóra se méltatták. Belerúgott az egyik székbe. Két tunikás afrikai is a jegyek miatt veszekedett.

Egy hang azt mondta:

- A Kalambur pénztáránál még lehet jegyet kapni.

Szenes Béda csak mosolygott.

Az utca, amelyen az orkánsapkás és Mira a Kalambur pénztárához tartottak, valamikor a kovácsok utcája volt. A sarkon találkoztak Marsek Tamás rendezővel.

Az eső permetezett.

– Hogyhogy a Szenes Béda kapott jegyet! – mondta Mira, a szerelem egykori papnője. – Hogyhogy a Szenes Béda!

Marsek Tamás felnézett az égbe:

– Ez most olyan, akár egy Mándy-novellában. „A lány belekiabálta a lámpaoszlopba: „Miért pont a Szenes Béda?”

Az orkánsapkás körülnézett, de sehol se látott lámpaoszlopot. Az ódon házak közt kifeszített drótkötélen higanygőz-égők. Akkor megpillantotta a Kalamburt: egy bérház, akár a Kertész utcából, olajfoltos udvar, sötét lépcsőház, a színházterem az emeleten. A pénztár zárva, a plakát leszakítva.

Stefan estére megérkezett a vidéki kiszállásról; a színikritikus és Mira végre lepakoltak nála, beleeresztették magukat a fotelbe, lelökték lábukról az átázott nyári cipőt. A színikritikus az üveges könyvszekrényben rátalált egy Mándy-kötetre.

Stefan teát főzött a konyhában, kis porcelánkannában forrázta le a tea-levelet, melyet „Madras” néven árusítottak. A színikritikus benn a szobában, a kovácsoltvas lámpa alatt a karosszékben fennhangon elolvasta a *Mozi, reggel* című elbeszélést.

Marsek Tamás ekkor ismerkedett meg Szenes Bédával. Alltak ketten a sarkon. A rendező hosszan nézte a kiküldött tudósítót.

– Te vagy az a Szenes Béda, akinek jegye van?

A tudósító bólintott. Marsek Tamás bement az irodára, és így szólt:

– Magyar színházi rendező vagyok.

A lampionosra ő sem kapott jegyet, csak a fekete színházra, ahol esténként szintén verekedtek a bejutásért.

A dánok éjjel tizenegyre hirdették az előadást, a folyópart és a vásárcsarnok melletti egyetemi épületben. Szervezett kapuőrség volt, a vaspántos ajtón csak jeggyel lehetett belépni. A tömeg toporgott, várt. Diákok és dilettánsok. Időnként valaki felmászott az ablakpárkányra leskelődni. Bent az előcsarnokban a kapuőrség tagjai cirkáltak, fesztiváljelvényvel a mellükön. A második ajtónál maguk a dánok ellenőrizték a jegyeket.

– Nincs isten – mondta valaki.

Két rendőr jött, egy fiatal bumfordi és egy idősebb szomorú. Igazoltattak. A szomorú többször bement a vaspántos kapun, szétnézett az előcsarnokban.

Negyed tizenkettőkor kijött az utcára, azt mondta:

– Oszoljanak!

Senki sem mozdult.

A bumfordi ismét igazoltatott valakit.

– Szép vagy – mondta Mira anyanyelvén a bumfordinak. A rendőr zavartan ránézett, mintha megértette volna. És odébb ment.

– Oszoljanak – mondta ismét a szomorú.

Egy hang hallatszott:

– Ez diákszínházi fesztivál?! És épp a diákok maradnak az utcán!

– Hogyhogy? – kérdezte a szomorú.

Több hang hallatszott:

– Épp a diákok!

A szomorú ismét bement az előcsarnokba. Az orkánsapkás felmászott az ablakpárkányra. Odabent a fesztiváljelvényesek hosszan magyarázták a rendőrnek az ülésrendet, s hogy nincs több hely. A szomorú gesztikulált.

Akkor kinyitották a vaspántos kaput. Nem kellett kordont vonni, senki sem akart berontani az épületbe.

Az egész város néma volt, a háttérben a vásárcsarnok feketéllett. A színikritikus, aki nem először járt itt, még azt is tudta, hogy a vásárcsarnok hátsó oldalhajója zsúfolásig tele van művirággal.

A legfőbb fesztiváligazgató állt a tárt kapuban.

– Emberek! Higgyék el, hatvan lampion van a teremben, s minden lampion alá egy ember ülhet! Ha valaki be is jutna! A dánok leszámolják a közönséget: egy lampion, egy néző. És ha nincs lampionja, kidobják . . .

Csend.

A szomorú rendőr bekandikált a második ajtón, ahol állítólag már a dánok voltak. Több szemtanú szerint, át is lépte a bűvös küszöböt, s a dánok udvariasan elmosolyodtak, beengedték. A léptei kocogtak a folyosón, mintha üvegen járna.

Becsukták a kaput.

*

A színikritikus minden este a Kertész utcán ment végig a szerkesztőségi gépirólánnyal, akihez olyasféle érzés fűzte, mint az ősi pogány nevű pulihoz. Elhaladtak a Fészek klub mellett, s az orkánsapkás most arra gondolt: Szenes Béda is a Fészek kerthelyiségében iszogat, körötte művészek, művésznők. Egy segédszínész-lány épp púderezni az arcát, a szája szívalakúra van festve.

– Két napja még ott ültem a dánok előadásán – mondta Szenes Béda. – Nem is voltak lampionok, csak színes villanykörtek.

Az orkánsapkás üvölni akarna.

És a színészek?!

Ha elmondhatná a lánynak!

Otthon, a kád tele beázott szennyesruhával. Mira, a szerelem egykori papnője egész este mos. A színikritikus hazamegy, a szárítókötélen illatoznak a tiszta ruhák. A cserépkályha oldalán is, a szék karfáján is ruhák. És a kék mintás pizsama.

A színikritikus a kék mintás pizsama mellé ül, a kályhához. Rágyújt.

– Miért hallgatsz? – Mira a derekát ropogatja. – Elbújsz a cigarettád mögé, és gunyorosan mosolyogsz.

És a színészek?!

Ha elmondhatná a lánynak!

A szél végigsöpör a Kertész utcán.

Végre megszólal:

– Nem megyünk reggel moziba?

A lány megáll. A Fészekbe újabb művészek érkeznek.

– Reggel? Épp reggel?

Egy üres taxi csikorog mellettük.

– Nem olvastad? *Mozi, reggel.*

És ismét csak magában:

Ó istenem, ha legalább Mátyás-epigon lennék! Megírnám: az eső permeget, akár a fesztiválvárosban; az utca végén benzinkút, felette higganygőz-égő vakít, a macskakő fekete az olajtól.

SZÍNÉSZPORTRÉK PÉCSI HÁTTÉRREL 8.

MARGITAI AGI

Nehéz vele találkozni; próbák, szinkron, filmforgatás, előadások sűrűjében él. Még forró nyárban kerestem, akkor egy forgatáson töltötte napjait. Arany ősz lett, mikor jelentkezett.

– Végre van kis időm! Rémes hajszában telt az elmúlt pár hét. Nem, nem panaszkodom! még azt hihetnéd – hencegek. De tényleg, reggeltől estig dolgoztam a filmmel, a megkezdődő színházi próbákon, beugrottam a *Tangóba* a Vígsházban, ott is próbák...

Valami krúdys őszi hangulat békéjében ülünk egy tágas, vörösbarna szobában; a sűrű napfény akadálytalanul ömlik be a csupaablakon, a kert szinte bejön a vajszerű bőrgarnitúráig. Emlékidéző idő. Csöndes lustasággal előbb mégis a jelenről kérdezem.

– *Milyen filmet fejeztél be?*

– *Doktor Minorka Vidor csodálatos napja* – ez a címe. Fura kis film, mesefilm. Fiatal rendező, Sólyom András csinálja a szintén fiatal Békés Pál kisregényéből. Főszerepet játszom, egy szigorú nagynénit, aki... de minek mondjam el?! Izgalommal várom, hogy láthassam. Tudod, forgatás közben még nincs film, az ember csak a jeleneteket ismeri.

Kétszer már megfordult ültében, most kicsit elfészkelődik. Mozgalmas arckifejezése, izgó-mozgó elevélsége egy kedves-fürkész koboldé. – *Maradjunk a filmnél. Gyakran szerepelsz.*

– Hát jöttek a szerepek... a *Fiúk a térről*, *Egy kis hely a nap alatt*, *Szabadíts meg a gonosztól*, a *Sárika*, *drágám*, a *Circus Maximus*, a *Vámmentes házasság*... érdekes, hogy számomra a legfontosabbnak András Ferenc tv-filmje, a *Végkiárúsítás* bizonyult.

– *Egy vásároló asszonyságot alakítottál, ez az?*

– Ez.

– *Remek volt!*

– Nagyot nőtt tőle a népszerűségem. A film címére sokan nem emlékeznek, de azt a figurát még sűrűn emlegetik. Azokban az években sokat forgattam, a *Végkiárúsítás* óta meg... hogy is mondjam? – keresnek mint színészt. – Kuncog. – De nem elsősorban filmhez. 82-ben filmgyári színész lettem, az első három évben nem is forgattam. Most két filmben is: Mészáros Márta *Napló szerelmeimnek* című új filmjében egy epizódszerepem van, meg ez a Minorka. Sokat köszönhetek a filmnek.

– *A legtöbb színész tudja, hogy a film, a tv populáris hatása óriási, viszont rendre elmondják, hogy a színpad az igazi, ott színészek igazán.*

– No, ez így van! – Maga alá húzza a lábát. – Az ember ott találkozik a közönséggel, azt semmi nem pótolhatja; hallom a lélegzetüket, vagy nem halom, és az a jó! Színpadon több múlik rajtam, tudom változtatni, alakítani a játékomat, érzem a reakciókat. Magam részéről legjobban a próbákat szeretem, mikor tényleg próbállok valamit, ez a legérdekesebb a színházban.

Ahogy bele-beletúr a hajába, eszembe jut néhány örökre emlékezetes fejedője a szerepeiben. A piacozó kofa behúzott, kötött stucnija, az *Oszlopos Simeon* Vinczénéjének koszlott-vedlett micisapkája, *Máli néni* lenyűgözően ronda kalapja... Hibátlan alakítások kísérői. Mintha Margitai Ági valami belső, osztatlan lényeg tárgyi kifejezőit viselte volna, viselné velük; képi hatásuk nem áll meg önmagában, az alakítás dinamizmusa tölti föl jelentéssel. Máli kalapja egy uraságtól levetett, viharvert darab. Néhai eleganciáját és gyűrött lecsúszását kihívóan, konokul adja tudtunkra: egy kismimizett tárgy, mely úgy küzd a megmaradásért, akár a gazdája. A visszahajló karima nem vet árnyékot, látni engedi a ravaszul ide-oda villanó szemeket, Máli számító manővereinek fényjeleit; szinte kitárja az arc rezzenéstelen, barázdált keménységét. Ha valaki majd monográfiát ír Margitai Ági színészetéről, ezekről a kalapokról, sapkákról nem feledkezhet meg. Rejtélyes légballonok, ahogy röpitének egy-egy alakítást. Ági haja most szökén röpdös, a *Villa Negrában* többek között egy szöke asszonyt is megformál. Legelső szerepeiben hosszú, barna haja még a vállát érte.

– *Megkísértem összeállítani a pályád kronológiáját. Ahogy számoltam: nyolc társulatnak voltál tagja 58 óta, közben egy évig nem voltál szerződésben, most a filmgyár a kilencedik állomásod. Ebben a helyzetben magad választhatsz színházi szerepet. Évek óta a Játékszín produkcióiban aratsz nem szokványos sikereket. Egy-két éve egy tv-riportban faggattak, hogy nem hiányzik-e a színházi társulat, miért nem csatlakozol valamelyikhez.*

Enyhe grimaszt vág. – Sok társulatban éreztem magam nagyon jól, sokban nagyon rosszul. Tőlük gyorsan odébbálltam. Szeretem mostani szabadságomat; vagyunk néhányan a szakmában, akik szerepekre szerződünk. Feladat bőven jön, nem is tudok mindent elvállalni. Nem rossz, ha válogathat az ember. Persze az is igaz, aki nem tartozik társulathoz, amellet sok szerep elmegy. De a vendégjátékok felfrissítenek, új rendezőkkel találkozom, új együttesbe kerülök, mégsem vagyok odacövekelve. No, nem vagyok magányos farkas, ne hidd, kollektív ember vagyok, de nekem való közösségre van igényem. A játékszíni produkciókban valami spontán baráti együttes jön össze különböző vidéki és fővárosi színházakból. Új partnerek, akikkel másképp sohase találkoznánk. Nagyszerű dolog, mikor kiderül, hogy jó együtt játszani, hogy egy nyelvet beszélünk... Az élő színházat szeretem! Hogy mondjam? – ami kitapintható kapcsolatban áll az életünkkel, a mi világunkkal.

– *Talán értem. Az „élő” színház – gondolom – a közös ízlésvilágot jelöli.*

– Föltétlenül!

– *Színházi társulatokban nem találkoztál ilyennel?*

– Dehogynem! Mikor 78-ban Szolnokra mentem, ezért mentem. Ezért is. És még a pályám elején Pécsen. Meghatározó időszak volt az a négy év az életemben, 58-tól 62-ig. Katona Ferenc volt az igazgató, Lendvai Ferenc a főrendező. Tudott egy titkot, amiben azóta kevés hozzá hasonlót találtam: nevelte a színészeit. Fölbecsülhetetlenül sokat jelentett, hogy ott a rendezők nemcsak használtak, alkalmaztak minket, ahogy általában szokás; nem hagytak sztereotip megoldásokba menekülni. Lendvaiék mellett Dobai Vilmos, Turián Györggyel is dolgoztam olyan remek előadásokban, amilyen a *Ványa bácsi* meg az *Anna Frank naplója* volt. És a társulatban egymásra is hatottunk, figyeltük egymást. Próbákat néztünk akkor is, ha nem volt benne szerepünk, megbeszéltük, nagyon jók akartunk lenni. Ez az igény mindenkinek tartást

Lucyvel haláláig kapcsolatban álltam, Koós Olga azóta a legjobb barátnőm. adott és összetartotta a társaságot. Nagy barátságok szövődtek, pl. Hamvny Különben mindenünnen hoztam magamnak barátságokat. A pécsi években igazán boldog voltam. Nem köznapi értelemben; teljesen kielégített a színházi munkám és környezetem. Iszonyú sokat dolgoztam, az első évadban nyolc szerepet játszottam el, több főszerepet.

– *Téged megelőzött a híred. A főiskolai vizsgaelőadás, a legendás Koldusopera Pollyjaként a neved bejárta a közönség köreit is. Pécssett valódi üdvöske lettél, no, nem a régi, édeskés naiva, hanem kicsit tanyar, érdes, néha jóhumorú, korunkbeli lány. Ettől csak jobb.*

– Sorban kaptam nagy szerepeket. Voltam Anna Frank, Júlia, Szonya a Ványa bácsiban, Adéla a Bernarda házában, Eliza a Pygmalionban...

Ebből két jelenet nagyon élénken él bennem. Az egyik, mikor Eliza még hamisítatlan kültelki virágszál, szétszórt csokrai fölött bög, keze fejével törli az orrát, és a legjogosabb indulattal mocskosan szitkozódik – megejtő ártatlanul. A másik jelenet nemcsak a megjelenítés, a lélekábrázolás miniatűr műve is volt: mikor Higgins az estélyre öltöztetett Lizát Pickering elé vezeti. Sugárzóan csinos, elegáns nő. A színésznő megilletődött öntudattal nyugtázta Pickering hódolatát, közben egy rebbenő, várakozó pillantást vetett a tanárra. Szorongva, büszkén, sóváran. Szégyenlős szerelmét és sérthetetlen belső szabadságát tüneményesen érzékeltette. Ma is megállít a kép, aztán hangosan folytatom: – *Voltál üde, romantikus kislány* A világ legszebb szerelme című Achard-darabban és erotikusan egzaltált Abigail a Sálemi...-ben.

– Az már nem volt olyan igazi! Akkor kezdett elfogyni a közönség. 62-ben a színház nem játszott operettet, a kompakt dráma-műsorba belebuktunk. Ma már megértem, hogy ilyen népszerű műfajt nem lehet, nem szabad kiiktatni. Szükség van rá, csak jól kell csinálni! – Fölpattan ültéből, kicsit járkál, puha overallja zsebébe dugja a kezét. – Nagyon rendezett színház volt az, művészileg nagyon igényes. Ezt a belső elvárást akkor tettem magamévá, azóta is megtartottam.

– *Olykor ráfizettél, nem?*

Rámnéz, megrázza a fejét. – Nem hiszem. Hosszú távon biztosan nem. Sokáig, évekig mentem Lendvai után ténylegesen is: színházról színházra. Közben játszottam Pesten a Petőfi Színházban az *Egy szerelem három éjszakájának* a női főszerepét. Később a Mikroszkóp Színpadon elvesztegettem két évet; nagy hiba volt! A kabaré nem nekem való. Megint vidékre mentem újat kezdeni, Szegedre. Ott találkoztam Paál Istvánnal, akkor még az egyetemi színpad amatőr rendezője volt. Csináltunk egy *Elektra*-előadást. Számomra revelációt jelentett! Magamra találtam, az ízlésem formát és kifejezést kapott!

Mögötte az ablakpárkányon sorakozó növények sötétvörös levelei halványan izzanak a kezdődő szürkületben. – *Az is fordulópontra lett, igaz? Az Antigonéból és több Elektrából összevont alakban testet adtál egy nagyon valószínű morális tartalomnak, a nők erkölcsi bátorságának.* – Nagyon bólint, visszalép és összegömbölyödik a kanapé végében. Közben elelmélkedem azon, hogy évezredek óta egyik legkonkrétabb emberi erő a világban ez a fajta bátorság. A művészet mindig tudott róla, az elmélet alig vett róla tudomást. – *Úgy sejttem, mélyen, intuitíven érintett téged ez a szerep. Felszínre hozott valamit, ami talán rejtetten élő meghatározottságod.*

– Igazán? Hát semmit nem becsülök őszintebben, mint a bátorságot. Ma

az élet minden területén kevés van belőle. Régen azt tartották bátorinak, aki nekiment a fegyvereknek. Ma minden egyéni cselekvéshez, egyéni irányhoz szükség van rá; felelősségvállalás, kockázatvállalás nincsen bátorság nélkül. Még önmagunk vállalása sem.

– *A kritikai visszhang egycsapásra visszaemelt a köztudatba!*

– Év közben, 71 decemberében a József Attila Színházhoz szerződtem, és a 78-as évad végéig maradtam. Itt játszottam legtovább. Ekkoriban kezdtek ismerni.

– *Ne soroljuk föl a szereplistádat, fontosabb talán, hogy ezekben az években s néhány szerepben kiformálódott markáns színészi egyéniséged.*

Egyetlen lendülettel felém fordul. – Mire gondolsz?

– *Arra, hogy... a megformált karakterek mélyén rendesen őrzöl valami elemien erős, sugárzó magot, ami hátteret és dinamikát ad a megnyilvánulásaidnak. Mintha ezt magát csak akaratlanul árulnád el, és a titok bármikor kipattanhat.*

– Folytasd! rettenetesen érdekel, hogyan látnak mások!

Elmondom, hogy tán másfél évtizede legjobb alakításaiban érezni egy monolitikus erőt: többet sejtet, mint amennyit „kimond”. Alapszíneket használ, de a domináns tónus végül merőben új. Ha – mint gyakran – komikus alakot formál, valami szívszorítóan keserű, sőt megrázó sorsvonást is kivetít. Amikor nagyon nő, kicsikét clown is. A *Circus Maximus* tragikus bohócparájának asszonya talán legteljesebben rátalált szerepe volt, de – mutatis mutandis – színpadon is érvényesült ez a sajátja. Példát mondjak? Makrancos Kata jut eszembe régebről. Margitai Ági nem makrancos volt, hanem szilaj lázadó. Öntudatos, bátor, s ahogy az ellene feszülő önkény erejével küzdött, nem képtelen, hanem fizikai valóságában megcsapta a férfi érzéki kihívása. Ez győzött végül. Vagy inkább: Kata fordította át felizzó varázslattal a feudális férfitörvény kíméletlenségét egy szexuális fegyverszünetbe. Minden negéd nélkül. – *A harci eszközeid nem voltak nőiesek a szó megszokott értelmében.*

– Az előadás sem volt megszokott. Seregi László rendezővel és partnereimmel, Szilágyi Tiborral – azt hiszem – tényleg sikerült új fénybe vonnunk ezt a többnyire konvencionálisan fölfogott darabot. A dolog természete adta, hogy a nő-férfi viszony biedermeieres járulékaitól kellett megszabadítani úgy, hogy elsősorban Kata jellemét és reagálásait tettük a mai szemlélet számára hitelessé. Igen, Kata „meghódolásának” oka nem a lírai szerelem, hanem a karakterének megfelelően „szilaj” – ahogy mondtad – testi vágy, ami hasonlóval találkozik. A megadása nem egyértelmű, sőt! kicsit ironikus és fenyegető. Többen hiányolták a valódi szerelmet, az asszonyi odaadást. Joggal, de hála Istennek! – A homályban is látom, hogy szinte lágyan elmosolyodik. – Jó előadás volt.

– *Játszottál egy csomó telivér nőt, pl. Kertész Akos három darabjában, a Makrában, a Névnapon, az Özvegyekben. Néha a „mai démon” fölcent alakítójaként emlegettek. Utóbbi szerepeid nyomán inkább azt hiszem, tudsz démonikus lenni.*

– Az egészen más! A „démon” egy szexis, könyörtelen csaj. A démoni összefügg a szenvedéllyel, ezt vállalom. – Közben ránksötétedett; meggyújtja az állólámpát, aztán törökülésbe helyezkedik. – Azt fogod kérdezni, miért mentem végül is 78-ban Szolnokra. – Bólintok. – Jó rendezők, jó együttes és nagyon jó szerepek vártak. Ragaszkodtam az igényeimhez, ezek szabták meg az utamat.

– Igazad lett, amennyiben Szolnokon váltál igen jelentős színésszé. Színpadon születtek azok az átütő alakításaid, melyeket az imént próbáltam jellemezni.

– Mindjárt az első évben két nagyszerű produkcióban léptem fel; Martha voltam a *Nem félünk a farkastól* című Albee-darabban és a mama, Eleonóra, Mrožek *Tangójában*. Tényleg nagy sikerem volt. Martháról azt írták, hogy egyszerre intellektuális és közönséges, érzéki és rideg. Nekem intellektuális kétségbeesése meg asszonyi erőfeszítése adta a támpontokat. Azt hiszem, ezt a szerepet – többek közt – nem lehet bizonyos mennyiségű tapasztalat és szenvedés nélkül megoldani.

– Mondd, igaz, hogy a színész több életet él? Hogy a szerep belülről átélte valóság? Hogy megtöbbszörözi magát? – amiért irigyelni szokták.

Kicsit összegyűri a homlokát, mint rendesen, ha számára fontos dolgon gondolkozik. – Ilyen kizárólagosan persze nem igaz, de azért nem ok nélkül hiszik. Mindig igazat, hogy mi volt vagy van a saját életemben, ami a szerepben is, szóval az azonosulás közvetlen útja. Meg kell mondom, nagyon szórakoztató a szerep és önmagam összeillesztése, ami a másságot is kihozza. A különbségek levezetése, a másokra való ráérzés akkor sikerül, ha magamból megpróbálom kikaparni mindazt, ami azonosítható. Egy emberben annyi minden van! Sok dolog csak a szerepben tudatosul, ez roppant izgalmas! A civil egyéniség persze jelen van, kár tagadni, de hogy mennyire, hogy milyen arányban vagyok önmagam és a szerep szerinti másik, az a köztünk lévő viszonyon, a szerep önerején – ez is van! – meg a próbamunkán dől el. Nagy feladat, hogy ne engedjek a bevált jegyeknek, a beidegzettségeknek. Mindig egyedi alakot kell... ő! – szeretnék formálni; minden szerep karakterszerep.

– Néha ismert, jó színészeket is fenyeget, hogy... mindig egyformák. Ugyanazt a hanghordozást, ugyanazokat a gesztusokat, mozgásokat produkálják.

– Mert csak használják a színészt, de nem nevelik! A rendező azt nézi, jó-e neki az adott esetben az a gesztus, az a reakció. Ha jó, nem törődik vele, hogy a színész már tizedszer csinálja. A színész meg belekényelmesedik. Nagy felelősségük volna a színháznak ilyen tekintetben is. Sokféle lehetőséget kéne nyújtani a színészeknek; Szolnokon ez megvalósult. Játsoztam groteszk, abszurd komédiákban, paródiában – a *Három testőrré* gondolok, klasszikusban – a *Hamlet* Gertrudja voltam, modern tragédiában, az *Amerikai Elektra* Christine-jeként, egy sor vígjátékban. Találkoztam ismét a *Koldusoperával*, no már nem Pollyt, Peacocknét játszottam.

A jeles alakítások közül Christine-ről van személyes élményem. A „bűnös asszony” Ági szerepformálásában félelmekkel teli, de félelmeit még nagyobb, elemi szenvedéllyel legyűrő, sötét angyal volt. Nem is csupán szerelmi szenvedély süttött belőle, hanem egy valójában elvont emberi igény a boldogságra. Testet öltött benne a boldogság joga, amit a világ megtagad. (Több szerepben is „beszért” róla.) Utóbbi időkben valami emberi megértést tartogatunk Klüteimnesztra számára, ezt tette O’Neill, Anouilh... Margitai Ági is. Összefügg ez az emberi, asszonyi szabadság megítélésével? Csöndesen beszélgetünk róla, eltöprengve mondja: – Az ember szabadságát nemcsak külső dolgok befolyásolják, elveszíthetjük azzal is, ha feladjuk a vágyainkat, mert az úgy marad.

– Ennek jegyében tetted magad művészileg függetlenné? Évek óta Pesten játszol különös, bogaras, kortalan nőket. Ilyen volt Mákné a Vonó Ignác-

ban pár éve, aztán Vinczéné az Oszlopos Simeonban, Máli néni – talán eddigi legnagyobb sikered.

– A három nő merőben más és más, legföljebb a koruk és társadalmi helyzetük hasonló. Mák Lajosné egy ordenaré arany szív, Vinczéné a rontás aljas, koszos kerítője, Máli a létéért küzd, nem válogat: öröm nélkül vesz revansot a kisemmizettségéért.

Igaz. Máli a jómódú rokonok tétovaságából húz sápot. A nyomorúság megtanította tájékozódni, biztosan mozog a valóság terepén, ahol az elkényeztetett többiek légvárakat építenek meg ernyedtt vágyakat kergetnek. Lehetne Máli szimpla vigjátéki figura, de Margitai Ági eljátssza az asszony életküzdelmét is, amibe tragikum árnyalódik. Legtöbb alakításának titka talán: nagy tétre játszik. – Ahogy most a lámpa alatt kinyújtózva, félig hunyt pillákkal tűnődik, kevesen hinnék, hogy olyan elhíttően eleveníti meg a rusztikus, furfangos nőszemélyt, akinek örökké éber ravaszság villog a szemében. – *A darab aktualitását az adja talán – mondom –, hogy manapság sok a valóságot nem jól vagy félreismerő ember, főleg fiatal. Megdöbbenő, ahogy elmennek a tények mellett. Máli „tudása” a megpróbált ember tapasztalati fölénye. Nagy lecke.*

Lassan bólogat. – Mindez benne van Füst Milán szövegében, de Verebes István hozta felszínre a rendezésében. A nevetés fegyverével akartunk szólni aktuális életproblémákról.

– *Hozzád közel áll a „fekete humor”; egy kritikusod a szolnoki Tangó idején írta, hogy „vele született érzéke(d) van a groteszkhez”. Furcsa, hogy Örkény-drámában még nem játszottál...?*

Most nagyot villan a szeme, a hangja is vált. – Remélem azért a *Macskajáték* egyszer még megtalál! – Kis szünet után: – Meg a *Kurázsi mama*... nagyon szeretném eljátszani! – Ki meri mondani a vágyait, nem teszi magát, hogy neki minden szerep egyforma. – Az jó, ha sokfelét csinálhatok, mint mostanában. A *Villa Negra* írott szövege egy kanavász, megengedi, sőt kívánja az egyéni ötleteket. Azt hiszem jó színházat csinálunk benne, váratlanul nagy siker a közönség és a kritika körében is. Legközelebb megint a Játékszínben lesz premierem, Szomory Dezső *Szabóky Zsigmond Rafael* című darabját Verebes István rendezi, én a feleséget játszom. Ez egy szelidebb, lágyabb női figura...

– *Tudod-e, hogy legalább tíz éve nem írtak rólad elmarasztaló kritikát? S talán régebben sem.*

– Tényleg?

– *Legföljebb röviden említettek. De ez is ritka, szinte mindig dicsértek.*

Hümmög, kicsit hitetlen. – Ha valami megmentett a bukástól, az csak az igényességem lehetett. Amit Pécssett oltottak belém. Annyian tartottak csudabogárnak, hogy nem lelem a helyem, újat és újat próbálok... pedig csak ezért volt. Sokfelé játszottam, szabadtéren is, amatőrökkel is, sok rendezővel dolgoztam... Egy ideig a pécsi minta után mentem, később változott az ízlésem, az ember nem marad egyforma, de azt a színházat nem tagadtam meg. Azt hiszem, az a jó állapot, ha sok színház van és sokan csinálják. Például a kamaraszínházak és aszínházak szétválását nagyon üdvösnek vélném. Persze úgy, hogy mások is vezessék ezeket. Számomra az a színház a legvonzóbb, amit ma a kaposvári, illetve a pesti Katona József Színház képvisel, de nem kívánnám, hogy mind egyféle legyen! Több lehetőséget kellene megnyitni, és ebbe a vidéki színházakat is beleértem! Nem egyformák az esélyeik a pesti-

ekkel, ezt mindenki tudja. Más ott a színész helyzete, na! – Ahogy belemelegszik – már nem fészkelődik; a hangja, gesztusai feszültté válnak, megjelölik – szobányi keretben és arányban – az az intenzitás, ami a játékát rendesen átfűti. Erősen foglalkoztatja a színészet, a színházak ügye; kéretlenül beszél róla, szívesebben, mint sajátmagáról. – Vidékről országos hírű színésszé lenni – úgyszólván lehetetlen. Talán Kaposvár ma az egyetlen kivétel, de ennek speciális okai vannak. Azokat a színészeket filmekkel, tévével népszerűsítették, ez pedig fontos! A népszerűség hozzátartozik ehhez az exhibicionista pályához, és a „technikai csatornák” segítenek hozzá főképpen. A vidéki színész ezeknél alig jöhet számításba.

– *Neked sikerült! A pályád nagyobb felét vidéken töltötted.*

– De csak a felét! és nem voltam folyamatosan vidéken. Segítségemre voltak barátok, időközben kialakult életkapcsolataim... Tény, hogy az egy színházu városokban szűkek a művészi lehetőségek, mármint az egyes színész számára. Kevés impulzus éri, hacsak nem kivételesen jó társulat jön össze. Nagyon koncentrált kollektív élet is kialakulhat persze, annak varázsa van... Már megint a pécsi emlékeimnél vagyok, látod?!

Összemosolygunk. Ági föláll. Lassan körülsétál, társalogva folytatja a témát, s közben arra kell gondolnom: milyen különös kuriózum-lénnyel beszélgetek. Évtizedeken át a jó társulatért, neki fontos művészi célokért „vándorolt”, kereste a minőséget, amit furcsa módon, társulattól elszakadva, egyéni úton látszik megtalálni. Nem ragaszkodott védett biztonságához, az intézményes siker helyett a kockázatos, megküzdött győzelem esélyét választotta.

– *Nincs szándékodban többé színházhoz szerződni?*

– Ezt nem mondom. Ha olyan helyre hívnak, ahol... – A mondat a levegőben marad. Az overallos kobold komótosan keresztben helyezkedik el a mély fotelben, támlán átrakott lábával harangoz egy kicsit. Nagyon kifejező arcán a mosolygás von nevetőráncokat. – Egy darabig nagyon jó így.

Télen volt bemutatója a Játékszínben újabb, fényes igazolással szolgált. A Szabóky Zsigmond Rafael igen jó női szereplői között a feleség, Magdus pasztell-alakja a legösszetettebb. Két domináns vonás egyre mélyülő kibontásával Margitai Ági messze eltávolította a voltaképp kínálkozó, szenvedő banalitástól. Szomorú századeleji asszonya a megírt szavakkal még lehetne jóindulatú és jólnevelt, reménytelenül szépelt „társaságbeli asszony”, nett tucat-feleség azzal a mélabús lelkével. A színésznő alakításában az „örömhöz és bánathoz kötött” asszony érzelmi gazdagsággal meg kiábrándító tapasztalatokkal teli érettsége és a minden helyzetben fegyelmezett úriasszony viselkedési kultúrája jellemzi. Kezdeti érzelmi gyanútlanágába már beárnyékolódik valami megnevezhetetlen szorongás; aztán meg úgy erős, hogy a legtörékenyebb, de összeomló életében is megtartja a belső magatartássá lett forma. Önhazugságok és pótcselekvések nélkül vállalja a tiszta helyzetet, önmagát, a magányt. A címszereplő egyéniségének egyik felét a tőle érkező impulzusok, fények teszik plasztikussá, közben neki magának nemcsak története, szuverén sorsa van. Egy kifogástalan hölgy – egy vonzó, színes ember, akiben humor is él. Tud veszíteni.

Még a próbák idején mondta az előadásról és a szerepről, hogy: – ... olyan szép. – Igaza lett, mert nagyon jó. Dadogó lelkesedésemre így válaszolt: – Rengeteg munka van benne.

Margitai Ági művészi útjához a tehetségen túl valami tiszta szenvedély is kell, meg egy jó adag kurázi. Neki van.

AZ ÖRKÉNYI HALÁLKÉP NYOMÁBAN

Aki a halálról kíván szólni, hajlik a bölcsekedésre. Mélyenszántó és frappáns, elgondolkodtató és megvilágító erejű mondatok tolakodnak tollára, nyelvére. De aki Örkényről kíván szólni, még ha Örkény halálképéről is, nem teheti ezt azzal a malaszttal és fennköltséggel, mint tehetné filozófiai, lélektani vagy művészettörténeti okfejtések során. A halál örkényi képétől ugyanis idegen a pátosz, az elégikum és a rezignáció. Műveinek halászlelete nem különbözik írásainak más világképi összelevőitől, halálképét is az ironikus groteszk ábrázolásmód uralja. Írói pályáján gyakori téma a halál: szerepel a II. világháborút tárgyul választó műveiben, jelen van egyperces novelláinak jelentős részében, alaptémája a „Rózsakiállítás”-nak, fontos helye van a *Tatártutásban*, és a drámákban is. Ehelyütt nem az életmű egészét tekintjük át, hanem azokkal az itt említett műveivel foglalkozunk, amelyek nem a háború kiélezett és a pusztulást napi személyes élménnyé tevő helyzetét mutatják be, hanem a mi korunk, konszolidált életünk halálhoz való viszonyáról szólnak. A „Rózsakiállítás” élén két idézet áll, egymás cáfolatai. E mottó-pár kettős kötésében szólhatunk a leg-hívebben az örkényi halálképről, s annak korunk halálélfogásához való viszonyáról. „A halál nem az élet eseménye. A halált megélni nem lehet.” – idézi Wittgensteint, s alatta B. Porteous: „Tanítsd meg őket, hogy kell élni, és ami nehezebb, hogy halni hogy!” E két gondolat pontosan fejezi ki korunk emberének halálhoz való kettős viszonyát: a menekülést a halál gondolata és élménye elől, és a vágytát annak az emberi szükségletnek, hogy halálunk méltó legyen mi voltunkhoz. Az a társadalmi és egyéni önismeretigény, ami Örkény műveiből sugárzik, halálról alkotott képének is alapvető összetevője. Ez az önismeretigény egyben közvetett kritikáját is jelenti a ma embere halálélfogásának, akire leggyakrabban az elutasító-ellenszegülő magatartás a jellemző. Az, hogy elhárítja a halállal való szembenézést, elfojtja egyéni élete végességének tudatát, a halált kirekeszti személyes világából. A halál távoltartása az élettől azt eredményezi, hogy a pusztulás megjelenése mindig váratlanul, felkészületlenül éri az egyént. Az individualizálódás következtében az egyediség mérhetetlen felértékelődése azt az illúziót táplálja, hogy elsősorban társadalmi-szellemi lények vagyunk, és biológiai kötöttségeink fokozatosan háttérbe szorulnak. Nem álljunk azzal hitegetni magunkat, hogy az élethossz megnövelése csak tudományos kérdés, hogy a halál problémáját „idővel meg lehet oldani”. Mintha az elmúlás valami fogyatékossága volna a természetnek. Az ettől való elfordulás ugyanakkor annál különösebb, mert soha annyi ember nem halt meg, mint napjainkban, és soha annyi halálról nem nyertünk közvetlen információt, mint manapság. Ez a közvetlenség és ez a halált az életünkbe taszító információtömeg azonban szükségképpen alakította ki a személyiség védekező reakcióját, és tette semlegessé – hírré, érzelmi átélés helyett racionálizálható benyomássá – az elmúlást.

Életformánk hajszoltsága megkönnyíti számunka, hogy ne tünődjünk el egyéni életünk végességén. Noha a világpolitika kényes helyzeteiben elgondolkodunk az emberiség pusztulásának lehetőségén, és ezt személyes távlatvesztésként éljük is át, ezt a tudást nem vesszük vissza önmagunkba, nem vonatkoztatjuk saját egyéni létünk egészére. Ezért nem halandóként élünk, és így nem teljes életet élünk. Hiszen a teljes élet a befejezett élet, amivel szemben ma az „eszményi megoldás” a megszakadó élet: a fájdalommentes, váratlan halál. Mindannyian rettegünk az agóniától, az élet tudatos lezárásától. A megszakadó élet pedig a felkészületlen környezetet arra készíti, hogy létmódjának hajszoltságát megőrizve mielőbb eltüntesse az életből a halott nyomain. A gyász a közvetlen hozzátartozók terhe marad, s a haldokló kiközösítésével a kör-

nyezet őket is kiközösíti. Mert a mai életszemlélet a halált mint az élet ellenségét fogja fel, és sikerorientált, rutinba trenírozott életvezetésünk csődjének, kudarcának tekinti. Meghalni nem illik, s ha ez már sajnálatos módon mégis megeshet, akkor legalább ne beszéljünk róla, ne a múlton, az elhunytan töprengjünk, hanem loholjunk a következő feladatok és megszerzendő javak felé. Ebben a futóversenyben nincs, aki az elmaradó, majd megálló ember társául szegődne, nincs, aki arra figyelne, ki szakad le a mezőnytől, ki adja fel a versenyt, ki esik össze – végképp. A halál tabuvá válásában élesen mutatkozik meg az emberi elidegenedés: az egyén önmagától és társaitól való elidegenedésének keserves tünete, a mulandóság külsődleges, eltávolító szemlélete. A halál eljövetele egykoron családi, közösségi, társadalmi nyilvánosság előtt zajlott, a haldoklás közügy volt. Fel lehetett és fel is kellett rá készülni. Nem övezte álszemérem és a tapintat köntösét magára öltő közöny. Ma a halál, ha nem hirtelen következik be, a kirekesztettség érzését hozza el a távozonak: nyilvánosság helyett szeparáció, közösségi búcsú helyett egy arcnélküli egészségügyi intézmény hivatali ügyrendje szabja meg az utolsó időszak mozzanatait. A halál orvosi kérdéssé torzulásában a haldokló tárggyá válik, biológiai tünetegyüttessé redukálódik, holott a halál nem értelmezhető csupán biológiailag, mivel egzisztenciális fogalom. Exitusz és halál nem azonosak egymással. A halál a léttel való szembenézés alapja. Autentikus emberi élet csak a végesség tudatosítása alapján lehetséges. Az egyén csak akkor ismerheti föl létének feltételeit, cselekvési lehetőségeit, a dolgok valódi értékét, ha a saját haláláig tartó léte szempontjából teszi őket mérlegre. Vagyis a halált nem kirekeszteni kell, hanem be kell emelni a létbe, s a létet a jövőbeni halál fényében kell szemlélni és megélni.

Ez az imperatívusz gyakori témája a művészetnek, az irodalomnak. A huszadik század írói közül igen sokan ábrázolták az életet a halál mérlegén, az egzisztáló embert halál-felé-való-lé-ében. Ez a szemléletmód arányában és súlyában is kimagasló helyet foglal el Örkény István epikájában és drámaiban. Nemcsak a „*Rózsakiállítás*” című kisregényben, melynek közvetlen témája a haldoklás, illetve ennek tömegkommunikációs megjelenítése, hanem azokban az írásaiban is, melyek nem a halál kérdéséről szólnak. Hiszen Örkénynél lét és nemlét egymásnak szakadatlanul tükröt tartó fogalmak. A halál nemcsak az életet felváltó megsemmisülés képében jelenik meg nála, hanem a meg-nem-élt élet, a létre-nem-jött személyiség alakjában is. A vákuumként „létező” Pisti és a csak papíron megörökített élmunkás, Babik, ily módon ugyancsak részei ennek a halálképnek. Miként ide tartozik a teme-őkapuban földetérő Fóris, az öngyilkosságból fölébredő Orbánné, és számos egyperces is.

A halálkép közvetlen jelenléte és a regény életműben elfoglalt helye miatt először a „*Rózsakiállítás*” világát vesszük szemügyre. Örkény a paradoxonokra alapozott groteszk szemléletet formailag ebben a művében is a különböző írásformák és médiák egymásra vetítésével hozza létre. Miként írói kiteljesedésének kezdetekor született kisregényeiben, a *Tóttékban*, de még inkább a *Macskajátékban*, ebben a művében is a szöveg – részben – levelek, beadványok, telefonbeszélgetések kompilációja. Míg azonban azok a kisregények fenntartották saját médiumuk kizárólagosságát, a „*Rózsakiállítás*” ezt a televízió sajátosságaival ötvözi. Ahogyan a *Forgasztékony* a cirkuszi előadás, a film és a dráma közegének elemeit vegyíti, úgy használja fel ez az írás a televízió bizonyos mozzanatait. Természetesen mindkét mű az irodalom közegén belül maradva. A tévé szerepének jelentőségét mutatja, hogy a kisregény címe azonos a benne említett tévéműsoréval, és jelzi az is, amit a szerző így fogalmazott meg: „Végző magányunk perceit is kisajátíthatja a technika; utolsó sóhajtasunk megörökíthető, sokszorosítható, többféle hullámhosszon és akárhány csatornán sugározható, milliók képernyőjére rávetíthető. Szereppé válhat egyetlen őszinte gesztusunk: az agóniánk.”

A televízió műbeli funkciója, illetve a regénynek az az alaphelyzete, hogy itt három haldokló agóniája kerül bemutatásra, szerves része a „*Rózsakiállítás*” halálképének. A három halálba kísért ember három élet- és három haláltípust képvisel, de agóniájuknak vannak közös vonatkozásai is. Az örkényi tioplógiában a tudomány, a mindennapi élet és a művészet egy-egy alakjának haldoklása kerül bemutatásra. A két férfi, a tudós és a művész, nem tudván beletörődni a pusztulásba, „felveszi a

harcot" az elmúlás ellen. A tudós lázas munkába fog, hogy hátralevő idejét még hasznosan töltsse el, s eközben feleségével való kapcsolata átalakul. Miként az asszony mondja: „Ha most végiggondolom házasságunk tizenhét évét, csak az utolsó tíz napban éreztem, hogy a felesége vagyok... haldoklása közben voltam vele először boldog.” A fél életet élt tudós azonban haldoklásában nem tud kiteljesedni, előbb hal meg a reméltnél, a rohammunka félbeszakad. Az a tény, hogy a nyelvész már meg nem jelenik a műben, hanem a felesége „képviseli” őt, azt mutatja, hogy a három halálba menő közül ő volt a leggyengébb, a legkiszolgáltatottabb, tudománya életidegenséggel párosult. De az asszonyi képviselőt azt is kifejezi, hogy a halál sosem csak individuális, hanem egyben társas élmény is, a halál sosem csak a távozót, hanem a túlélőket is sújtja. A nyelvész, a szavak kutatója, aki néma szereplője a könyvnek, életében terhére volt közlékeny feleségének „kevésbeszédűségével, ami idővel a teljes szó-lanságig fajult.” E tíz nap azonban megajándékozta kettejüket a közös munka, az együttes élmény örömeivel, és a racionalitásba öltözött, a grammatika szigorú rendjébe kapaszkodó nyelvész itt – már félig bénultan – szabadjára engedti az indulást, a halál kapujában megszűnik a tizenhét évi házasságból addig nélkülözött intimitás. Fájdalmas paradoxon, hogy az intimitás a nyelvész példájában csak a halálnak tud emberi arcot adni, az életnek – visszamenőleg – már nem.

Mikóné, a „tanulatlan munkásasszony” a mindennapi élet embere. Napjait, tevékenységét hétköznapi dolgok töltik ki. Őt gyógyíthatatlan betegségének tudatát nem készíti megváltozásra, kapkodásra. Egyetlen gondja az, hogy ki törődik majd anyjával, a Mamával, akit eddig ő gondozott. Halálát azzal a természetességgel fogadja, amivel az életét élte. Mint a Mama mondja róla a temetés után: „úgy halt meg, ahogy élt.” A szavakkal nehezen boldoguló asszony a regény központi alakja, a cím is az ő rózsakötészetéhez kapcsolódik. Életét az anyja árnyékában élte le, de most – az utolsó napokban – bekövetkezik a változás. Így: „A Mama például, aki alig törődött velem, most minden reggel lemosdat, teával, limonádéval kínál, orvosságot hoz, etet. Nyolc évvel ezelőtt, amikor a hályog kitört rajta, ezzel vigasztaltam: »Mama, ezentúl én leszek a szemed.« És képzeljék, ez most eszébe jutott! A múltkor azt mondta: »Te vagy az én szemem, én leszek a lábad. Csak mondd meg, mire van szükséged.«” Mikónénak nem kell megváltoznia, emberi viszonyait biztosan őrzi. A testi állapotában bekövetkező átalakulás lesz környezetének megváltoztatója. A halál itt is közösségi jelenséggé kerül ábrázolásra, és Mikóné félelme sem a meghalásra, hanem a testi izolációra vonatkozik. Mint mondja: „a halálnál jobban félek attól a gondolattól, hogy a testem be lesz zárva egy koporsóba, és aztán rácsukják a tetőt. Csak ez a rossz benne.” Mivel Mikóné nem próbálja az elmúlást késleltetni vagy kijátszani, mivel a véget az élet részének érzi, halála is emberi lesz, fetiszizálatlan, nyugodt és megható. „Bekövetkezett a halál. Nem volt benne semmi ijesztő, félelmet gerjesztő; lecsukódott egy szempár, lehanyatlott egy fej, nem emelkedett, nem süllyedt többé a takaró. Valaki nem volt többé. Mint egy mondat befejezésén, Mikóné lecsukott szemén állt meg a kép.”

A harmadik nyilvános halálra vállalkozó szereplő J. Nagy, az író, ugyancsak a szavak embere. Örkeny őt kíséri a legtovább nyomon, a mű közel kétharmada vele foglalkozik. A művész – életéhez és műveihez hasonlóan – a halálát is megkomponálja. Miután megállapodik a rendezővel a forgatásról, készülni kezd a végre, életcélá válik számára az exitusz. „Egy agóniának is megvan a dramaturgiája” – mondja, és elébe megy várható második infarktuszának azzal, hogy bevesz hatvan altatót. Az előkészületek, a környezet figyelmének finom elaltatása után kilép a halál hatóköréből. Nem vár, hanem cselekszik: ő szabja meg a véget. Elválaszthatatlanul egybemossa a szerepjátszást és a valóságot, amikor fikív agóniaként veteti filmre halálából az „első verziót”. Mielőtt végső álomra szenderül, elszuttog egy búcsúmondatot: „A világon az egyetlen őszinte dolog a halál.” De az ő esetében ez sem volt őszinte, hiszen szerepként és hazugságként jelent meg. Ebben a paradox helyzetben más fényt kapnak ezek a szavak is: „kicsúsztam a halál kezéből. Életemben először vagyok szabad.” J. Nagy itt is foglya elidegenült művészi maszkjának, szabadsága pseudo-szabadság, győzelme pseudo-győzelem. Az ő alakján talán azért is időz ilyen hosszán Örkeny, mert nem a Mikónéké és a Darvas Gáboroké a jövő, hanem a kórházi nagyüzemben

a haldokló szerepét eljátszóké, akik – az élők iránti tapintatból – nem fedik fel, hogy tudják, amit róluk tudnak. Akik ugyanolyan elhagyatottan lépnek át odaát, mint J. Nagy a paraván mögött, akit ugyan „saját halottként” temetnek el, s akinek rengeteg csinos nő sereglik össze a sírjánál, de akinek „halálának időpontját csak találgatni lehet, mert amikor beállt, nem volt mellette senki.”

A „Rózsakiállítás” három halála három halál mód, három helyszín, három modell. Az első betegség nincs megnevezve, csak a fajtája: „rapid”. Gyorsan, idő előtt viszi el a nyelvész. A virágkötőnő rákban hal meg. Az író az infarktus fenyegeti, de „idejekorán” öngyilkos lesz. Egyikük menekül a halál elől, be akar hozni lemaradást, pótolni akar pótolhatatlant – mindhiába. A második elrendezi személyes környezetét, gondoskodik arról, akiről életében is gondoskodott – és csöndesen elmegy. A harmadik élébe megy, az agóniát szerepként fogja fel, a halált akarja becsapni – és önmagát csapja be. A nyelvész haláláról utólag értesülünk, felesége mondja el egy tévé-stúdióban. A munkásasszony elhunytát a közvetlenség és az egyidejűség határozza meg, otthonában mi is jelen vagyunk. Az íróról pedig már előbb megtudjuk, nem él, mint hogy kórházi „végjátékával” találkozunk. A tudós a munkájának élt, Mikóné az anyjának, a művész az élvezeteknek. Három életút, három halál – de csak egy autentikus. És itt van Örkény újabb paradoxona. Nem a tudomány és nem a művészet művelője az, nem a nembeliség jójózó, szerepkényszerbe zárt férfiak, hanem egy közember: Mikóné, aki ebben a műben az egyetlen, aki életében és halálában is maradéktalanul önmaga marad, aki nem tesz mást, mint a dolgát. Úgy hal meg, ahogyan élt, őszintén és természetesen. De ha Örkény nem csinált belőle „példaképet”, mi se csináljunk belőle azt. Elég, ha rokonszenvezünk vele.

Bújtatottan, rejtettebb módon ugyan, de a halál témája kulcsszerepet kap az életmű egyik torzóban maradt remekében, a jelentősége ellenére szinte említésre is alig méltatott *Tatárfutásban*. A regénytörédékek egy fiktív népszokást állít a középpontba, mely évszázadokig virágzott egy magyar kisvárosban. Húsz éve (a megírás idejét alapul véve 1949-ben) azonban betiltották, és csak most engedélyezik újra a megrendezését. A népszokás, a Tatárfutás mibenlétéről – egyik szereplőjén keresztül – így ír Örkény: „a halál teljes koncentráció. Voltaképpen azt jelenti, hogy egyetlen célnak, a megsemmisülésnek rendeljük alá minden testi és szellemi energiánkat. A Tatárfutás ugyanez, de nem a halál, hanem az élet oldalán, a meghaláshoz hasonló, sűrített, felfokozott lét, mely arra képesít bennünket, hogy minden életerőnket összegezzük, erőnket felülmúló, nagyszerű tetteket vihéssünk végbe.” Ebben a regény-törékben élet és halál szimbiózisa jelenik meg, az állandó halálközelségben élt élet, mely megszabadítja az embert a félelemtől, mely emberfeletti tettekre sarkallja. A mű egy-egy főszereplőjéhez az író más-más halálviszonyt rendel, a karakterek elsősorban e sajátos halálképek alapján különböznek el. Az esemény legfontosabb résztvevője a 85 éves Kandra, a „hetvenszeres tatárfutó”, aki a húsz évig szünetelő népszokás idején is minden esztendőben végigfutotta az ősi útvonalat. Ezen a mostani futáson háromszor hal meg ez a „profi” résztvevő: először egy szívrohamot szimulál, másodszor belefullad a gyerekmedence térdig érő vizébe, harmadszor (ezt már csak a folytatás írói vázlatából tudjuk) még van egy próbahalála, s végül célba érkezvén „senki se törődik Kandra nagy mutatványával, aki most már igazán meghal, miután kipróbált több tökéletlen halálnemet, végre az igazit választja.” Az infarktust, a vízbefúlást övező szenzációval szemben a valódi véghez a mi életünkben is jól ismert közöny társul. Kandra mellett, aki mindvégig incselkedik a halállal, a többi szereplő más-más ars moriendi képvisel. Diebel, a hagyományt interpretáló régész évek óta karnyújtásnyira él a haláltól, úgy, „mintha a halál volna a harmadik dimenzió”. A húsz éves Vitkovics a halál-felé-való-lét (és egyben a jövő) képviselője, autodidakta, akinek a Tatárfutás az elhivatottsága (mint a *Vérrokonok* Péterének a vasút), de nem a megvalósuló manipulált változat, hanem „az igazi, férfias, életre-halálra szóló.” Bandi, a loholó pedig a múlt embere (jellemzői Bokor Miklóst idézik), „élő anakronizmus”, aki még a kollektív élményt keresi az ünnepben, de már képtelen megszervezni és közben tartani azt. Funkcionális halott.

A haláltéma regénybeli jelentőségét az *Önéletrajzom töredékekben* című kötetben

szereplő végleges szövegváltozat mellett a könyv jegyzeteiben közölt szerzői vázlatok és feljegyzések is mutatják. Ezek között a jegyzetek között egy haláltanulmány fejezetei is olvashatók, E. M. Cioran *Egy felismerés a halállal kapcsolatban* című írásának részletei, Örkény István saját szabad fordításában. E cikk számos gondolata beépül a *Tatárfutás* világába. Cioran például így ír: „aki sem uralni, sem kihasználni nem tudja félelmét, végül megszűnik önmaga lenni, elveszti azonosságát.” A regény egyik szereplője pedig így beszél a műbeli írónak önmagáról: „Ma már önmagammat se merem vállalni, mert az is kockázatot jelent. Félek elmosolyodni. Nincs véleményem. Nem viselek ékszert. Kerülök mindent, ami feltűnő. Csak így érzem biztonságban magam, mert már elmosódott minden ismertető jegyem, és eljutottam egy körvonalak nélküli, kocsonyás halmazállapotig, vagy a mű valamely szegmentumához kapcsolódnak. A *Tatárfutás* egészének szemléletét megalapozó megfogalmazást is olvashatunk Cioran-nál, aki az élet-halál viszonyról és ez utóbbi mibenlétéről a következőket írja: „Igaz ugyan, hogy első látásra, ha először mérjük föl minőségét, a halál megsemmisülésnek, pusztulásnak látszik. De később, ha rájöttünk, hogy az idő semmiség, viszont minden pillanat külön-külön végtelenül értékes, fölpezsdítő hatású lesz. És bár csak a mi semmi-voltunknak képét mutatja, ugyanezen az alapon a mi semmiségünket az abszolútumba emeli, s arra bátorít, hogy bízzuk rá magunkat. És ha így rehabilitáljuk halálszemléletünket, akkor a halál átváltozik életünk egyik napról a másikig tartó dimenziójává, egy győzelmes haláltusává.” A regényben ez a győzelmes haláltusa nemcsak az egyes szereplők (elsősorban Kandra) alakjához, hanem a népszokás egészéhez kapcsolódik. Ez a nyári napfordulóhoz kötődő tradíció ugyanis halottaiból támad fel a mű kezdetén, amikor húsz éves szünet után újra megrendezik. A feltámasztott népszokás azonban – noha túlélte az elmúlt évtizedek történelmi megpróbáltatásait – most végleg megszűnik, a mű végén a *Tatárfutás* rendeletileg végérvényesen „le van fújva”. A krónikás keserű szavakkal veszi tudomásul a véget: „tollam ólomnehéz, amikor leírom, hogy e vakmerő vállalkozás, az emberi nagyot akarás szép példája dugába dőlt. Csalódásom akkora, hogy másnak se tudok semmi vigasztalót mondani.” A győzelmes haláltusa egyéni és közösségi szinten is a felfokozott élni akarás vereségévé vált.

A *Tatárfutás* – a „*Rózsakiállítás*” individuális élet-, vagy inkább haláltörténeteivel szemben – egy közösségi, tradicionális népszokásban mutatja be a teljes élet- illetve halálkonkreteció működését. Az egyéni életvégek a kései kisregény fikciója szerint a tömegtájékoztatás csatornáján keresztül közvetítődnek, a *Tatárfutás*ban viszont e közösségi élet-halál ritus egy egyéni közvetítőn, a műben szerepeltetett írón keresztül mutatkozik meg. A népszokás léte szorosan kötődik egyetlen autentikus képviselőjének létehez, és az öreg Kandra elhunytával egyidőben (ha nem is emiatt) a tradíció is elhal. Hasonlóan a *Forgatókönyv* gondolatához, ahol a kivégzésbe torokkolló tragédia nemcsak Barabás Ádám egyéni halálát jelenti, hanem azét az ügyét is, amelynek reprezentatív, hiteles vezetője volt. A *Tatárfutás*ban – a „*Rózsakiállítás*”-hoz hasonlóan – több magatartásmód, élet- és haláleszmény egymásra vetüléséből rajzolódik ki a mű halálképe. A négy kulcsszereplő egymást kölcsönösen ellenpontoszó és relativizáló jellegzetességei Örkény drámai konstrukcióit idézik. Azzal a különbséggel, hogy míg a *Tóték* vagy a *Vérrokonok* viszonyrendszerében az Örnagyhoz, illetve Pálhoz mindenki közvetlenül kapcsolódik, addig a *Tatárfutás*ban ez a viszony nem a szereplők szintjén jön létre (miként a „*Rózsakiállítás*”-ban sem), hanem a mű egész elbeszélői, kompozíciós síkján. A regény halálképe és ennek korunk halálfellegéséhez való viszonya azt mutatja, hogy Örkény nemcsak az 1978-as „*Rózsakiállítás*”-ban látta úgy, hogy nem tudunk meghalni és nem tudunk a halálhoz emberi módon viszonyulni, hanem az 1969–74-es *Tatárfutás*ban is, ahol e népszokáson keresztül közösségi léptékű létkérdésekről is szól. A *Tatárfutás* hagyományát felváltó műtverseny mutatja, mivé válnak a tradíciók, hogy a sikertelen manipuláció után mi-

ként tüntet el a hatalom egy újra közösségivé leendő megmozdulást. A Tatárfutás úgy ér véget, mint a mai élethajszja: megszakad. Nem egy hagyomány lassú agóniájának, hanem váratlan megszűntének lehetünk tanúi.

A haláltéma jelenléte nemcsak e két regényre jellemző, állandó motívuma a drá-máknak is. Valamennyi darabban feltűnik ez a kérdéskör, elértő mértékben és eltérő funkcióval. A *Tóték*ban dramaturgiai szerepet (is) kap a két felvonást lezáró két értelmetlen halál: előbb Gyuláé, majd az Ornagyé. A *Macskajáték* Orbánnéjának öngyilkossági kísérlete a befejezés valóságosságának és álomszerűségének kettősségét teremti meg. A *Vérrokonok*ban a drámai kiindulópont része a halál: Pál gyógyíthatatlan beég, akin csak állandó véráddással lehetne segíteni, de mivel erre nem számíthat, felkészül a távozásra. A *Pisti a vérzivatarban* állandó dramaturgiai szervezőelve a Pisik folytonos születése, halála, feltámadása. A drámák közül a *Kulcskeresők* az, ahol az egész művön végigvonul és előtérben áll a halál problémája. A mű legtöbb szereplőjét végigkíséri a darabban a halál közelsége. Nelli búcsúlevelét keresve lép be az első pillanatban, s Bolyongó első ténykedése az, hogy kilop az asszony táskájából „egy csomó orvosságot”. Öngyilkossági tervéről és a levél tartalmáról a darab második részében maga Nelli számol be – miután nevetve megeszi az írást. Benedek, a Fóriséknál időző szerelő, beteg feleségére utaló célzásait követően később ki-mondja: „most hagyom először egyedül a feleségemet, jobban mondva kettesben a halállal.” Erika – Fóris leszállása miatt – tíz éve várt szerelmét veszíti el, s vele, mint mondja, „az utolsó szalmaszálat”. A Bolyongó, aki Nellit megakadályozza az öngyilkosságban, a bezárt társaságnak a rájuk boruló sötétben beszámol egy másik kísérletről, amikor viszont a búcsúlevél meggyőzte, hogy a „halni készült” „hagyni kell sorsára”. Anyjával folytatott telefonbeszélgetéseinek tárgya egy már két hete halott kutya, akiről előbb azt mondja, hogy jobban van, majd azt, hogy meggyógyult. A második rész elején a „vaksötétben” Nelli kriptában érzi magát, amire a Bolyongó így szól: „De mi élünk, hála istennek.” Ezt követően Auschwitzról és a túlélésről beszélgetnek. Később, amikor Fóris földetérésének részletei kitudódnak, a szimbolikus katasztrófa egyre inkább egy tényleges katasztrófához lesz hasonlatos. Hiszen kivonultak a tűzoltók, a mentők, a gép egy óriási vértócsában (valójában paradicsomban) állt, az utolsó métereken sirkőfaragók előtt haladtak el (ahol Fóris annak az elhunyt-nak a sirkőfeliratát olvasta le, akinek koporsóját a gyászhuszárok tévedésből az ő lakásukba hozták), hogy végül oda érkezzenek, ahova egy valódi katasztrófa esetén is érkeztek volna: a temető kapujába. Fórisék családi „idilljében” pedig a Bolyongó által egymáshoz kergetett házastársak úgy állnak egymás mellett, „mint egy sírgödör-nél”. Az a semmi, ahol a kulcs forog, ugyanaz a semmi, amiről a Nobel-díjas utas beszél: „és mi ott zötyögünk a vadvirágos réten, bele a semmibe...” Az emberi élethez szükséges kulcs hiányában Fórisék léte éppúgy a semmiben forog, miként a gép, utasaival, a semmibe tart. Ez a meg-nem-élt élet, ez az álmodozásra és illúziókra alapozott egzisztálás lényegében nem különbözik a nemléttől, a semmitől.

Ha a „Rózsakiállítás” témája a halál, a meghalás folyamata, a *Tatárfutásé* koncentrált, felfokozott élet, mely minden pillanatot a haláltól lop el, akkor a *Kulcskeresők* az élettelen élet, a nem autentikus lét, melyben egy társas mechanizmus rejtett eredménytelenség közmegegyezését teszi magától értetődővé, pszeudo-sikerré. Egy hibás társadalmi szerződés jelenik meg itt, a maga önáltató, önmanipulatív formájában, mely a rövidtávú érdekvélelmeket a konszenzus fenntartása érdekében előnyben részesíti. De a Fóris pályafutását kísérő kudarcok jelzik, hogy ez az évtizedeken át fenntartott mechanizmus meghatározott irányba vezet: a temető kapujába. És noha a *Kulcskeresők* nem ott, hanem a bezárt lakásban végződik, ez a vég sem „megnyugtatóbb”, hiszen a szereplőket úgy zárja el a nem nyíló ajtó a külvilágtól, mint halottat a koporsófedél. E három mű halálsszemlélete azt mutatja, hogy Örkény ezt a témát mindhárom esetben más és más oldalról közelíti meg. Az egyes műalkotásokban meglévő többnézőpontúság így módon az életmű tágabb köreire, belső összefüggéseire is jellemző lesz: a halálkép többretegűsége, összetettsége csak a művek egymásra vonatkoztatásával tárható fel. Ez a három műalkotásból megrajzolt kép tovább differenciálódik, ha szemügyre vesszük az *Egyperces novellák* darabjait.

A mű legteljesebb, 1984-es kiadása mintegy kétszáz írást tartalmaz, melyek közül több mint hatvan érinti vagy feszegeti ezt a kérdést. E rövidtörténetek között a főművekben képviselt mindhárom halálszemléleti típus gazdagon szerepel. Az egypercesek mikrovilágai egy-egy fragmentumát adják ennek a halálképnek, ám motívumviszokos kapcsolódásaik, gondolati és tematikus összefüggéseik nem csupán az eddig feltárt jegyeket erősítik, hanem újabbakkal is kiegészítik azokat. Ehelyütt csak röviden rámutatunk ezek közül néhányra. A halálkép az egypercesekben kiegészül a tárgyak világával. Ha az emberek egymáshoz tárgyként viszonyulnak, egymás számára tárgyasulnak, akkor Örkény a tárgyakat teszi emberivé, tárgyak életén és halálán keresztül tart tükröt nekünk. A tárgyak emberi halálát az emberek nem emberi viszonya övezi: az agonizáló szódásüvegen a család egyik tagja sem segít, „álltak és néztek, mert nincs lenyűgözőbb, mint a szenvedés”. Az azonosságavesztett tulipán öngyilkos lesz – halálán a lakók csak hűledeznek. A rózsának „már csak napjai vannak hátra: önnön tüzeben lobban el”, de művészsorsát közöny fogadja. A parafa dugó (aki Hirt G. Sándornak mondta magát) – magyarázat nélkül – a víz alá süllyed. Ezek a tárgyhalálók sem oszlatják el azonban „sóhajnak beillő szózatunkat”, a tárgyak iránt táplált emberi irigységünket: „Túlélés, pöcök.” A tárgyak létével, megszűntével kapcsolatos reakciók tovább differenciálódnak akkor, amikor a halál tárgya az ember. Az érzelmi és szemléleti skálában jelen van itt az apa halálával kapcsolatos büntudat („Azzal sem tudok jóvátenni semmit, ha elevenen mellé emettetem magam.”). A bizzarr önvizsgálat a tükröben előregedő arc láttán, amikor feloldhatatlanná válik énkép és tükrörkép növekvő diszcrepanciája. A pohár vízzel előbb sikerrel majd sikertelenül gyógyító tudós és a habzó szájú takarító példázatában a tehetetlenséggel vegyes csodálkozás. A liftkulcs lenyelésével öngyilkosságot megkísérló vénlány esetében a lefokozás, ami a „halálmód” révén az élet ürességére, tartalmatlanságára mutat rá. És feltűnik itt a „Rózsakiállítás” Mikonéjának elhunytát idéző „eszményítés” is. A jó halálról Pali bácsijában, akit így búcsúztat Örkény: „... óhajtanám, hogy álljon melletttem is valaki egy kis időre, így, ahogy én itt: szálanom, részvét, megrendülés, el-lágyulás nélkül, egy kis irigységgel a szívében.”

Az egypercesek egyik modellje az inverzióval teremti meg a groteszk világlátást, ami a halálkép esetében élet-halál felcserélődését és egymást kölcsönösen viszonylagossá tevő kapcsolatát eredményezi. Ilyen a másnapi újságban a saját halálhírét olvasó sofőr esete; az utasé, aki nemcsak a légijáratok, hanem a légikatasztrófák közül is választ; és a színészé, aki egy hosszú haláltusát követően kiszenved, ám az esti előadáson Lear halálát már meggyőző erővel jeleníti meg. A pusztulás képei – legyenek bár egyéniek vagy közösségek – gyakran a hétköznapi élet profán ru'injai, triviális automatizmusai révén válnak legyőzhetővé. Ezt példázza – többek között – a világvégével kapcsolatos teendőkről rendelkező tanácsi felhívás, az atombomba rojtotta Budapesten a romok fölött megjelenő falragasz. Egyéni szinten pedig ezt az életigenlést fejezi ki a hajóbaeset egyedüli túlélőjének palackpostája a felsőpáhoki-aknak, a temetés után a talponállásban féldeciket a fátyla alá döntögető özvegy alakja. A halál tökéletes negligálását láthatjuk a kriptájába még a villanyt is bekötött megrendelőben. Az életigenléssel szemben az élet leértékelése is szerepel az egypercesek világában. A kiürült, tartalmatlanná vált élet nem ér annyit, hogy a száz év után feltámadó kisember ne másszon vissza a sírgödrébe. Ezzel a helyzettel rokon az a jelenet, amikor az író felhívó Petőfi – ugyancsak csalódottan – leteszi a telefont. A kötet egyik műfajcsoportját alkotó nem irodalmi formák is nagy számban tartalmaznak a halállal kapcsolatos szövegeket. Ilyenek a kivégzési szabályzatok, gyászjelentések, „a halál biztos jeleit” felsoroló leírás, a dokumentumszerű utolsó kérdések, az ölési tudnivalók.

Az *Egyperces novellák*ban minden alapvető halálviszonyra – és annak az ellenkezőjére is – találhatunk példát. E rövidtörténetek legfőbb újdonsága az eddig érintett művekhez képest az, hogy itt a halálkép nem lezárt, hanem nyitott kompozícióban jelenik meg. Az egypercesek redukciós, kihagyásos technikája feltételezi – és hatékonyan működteti is – a hozzáértett jelentést. E példázatok többsége a hatvanas-hetvenes évek halálalfogással kapcsolatos (magyar) sztereotípiáit működteti, ezekre

reflektálnak az örkényi szövegek. Így például a *Nem te* című írás egy gyászjelentés-sort közöl, de úgy, hogy a halál tényét említő szavakat kihagyja, mivel a gyász hírek nyelvi kliséi az olvasóban automatikusan kiegészítésre lelnek. És itt visszaérkeztünk oda, ahonnan írásunk elején kiindultunk: a ma emberének halál-felfogásához. Örkény az egypercesekben konvencióként kezeli korunk halálképét, amivel részben polemizál, és amelynek rétegeit, típusait példázataiban felmutatja. Alkotói módszere – más témájú műveihez hasonlóan – halállal foglalkozó írásaiban is a kérdező, a felmutató, a ráébresztő. E módszer nyomán mi sem vállalkozhattunk másra, mint arra, hogy rámutassunk a haláltéma jelentőségére, a groteszk szemléletet megalapozó voltára Örkény István művészetében. Megállapításainkat nem próbáljuk meg összegezni, mert az összefoglalás mélyenszántó és frappáns megfogalmazásra csábít, ami Örkénytől és az örkényi halálképtől idegen. Továbbá azért sem, mert az összefoglalás a lezárhatóság képzetét keltené, ami ezzel a kérdéskörrel kapcsolatban nem volna igazán hiteles. Mivel az élet befejeződik, de a halál soha. A halál végtelen, minden oldalról nyitott, nem lehet róla lezárva, befejezve szólni. Témánkhoz akkor maradunk hűek, ha a halálkép-elemzés nyitva marad – a nemlét felé –

HAGYOMÁNY ÉS ÚJÍTÁS

Németh László Gyász című regényében

Az alább következő dolgozat Németh László terjedelmében is hatalmas életműből egyetlen apró szeletet kíván csak kiragadni: a *Gyász* című regény elemzését, vagy legalábbis vázlatos elemzését próbálja nyújtani. Megszabott vagy önként vállalt határok, keretek között elemezni egy-egy alkotást csak annyiban van értelme, ha az adott elemzésből legalább néhány olyan következtetés is levonható, amely – különösen ilyen életmű esetén – az alkotó egész pályájára, egész alkotói attitűdjére nézve releváns. Németh Lászlóval kapcsolatosan bizonyára sokféle megközelítés lehetséges az életműhöz, s az is megkockáztatható, hogy bármelyik művét vesszük közelebbi vizsgálat alá, mindegyikből – bizonyos megszorításokkal – hasonló eredményekre jutnánk. *Gyász* című regénye azonban talán ennél is többet kínál, már csak azért is, mert szépprózai pályája elején helyezkedik el, s így néhány jellegzetességet előrevetít, de visszatekintve is fölerősít, illetve megerősít néhány karakterisztikus Németh László-i epikusi jegyet. A dolgozat másodlagos és nem kifejtett célja tehát – az elemzés mellett – főleg az, hogy mennyire ítéltető meg egy ilyen különös életmű egyetlen alkotás alapján.

A *Gyász* az életműben sajátos helyet foglal el. Érdemes idézni itt magának a szerzőnek a kommentárját, melyet az 1969-es kiadás elé írt: „Vannak olvasóim s épp az igényesek között, akik makacsul a *Gyász*-t tartják, ha nem is a legjelentősebb, de a legtökéletesebb regényemnek”. De már az 1965-ös *Negyven évben* is így nyilatkozott Németh László: „A *Gyász*t sokan legtökéletesebb regényemnek tartják; az biztos, hogy jóslatszerűségében (bár vannak versenytársai) mindet fölülmúlja; Kurátor Zsófi lelke (hiába írtam *Égető Esztereket*, *Kertész Ágneseket*) haláláig erősebb maradt.” A szerzői kommentárokat a szakirodalom sem cáfolja meg, sőt, inkább megerősíti, persze ezzel a kiegészítéssel, hogy felsorakoztatja mellé az *Iszonyt* is. Előzetesen annyi bizonyosan megállapítható, hogy Németh László szépprózai munkásságában valóban e két regény a meghatározó – abban az értelemben mindenképpen, hogy e kettőben kísérletezett ki olyan epikusi formát, amely nemcsak gondolkodói céljainak felelt meg, de adekvát volt a kor s az életmű adott szakaszának kérdéseivel is. Sőt, e helyi értéket annyiban túl is szárnyalta – mindkét műben –, amennyiben esztétikai/poétikai értelemben értékesebb, és az időben követő nemzedékek számára is hasznosíthatóbb epikai alakzatot hozott létre. Mármost az a kérdés, hogy a szerzői önkomentárnak, illetve a recepciónak valóban igaza van-e? Az elemzés valójában csak erre a kérdésre próbál autentikus magyarázatot, illetve választ adni.

A megközelítő teljesség kedvéért nem tekinthetünk el attól, hogy néhány szóban vázoljam a keletkezéskörülményeket. A *Gyász* 1930–31-ben született, de csak 1935-ben jelent meg. Tartalmi alapját két forrásból eredeztethetjük, elsősorban az író egyéb művei alapján: a forrás részben saját kislánya halála, részben egy távolabbi rokon életsorsa. Amiért fontos ezt a tényt megjegyezni, az az, hogy a mű kiindulási alapja igen realiztikus, közvetlen-személyesen élményszerű. De realiztikus a mű abból a szempontból is, hogy Németh László rengeteg részlet-realista betétet, leírást dolgozott bele a regénybe. A *Gyász* azonban minden realiztikus vonása ellenére sem nevezhető hagyományos módon realistának, ha a fogalmat a 19. századi, lukácsi értelemben vett, francia, angol és orosz „nagyregények”-ből származtatjuk.

A *Gyász* mindenképpen átmenetet jelez, nemcsak Németh László pályáján, hanem az életmű és a magyar irodalom/epika összefüggésének kérdésében is. Három

szempontból vizsgálom meg éppen ezért a regényt: részben a szerkezeti felépítésére vagyok kíváncsi, részben az időkezelésére, és részben, de talán a leginkább, az elbeszélismódokra, melyek a műben szót kapnak. E három tényezőtől úgy gondolom, arra is választ kapunk, hogy miért tartják és jogosan tartják-e a *Gyászt* a Németh László-i életmű legalábbis egyik csúcspontjának.

Köztudomású, hogy Németh László mennyire érzékenyen reagált a világirodalmi jelenségekre, de az is, hogy az újabb magyar próza kísérletekre is. Joyce, Proust vagy éppen Szentkuthy Miklós nem kerülte el figyelmét. Ő maga azonban nem kívánta követni e formaújítók útját, mint azt többször is kifejtette elméleti írásaiban. Tagadhatatlan azonban – ő maga se cáfolta soha, sőt! –, hogy e jelenségek nagy hatással voltak rá. Hogy mennyire, azt éppen a *Gyász* jelzi. Németh László, miközben egy sajátos magyar, illetve közép-európai regénytípus kialakításán fáradozott, valójában a világirodalmi és szórványos magyar irodalmi jelenségek asszimilációjáról tesz tanúságot. Elsősorban a tekintetben, hogy a *Gyászban* megváltozik az elbeszélismód, az elbeszélő viszonya a történethez, legalábbis a korábbi tendenciákhoz, különösen Móriczhoz képest. Első pillantásra a *Gyászban* alig fedezhető ez fel, hagyományos regénynek tűnik, főleg az előbbi viszonyítási keretben. Az alaposabb vizsgálat azonban kideríti, hogy a 19. századi, s a magyar irodalomban a 20. században is uralkodó regénytípushoz képest jelentős fordulatnak, de legalábbis módosulásnak lehetünk tanúi. A *Gyász* háromféle elbeszéléstípus ötvözetéből jön létre. Részben auktoriális, részben perszonális elbeszélismód szervezi a regényfikciót; ezek azonban tulajdonképpen a megszokott típusokba tartoznak. A regény világa e szerint szerzői leírásokból, illetve megjelenítésekből, valamint a szereplők külső monológjaiból és dialógjaiból épül föl. A *Gyász* struktúrájában azonban ez a kétféle elbeszéléstípus igencsak szegényes. A regény döntő hányadát az auktoriális és perszonális elbeszélés ötvöze adja, ami arra utal különösen, hogy a *Gyász* esetében a szerzői pozíció megváltozásával állunk szemben. Az elbeszélés menete csak látszólag hasonlít a megszokott (s már említett) múlt századi elbeszélői magatartásra. Ha közelebbről tekintünk rá, észrevehető, hogy a *Gyászban* Németh László a kétféle elbeszélismódból létrejövő különös tudatábrázoló technikát alkalmazza. Különösnek azért nevezhető ez az eljárás, mert Németh László megtartja a múlt századi realista regénytípus különleges megjelenését, azaz a szerzői grammatikát. A szerzői pozíció azonban jelentősen módosult. Amit Kurátor Zsófiról megtudhatunk, az elsősorban ilyen leíró jellegű, szerzői elbeszélésű szövegből származik; ezek a szövegek azonban mégis csak egy tudat idejét és terét állítják elénk. E tudat tárgyasulása főként egyes szám harmadik személyben történik, s csak ritkán perszonális, azaz igazi belső monológként. Csak egyszer-kétszer fordul elő a szövegben – a párbeszédekben túl – tényleges első személyű előadasmód, illetve belsőbeszédszerű önmegszólítás. Németh László e módszerrel igazából egy átmeneti formát hoz létre: eltávolodik a móriczi típusú alapvetően auktoriális, mert a szerző omnipotens nézőpontját fel nem adó elbeszéléstől, de csap éppen közeledik e nézőpont teljes feladásához. Az átmenetiséget olyan mozzanatok is erősítik, melyekben ezt a különös dualitást vehetjük észre. Például az ilyen típusú mondatokban, illetve mondatkezdésekben, mint: „Mondják, úgy viselkedett...”, vagy „mondják, hogy a szolgálányok el is verték egy külvárosi lány miatt...” a szerzői pozíció mindentudásának föloldódását láthatjuk. Ugyanakkor, bár kétségtelenül csak egy-két esetben ilyen, kifejezetten a 19. századi regényre emlékeztető fordulatot is tapasztalhatunk a regényben, mint: „Csakhogy azoknak a színes ruháknak nem az volt a sorsuk, hogy Zsófi még egyszer fölvegye őket.” Ez utóbbi egyértelműen a szerzői kommentár, illetve felkiáltás körébe esik, azaz, az elbeszélés menetéből való kilépés külsődleges elbeszélést sejtet. A regény – egyéb ilyen irányba mutató jelenségeitől most még eltekintve – feszültségét többek közt ez az eljárás, elbeszélismód is erősíti. A mód jellegét a regény nyelvi grammatikája is jelzi: a szubjektív, egyéni tudatra koncentrált megjelenítés különös objektív formát ölt, azzal, hogy az epikus nyelvet elsősorban a függőbeszéd uralja. Az eljárásnak kettős nyeresége is van általában, de konkrétan a *Gyászban* is. Ugyanis mind az objektív, mind a szubjektív szférát hitelesebben képes ábrázolni Németh László, valamint, s ez a döntőbb, a két szféra sem világké-

illeg, sem stilisztikailag nem válik el egymástól, sőt, éppen ez által fonódik szorosan össze.

Az elbeszélésmód eme különleges szerepe nemcsak a főhőst illeti; a regény összes, kitüntetettebb szerephez jutó alakját is hasonló módszerrel jeleníti meg Németh László. Így az anya, az apa, a gyermek, Kiszelné figurája nem egyszerűen a külső ábrázolás többletét jelenti, hanem valójában nézőpontot is, ahonnan a valóságos főszereplő személye mindig más, újabb szemszögből látszik. Ha innét tekintjük, akkor a Gyász tulajdonképpen tudatábrázolások összessége, mégha e tudatok nem is tisztán közvetlenül, áttételek nélkül jelennek meg s objektiválódnak. A köztes leírások így igazából el is hanyagolhatók az értelmezésben és értékelésben. A regény szerkezete szerint is alakul. A szerkezetben elenyészővé válik a kontinuált eseménysor, a fabula, a helyét átveszi a drámai szituációsorozat. Drámai jelenetekből épül föl valójában a regény egész struktúrája, s így értelemszerűen szorul ki belőle a külső ábrázolás, a szociológiai referencia. Németh László szépprózai monográfiája a regényt geometrikus rendszer szerint vázolja (Kocsis Rózsa): három nagyobb egységből tizenegy képben épülne föl e szerint a szerkezet. Úgy tűnik azonban, hogy e klasszikus építkezésmód a Gyászban mégsem annyira „matematikai”. A drámai ábrázolásmód ennek mindenképpen ellene mond annyiban, hogy a szituációsorok nem alkalmazkodnak az írói technikai elválasztásokhoz. Igazából csak néhány nagyobb egységre bontható a regény szerkezete: az első a gyász a férj után, majd következik a gyermekhalál, és végül a lezárás. A regénynek igen sovány a történeti, fabuláris része. A szerkezet is azt erősíti, hogy itt nem egy mesét kapunk, hanem egy bensőséges történetet. Az a kérdés mármint, hogy e történetet milyen formában állítja elénk Németh László? Egyáltalán, történetet mond-e el? A válasz erre eléggé egyszerű: hiszen nem történetet látunk, legalábbis nem a megszokott értelemben. Egy lélek története az, amely a Gyászban elénk vetül, s természetesen ez a történet egyáltalán nem fabuláris. A fabulát most abban az értelemben használva, hogy cselekményes, történetet előmozdító lenne. Valójában a Gyásznak nincs is története ebben az értelemben, bár időszerkezete lineárisnak vagy legalábbis mozgásosnak nevezhető. Itt is a már említett dualizmust vehetjük szemügyre. A regény alapvetően lineáris időszerkezetre épül, ám ezt a szerkezetet minduntalan megszakítja a szerző. Részben időbontással, részben az idő sajátos egyéni kezelésével. A Gyász ideje tulajdonképpen megállapítható, körülbelül három évet fog át, mégis időszerkezetére a legjellemzőbb, hogy meghatározatlan lebegésű. A furcsa kettősséget ott vehetjük észre, hogy miközben – bár eléggé nehezen, de – észlelhető az idő múlása, a regény világát ténylegesen meghatározó időbeliség valójában „megállt”; egyfajta időtlenséggel állunk szembe. A Gyász belső, drámai feszültségét is erősíti ez az időszerkezet. Az egyik oldalon a regény ideje elsősorban metaforikus megjelenítésben áll össze, amennyiben – mint erre többen rámutattak már – a természet, az évszakok váltogatásának képeiből építkezik Németh László. Valójában ezek a legkonkrétabb időbeliséget szimbolizálják, a tél, a nyár, tavasz és az őszi múlásával. A regényben az összes egyéb időmeghatározás tulajdonképpen ennél jóval bizonytalanabb: szembetűnő, hogy mennyire dominánsak az olyan megfogalmazások, mint „egyik vasárnap”, „ekkor”, „ilyenkor”, „olyankor”, „mostanában” stb., melyek éppen a regény időtlenség-képzetét erősítik tovább.

E sajátos időkezeléshez járul egy másik, ábrázolásbeli tényező, mely megint csak – hasonlóan az idő problémájához – kettősségen alapul. Úgy fogalmazhatnám meg ezt, hogy a részletek valóságossága és az egész szerkezet nem-külsőleges, realista felépítése. Első pillantásra talán nem is annyira feltűnő, hogy Németh László a Gyászban mennyi kisebb-nagyobb, szociológiai részletet, apró realisztikus képet, betéteket épített bele. Az „életben bennegázódók” (Németh László) megannyi valószerű képeknek dinamikája – mint az idő kérdésénél láttuk – ellentétben áll az egész regény voltaképpen statikus szerkezetével, állóképszerű metaforikus világával. E dualizmus alakbeli változata a tulajdonképpeni főhős, Kurátor Zsófi alakjának az ábrázolása is. Jellemrajzolásában Németh László kétféle megközelítést tár elénk: egy szociológiai és egy pszichológiai. Előbbin azt érthetjük, hogy a „szent szörnyeteggé” váló nőalak jellemfejlődésében a háttérben mindig megtalálhatjuk az ok-okozati magyará-

zatot is. Ugyanakkor Kurátor Zsófi alakjában Németh László egy sajátos alkatot is megragad, amely mintegy eleve elrendeltetetten követi végzetszerű sorsának kijelölt irányát. A feszültség itt a „jellemfejlődés” kauzális, s az eleve elrendelés metaforákban megnyilvánuló ellentételezése hordozza. Mert kétségtelen, hogy ezt a sorsot befolyásolja a falu világa, s ezért költözik Zsófi például önálló házba, de már előtte úgy gondol e házra, mint „egy fellegvár”; „a mitológikus Kiszeláné” (Németh László szavai a regényből!) pedig minden, az esemény sorban kauzális értelmezhetősége mellett is úgy jelenik meg, „mint kegyetlen, földöntúli hatalom, akinek mindenét oda kell dobni, csak hogy árnyékából büszkén nézhessen a világ szemébe. A Lakó volt az erény, aki mindörökre ráteszi az ő zavaros özvegyiségére a csontos kezét, s az igazán erényes emberek makacs elszánásával követelte, hogy minél előbb rávesse az árnyékát, megfojtja, tönkretegy.” Egészen nyilvánvaló, hogy itt már nem külső, szociológiai referenciákkal van dolgunk, hanem egy óriássá növesztett mitológiával, ahol a fogalmak, megnevezések önmagukon túlmutatnak, szimbolikus erejük. Erre utal az is, hogy Kiszeláné addig valószínű figurája hirtelen elszakad önmagától, s a Lakóvá, személytelen, de mégis fenyegető általános jellegű szimbólummá válik. A *Gyász* így egyszerre sorsmetafora, mitológikus elrendezésű tragédia, alkatregény és szűkített, de a hagyományos értelemben is fölfogható társadalomrajz. A szűkítés teljesen egyértelmű, már csak azért is, mert túl azon, hogy lemond bármiféle extenzivitásról, maga a falusi, paraszti világ is háttérjázként funkcionál a regényben.

Az előbbieken igen vázlatosan jelzett dualitások – az alapvető lineáris időkezelés és a „lebegtetett” meghatározatlan időbeliség; a részletek valószínűségének dinamikája és az egész szerkezet statikussága; kauzalitás és mitológikus sorsmetafora (azaz jellemfejlődés és alkati predestináció); – mind azt jelzik, hogy a *Gyász* a hagyományos realista regénytípustól sok tekintetben eltérő változatot képvisel, de sok tekintetben kötődik is e regényformához. Valójában átmenetet testesít meg a joyce-i, prousti regényformákhoz képest. Jelzi az átmenetet az a tény is, hogy – akár a későbbi regényekhez mérve is (*Égető Eszter, Irgalom*) – sokkal szegényebb a regény külső szcenikai elrendezése, és mérhetetlenül gazdagabb a belső ábrázolás. Ami a *Gyászt* (az *Iszonnal* együtt) az életműben is, de az irodalomtörténetben is sajátos helyzetűvé, regénytípológiai szempontból is fontossá teszi, az éppen ez az átmenetisége, köztes léte a hagyományos és a teljesen formaújító formák között. Különös rétegezettséget hozott így létre ugyanis Németh László, tág teret biztosítva a recepció számára. Nem véletlen, hogy a *Gyásznak* annyi különféle, olykor egymásnak is ellentmondó interpretációja van, kiindulva onnét, mely szerint a *Gyász* a magyar gazdag-paraszság mikrorealista társadalomrajza, egészen odáig, mely szerint patológikus pszichikai rajz. A *Gyász* szerkezeti megoldásai, valamint különös elbeszélésmódja, epikus perspektívája – az említett auktorialis pozíció jelentős mértékben való feladása, de grammatikájának megtartása – azt eredményezi, hogy bármennyire is drámaszerűen zárt rendszerű a regény, struktúrája a jelentés és a befogadás szempontjából meglehetősen nyitott, jelentésrétegzett. (Zárójelben jegyzem meg, hogy csak sajnálni lehet azt a módosulást, mely a *Gyász* és az *Iszony* után az *Égető Eszter*ben és az *Irgalomban* következett be, ahol is Németh László sokkal inkább a már általa is meghaladott hagyományos regénytípushoz közeledik, mintegy „megfeledkezve” korábbi eredményeiről e téren.) Jellemző, hogy a Németh László-művekben – akár regényben, akár drámában – mindig ott kísértő intellektuális tételenség éppen a *Gyász*-típusú regényben szorul háttérbe, ugyanakkor mégis képes az előtetételezett gondolat – ember és szerep viszonya, egyén és közösség viszonya – érzéki megvalósítására. A Németh László munkásságában hol explicit, hol burkolt formában mindig ott rejlik magányos küzdelem, az individuális erőfeszítés heroizmusa, az alkat és a szociológikum kettőssége szorításában élés tragikum, a vonzódás az „életben gázolódnak” emberi melegsége és a fölloldódni képtelenség hideg elzárkózásának „szent szörnyetegsége” kapott adekvát formát a *Gyászban*, s még egyszer az életműben, az *Iszonyban*. A *Gyászban* bizonyos fokig végtetesebben is, mint az *Iszonyban*, hiszen előbbi katasztrofizmusa teljesebb, önmagába záródóbb, mint az *Iszonyé*, ahol – mint Kulcsár Szabó Ernő jegyzi meg – inkább krízistörténettel van dolgunk, s bizonyos mértékig az

élet egyensúlya is helyreáll. A Gyászban az élethez való viszony, az életben való lehetőségekhez való viszony sokkal kategorikusabb, lezártságában tragikusabb. Mégis, a Gyász polifonikus szerkezetét, jelentésségét dicséri, hogy Németh László – úgy mond – szívének legkedvesebb hősnőjében (Kurátor Zsófi alakjában) végül – a regénybeli elbeszéléshez, a formai megoldásokhoz, s utólag értelmezve, a későbbi életműhöz is következetesen – egyszerre láttatta világképének szörnyűséges vonásait, amennyiben a mű, a szerep szoborszerűsége maga alá temeti az életet, az élet minden törmelékét, mely törmelék voltában is melegséget sugároz, s e világkép nagyszerű vonásait is, amennyiben éppen e szerep nagyságának etikája teremti meg e különös életmű belső szépségeit is. A Gyász éppen ezért válhatott ezen életmű egyik releváns darabjává, példa- és mintaregénnyé, mely évtizedeken keresztül kísértett az író gondolataiban. Hagyomány és újítás mezsgyéjén állva olyan regényformát teremtett benne Németh László, mely a 30-as évek, de későbbi évtizedek epikáját is jelentősen befolyásolhatta volna, ha a magyar irodalom és irodalomtörténet nem a korábbi, miféle típusú prózára lett volna inkább érzékeny és felkészült. Különösen, ha arra gondolunk, milyen epikát preferált az 1945 utáni évtizedekben a hivatalos irodalomtörténet és esztétika a Németh László-i regénytípussal szemben, akkor már az *Iszony* tanulmányainak is a birtokában.

A KÖLTŐ FELEL

(Beszélgetések Illyés Gyulával)

Letétként mennyi érték gyűlt belém,
kemény
hűség, fénylő remény,
fémjeles jószág, tömény bizalom:
vagyon –
El nem pazarolhatom.
De meg se tarthatom: szent a köz:
dolog –
tollat ezért fogok.

(Illyés: Kézfogások)

Így énekelt a „köz dolog” iránt elkötelezett nemzeti költő. Indítékot legszebb irodalmi hagyományainktól kapott. Történelmi tudatát a nemzeti költő szerepvállalása felé terelték már kora ifjúságának, szülőföldjének irodalmi emlékei is. Első olvasmányai között mindenekelőtt Petőfi versei gyűjtötták föl képzeletét. Petőfi versein fellelkesülve „futott” Rácegrespusztáról Sárszentlőrincre, hogy láthassa a házat, a hajdani evangélikus gimnázium színhelyét, ahol Petőfi 1831–33 között tanult. De meglátogatta azt a borjádi méhest is, ahol Petőfi Sassék vendégeként *A négyökrös szekér* és *A magyar nemes* című költeményeit írta.

Illyés a nemzet szószólójának szerepét Petőfitől örökölte, de költői magatartásában inkább az Arany János-i „rejtőzködő” költő a mintaképe: „A művészi munka akaratlanul össze van kötve azzal, hogy aki csinálja, az tetszeni akar. Aki pedig tetszeni akar, az már csak egy centire van a tetszelgéstől. A szerepjátszástól. Amit én világleletemben férfiatlannak éreztem. Körülményeim is arra szorító tak, hogy a művel való foglalkozással töltssem a munkára való időmet.” Meggyőződése, hogy az írónak elsősorban a betűn, a könyvön át kell érintkeznie az olvasóval: „elég sokszor majdnem kiábrándítóan hathat, hogyha személyesen megjelenik az a költő, aki a jó verseket írja...” Ám Illyés, akinek tulajdona az „országos lelkiismeret”, mégsem kerülhette el a közszereplést. Már a harmincas évek közepéől, pályájának utolsó évtizedeiben pedig különösen, íróársak, riporterek egyre többet ostromolták a nemzet közvéleményét izgató kérdésekkel. Noha a költőt a pálya „négyesforgója” kivételes „eszköztárhoz” juttatta, hisz az irodalom minden műfajában, versben, prózában, esszében, drámában feleletet adott korunk nagy kérdéseire, a szavára szomjas közvélemény szemtől szemben is várta válaszát.

Tudjuk, hogy a létrejött interjúk csupán kiegészítői lehetnek a szuverén műveknek. De fontos kiegészítői, mert a megalkotott műveket, s a költő személyiségét újabb és újabb szemszögből világítják meg. Ezért érdemel említést Földes Anna impozáns vállalkozása, aki „a régi hírlapokban sárguló, folyóiratokban újrakiadásra várakozó hajdani párbeszédék” hatalmas mennyiségét összegyűjtötte, és kiadásra szerkesztette. S a „feleletek” végső fokon művekké kerekednek, mintegy „alkalmi esszéknek” minősíthetők. Mert – Földes Anna szavaival – „a várt és váratlan prózai kérdésekre mindenkor költői szóval, sokszor keresetlenségükben is lenyűgöző metaforákkal válaszol.”

A száznál is több interjúban sokan és sok mindenről faggatták a költőt. A találkozások többségében természetesen az író, a költő szerepéről, irodalmunk feladatai-

ról, a magyar és világirodalom viszonyáról volt szó. „A jó költő gyémánt: minél több sikert tud magán faragni, csiszolni, annál tartalmasabb” – vallja Illyés. De az olvasók joggal neheztelnek a költőkre, ha nem értik, amit olvasnak. Bizonyos, hogy a mai olvasó gyakran mást vár a verstől, mint amit kap. Mert a költészet holmi „túl nagy egyénieskedésbe” burkolódzik, pedig az olvasókat az egyéni sorsok kevésbé érdeklik, inkább a *közgondok* izgatják. Illyés szembeszáll azzal a rövidlátó, hamis „messze-nézéssel”, hogy a vers annál magasabbrendű, minél bensőségesebben elrejtett benne a művészi elem: „Én hiszem azt, hogy nincsen olyan probléma, amit művészettel ne lehetne átültetni az emberek fejébe igen hatékonyan.” Petőfinek és Berzsenyinek csak annyiban volt könnyebb *közügyekről* írni, mint a mai verselőknek, mert lángelmék voltak. S Illyés olyasféle súlyos szavakat is kimond, hogy verset írni, művészi alkotást teremteni ihlet, adottság, fölkészültség nélkül nem lehet.

Költőnk ítélete szerint a művész két lényből áll: etikai és esztétikai lényből. A költő nem tolnatja félre a társadalmi igazságtalanságot. Eppen a legnagyobbak nagyon is érzékenyek voltak a társadalmi jó és rossz iránt. S a társadalmi igazságtalanság kifejezésének nagy hagyománya van a magyar költészetben. Illyés a maga ars poetikáját – egyszerűsítve is – így jelöli: „a jó társadalom úgy halad, mint a római szekér. Két kereke van: az egyik a politika, a közélet; a másik a szellemi, művészeti élet. Akármelyik kihagy, vagy nem jó ritmusban halad, akkor megbillen a szekér”. Nagy baj tehát, ha a politika úgy veszi át a művészet feladatát, hogy *diktál* neki. Am ennek fordítója is torzulást jelenthet: ha a művészet vállalja a politika dolgát. Tudjuk, a magyar irodalomban gyakran az utóbbi történt. Mert a magyar nép Mohácsnál elveszítette államiságát. A szellemi élet a papok, a költők, s a népdal területére szorult. S a magyar költészet híven vállalta is e feladatot, ez nemzeti költészetünk hagyománya, sajátossága, elévülhetetlen érdeme. Illyés azokat a halhatatlan költőket tekinti mestereinek, akik ezt a költészetet szolgálták. „A költőnek igazat kell énekelnie” – mondja meggyőződéssel. Felel az igazságért. A magyar néppel szemben óriási felelőssége van a költészetnek. Az író a politikusnál többet is kifejezhet, de csak az igazat. S munkamegosztás jöhet létre az író és a politika között. A politikusokat többnyire a napi igazságok kötik le, az írónak tartósabb eszközökkel, tartósabb igazságokért kell küzdenie. Ezzel függ össze a költészet etikai kérdése: általában az olvasók elvárják, hogy a költő magánemberként is vállalja, hogy igazat mondjon, s igaz életű legyen. Illyés az igazmondásban mintát nyújt ehhez. Élete alkonyán tiszta lelkiismerettel mondhatta: „nincs egyetlen sorom se, melyet most ki ne nyomtatnék.”

Földes Anna irodalomtörténetnek is szánta Illyés feleleteinek gazdag gyűjteményét. Joggal. A költő véleményének figyelembe vétele nélkül aligha lehetne megírni huszadik századi irodalmunk történetét. Az alkalmi beszélgetésekben nemegyszer kínál kulcsot irodalmunk történetének mérlegeléséhez. Ítélete szerint a magyar író legfőbb feladata: „a mi földünkön, a mi fogalmainkkal európai színvonalon írni”. Adyra hivatkozik, aki nemcsak úgy volt a maga korának legmodernebb költője, hogy a legeurópaibb gondolatokat fejezte ki, hanem vállalta „a helyhez kötött, legmagyarabb problémákat is”. Mintául szolgálhat, hogyan képviselje a világirodalomban a maga korát a magyar költő. De bőven találunk más mintákat is irodalmunkban. Mégis felmerül a kérdés: miért van az, hogy a magyar irodalom világirodalmi útját, hírét szemlélve – Babilissal szólna – „ügyszólván semmi siker”. Illyés szerint ennek nem minőségi, hanem „egyszerű és durva” okai vannak. Egyik az, hogy csaknem lefordíthatatlanok vagyunk, a másik pedig a bennünket övező „nemzetieskedő gyűlölet”, meg az általa keltett rossz hírünk a nyugati világban. (Ez utóbbit természetesen történeti múltunkra vonatkoztatva lehet ma érvényesnek tekinteni.)

Való igaz, hogy irodalmunknak a világirodalmi tudatban alig mutatkoznak ma is nyomai. Illyés mégis óva int bennünket: ne hajszoljuk magunkat holmi kisebbrendűségi érzésbe. Mert hisz benne vagyunk abban az övezetben, amit világirodalomnak nevezhetünk. A magyar irodalom a felvilágosodástól kezdve szívósan megállt azon a fokon, ahol gazdasági, földrajzi fekvése folytán állnia kellett. A magyar írók úgy teljesítették európai feladatukat, hogy nem latolgatták: vajon bekerülnek-e ténylegesen a nemzetközileg emlegetett írók sorába. S olyan költőink, íróink támadtak, s olyan

igényű olvasók is, akik joggal érezhettek büszkeséget, de megbántódást is: miért nem áll pl. Móricz Zsigmond olyan fokon a világirodalomban, mint a nála nem nagyobb külföldiek? S Illyés – a Lukács György által felvetett provinciális jelző átértékelésével is – mintegy programot ad a magyar irodalom számára: a világirodalmi listára jutni továbbra is úgy törekedhetünk, ha hívek maradunk önmagunkhoz, s azokhoz a problémákhoz, amelyeket „ez a mi környezetünk ad kezünkbe, biz lelkiismeretünkre.”

Illyés éppen európai mérték szerint szólt elismerő tisztelettel és szeretettel „személyes irodalomtörténetében” olyan írókról (pl. Móricz Zsigmondról, Szabó Lőrincről, Lengyel Józsefről, Pap Károlyról, Tersánszky Józsi Jenőről), akik irodalomtörténetünkben mindmáig nem kapták meg művészetük erejének kielégítő megvilágítását. Tamási Áronról pedig egész portrét rajzolt. Nagy művésznek kielégítő megvilágítását tudta a magyar népnek egy nagy rétegét, azon a fokon, amit „a világ eddig Garcia Lorca részéről fogadott el”. Elhárította Illyés Tamási Árontól a „halinás göbé”, a jókat mondó havasi pásztor „népszerűséget”, de még a „költői próza” mesteréét is. Nagyobb értékeket látott benne, többek között az ámulatra méltó mély lélekábrázolást.

Nagy nemzeti gondjaink közül talán legtöbbet izgatta Illyést az internacionalizmus és a nacionalizmus kérdése. Indokolt önérzettel említette: „Álljon mellém még valaki, aki olyan következetesen kívánna emberi jogot kivétel nélkül minden népnek, de beleértve a magyart is, mint én.” (Tudjuk, milyen fájdalmasan érintette, hogy többször nacionalistának, sőt egyidőben még fajvédőnek is bélyegezték.) Nem vehetjük zokon, hogy elsősorban mint író mérlegelte a nacionalizmus kérdését. S abból a helyzetértékelésből indult ki, hogy a világon tizenöt millió magyar él, és ebből az ország határain belül tíz millió. A felelős politikus, nagyon helyesen, a tíz millió nevében beszélhet. S mivel a költőnek az „anyanyelv a hazája”, határai is folyékonyabbak, beletartoznak mindazok, akik műveit olvassák és megértik: „Még a nyugati városban élő emigráns is, aki magyar verseket olvas, közelebb lehet hozzám, lélekben, mint sok idetartozó.” Úgy véli, hogy a költő kötelessége az „anyanyelvi magyarságra”, a világban szétszórta „nyelvi honfitársakra” is gondolnia. S fűzzük hozzá: költészetünk ezt a feladatot akaratlanul is vállalta. Illyés most tudatosan hangoztatta, hogy költészetünknek ez is egyféle kötelessége.

„Az ember inget, szeretőt, / Hitet is válthat, csak reményt nem” – olvashatjuk Illyés *Avar* című versében. S a költőt sohasem csalta meg reménye. Amikor még 1946-ban sokan aggódva figyelték irodalmunk válságát, s kételkedő reménnyel tekintettek jövője elébe, bátran üzenté minden aggodalmaskodónak, a „magyar irodalom körül üldögélő siratóasszonyoknak”, hogy a magyar irodalomnak klasszikus korszaka következik. Jóslata – saját életpályája igazolja legjobban – bevált. Meggyőződéssel hirdette azt is: „Az ember jobbra váltható”. Efféle reményt sugallanak számunkra is a költő – alig felmérhető információs bőségű – *teleletei*. (Szépirodalmi, 1986)

„KI VISZI ÁT?”

Görömbei András két könyvéről

Görömbei András azok közé az irodalmárok közé tartozik, akik egyszerre, egyforma intenzitással és felelősséggel gyakorolják kritikai és irodalomtörténeti feladataikat. A nemzetiségi magyar irodalmakról szóló kötetek után most két könyve is napvilágot látott: egy nagyívű, összegező jellegű tanulmánykötet mellett a Kortársaink sorozatban jelent meg a Sütő Andrásról szóló kismonográfiája. A „*Ki viszi át...?*” bevallottan hű tükrre és foglalata a szerző tájékozódásának, érdeklődésének és belső vonzódásainak. A külföldi magyar irodalmak számbavétele után most a jelenkori magyar irodalomról ad képet, a kritikus érzékenységgel és az irodalomtörténeti átvilágos gondolkodásával.

A kötet rendkívül homogén és következetes módon rajzolja meg a modern magyar irodalom egyik fontos vonulatát; természetesen nem a teljesség igényével, de kijelölve a legfontosabb tájékoztató pontokat. Ez a vonulat a társadalmilag elkötelezett, a nemzeti közösség gondjait felvállaló művekből áll össze. „Nem a kizárólagosság, hanem a személyes megérintettség hozta úgy, hogy ebben a válogatásban csupa olyan műről esik szó, amelyik egyén és közösség létgondját, sajátosságának méltóságát szétválaszthatatlannak mutatja, s a maga eszközével a közös sors vigyázását vállalja, az értelmes, létező emberi cselekvés lehetőségeit kémleli – olykor lehetetlen helyzetekben is” – mondja a szerző könyvéről.

A hármas tagolású könyv első részében – mely a „megérteni a létet és rendet teremteni benne” címet viseli – nagy elődök, útmutatók életműve, eszmevilága tárul fel: Veres Péter, Illyés Gyula, Tamási Áron és Erdei Ferenc műveiről olvashatunk, valamint a népi irodalom avatott ismerője, Czine Mihály tanulmánykötetéről. A második rész, mely a kötet gerincét adja, a mai magyar költészet Nagy László nevével fémjelvezhető vonulatát mutatja be – Nagy Lászlót, Juhász Ferencet, Csóórit, valamint az őket követő fiatalabb, de már nem fiatal nemzedéket. Végül a harmadik részt a határainkon túli irodalom képviselőinek szánta a szerző.

Kritikai, irodalomtörténeti alkatából következően Görömbei elsősorban a művek gondolati tartalmára, eszmevilágára – az általuk közvetített erkölcsi példára figyel; s csak másodsorban a művek belső világára, formai-szerkezeti sajátosságaira, általában az esztétikai szférára. Így van ez akkor is, ha a kötetéről szólván hangulkozik, hogy „a szép és megtartó eszmék önmagukban nem pótolhatják az esztétikai értéket, az esztétikai értékek viszont szerves és elidegeníthetetlen része a morális és gondolati erő, s az életérdeklődés, az egyén és közösség sorsát felelősen elemző eszme”. Tiszteletben tartva a szerző álláspontját, azért meg kell jegyeznünk, hogy a magyar és a világirodalom számtalan ellenpéldával szolgál e kitétele cáfolandó; bármennyire szép és nemes gondolat az esztétikai érték megjelenésének ez a feltétele – valójában a morális tartalom is ölthet esztétikailag értékes, érvényes formát, s a közösségi felelősség sem feltétlenül tartozéka az esztétikai értéknek... (Messzire vezetne e kérdés tárgyalása, hiszen voltaképpen a mindenkori „morál” mibenlétét kellene először meghatároznunk.)

Közösség, nép, nemzet, felelősség – ezek a kulcsszavai Veres Péter életművének is. Az esszéiről írt korai tanulmány (1971) közreadása nyilván tiszteletadás is a paraszti irodalom e kimagasló alakja előtt; s szavai – „megérteni a világot és rendet teremteni benne” – nem véletlenül kerültek a tanulmányok élére: az értelmes emberi cselekvés, a racionális tett és gondolat, a közösség erejébe vetett hit olyan alapérték-

kek, melyek nyilvánvalóan a szerző gondolatrendszerében is meghatározóak. Illyésnél ezekhez az alapértékekhez társul a magyarság sorsának kérdése is; Görömbei az ő életművében, szellemi testamentumában az európaiság és a magyarság szintézisét hangsúlyozza.

Az immár a klasszikusok közé emelkedett Nagy László életművének Görömbei András kitüntetett helyet szán az irodalomtörténetben. Már 1975-ben, a Nagy László ötvenedik születésnapjára kiadott életműkiadást méltatva kimondja: „Nagy László költői és műfordítói műve egyaránt mai irodalmunk legutisztább és legnagyobb értékei közé tartozik”. Görömbeinél költői alkat, egyéniség és történelmi-társadalmi hatások metszéspontján jelenik meg a mű, mely így egyszerre individuális és közösségi produktum. Átéltén, belülről, szinte teljes szemléletbeli, nézőpontbeli azonosulással elemzi Nagy László költői pályáivét; s hasonló módon közelít Csoóri Sándorhoz is, aki a jelenkori magyar irodalomból – Nagy László mellett – a másik központi alakja ennek a kötetnek. Kitűnő elemzést olvashatunk az esszéiről Csoóri Sándorról; határozott kontúrokkal rajzolja körül világképét; fő jegyeit egy jellegzetes kelet-közép-európaiság és egy új egyetemességeszme szintézisében, s lehetséges funkcióját, hivatását pedig a magyar nemzeti önismeret elmélyítésében jelöli meg.

Ratkó József, Buda Ferenc, Utassy József költészetének, köteteinek elemzésével a nagy elődök nyomán haladó, hasonló indítatású költészetet művelő középnemzedék méretik meg. Amennyire indokolt a magasra értékelés Nagy László, Juhász Ferenc és Csoóri esetében – annyira kétséges a középnemzedék költészetének fenntartások nélküli elfogadása.

Épp e nemzedék sok tagjának költői, sőt emberi, egyéni válsága, megtorpanása és elbizonytalanodása jelzi, hogy a „nagy elődök” költészeteszemlénye, irodalomeszménye – bármennyire szép, heroikus és etikuss legyen is –, az idők múlásával, a körülöttünk lévő világ rohamos változásával bizony némileg átértékelésre szorul; ha ez nem történik meg, a vállalt költői-emberi magatartás Don Quijote-i gesztussá merevedik, amiben lehet ugyan méltóság és nagyság, de anakronizmusa is felszínre kerül. A Balázs József regényeiről szóló elemzések, valamint a Nagy Gáspár költői fejlődését bemutató tanulmány azért is fontos darabjai a kötetnek, mert épp e két író szolgáltat példát arra, miként lehet az öröklött eszményeket, közösségi morált, a „nemzeti sorskérdések”-nek nevezett illyési eszményeket korszerű írói-költői magatartás és eszköztár segítségével megszólaltatni. Balázs József puritán újrealizmusa, Nagy Gáspárnak a groteszk irányába mutató költészete, mely a játékosságot sem zárja ki a felelősségteljes költészet hangnemei közül – a megújulás módozataiként értékelhetők.

A nemzeti sorskérdések – a magyarság léte, szellemi és nyelvi állapota, helyzete és jövője – különös élességgel vetődnek fel a határokon túl élő magyarok esetében. Sütő András, Kányádi Sándor, Szabó Gyula és Farkas Árpád verseit, prózáit Görömbei nem elszigetelten, hanem a teljes magyar irodalom vérkeringésébe kapcsolatlan szemléli. A *hetvenes évek romániai magyar irodalma* pedig tárgyyszerű pontossággal és sokoldalú körületekintéssel megrajzolt körkép, mely nagy segítség lehet az olvasónak a tájékozódásban. Ennek a rendkívül gazdag irodalomnak egyik legmarokkásabb alakja Sütő András.

A Sütő András monográfia érvényes, körületekintő, korrekt fejlődésrajzot ad az íróról – akinek pályája még korántsem lezárt. Sütő András pályáivé, írói, gondolkodói, emberi fejlődése, alakulása példaértékű – nem kevesen jártak be hasonló utat az elmúlt negyven év során. A felhőtlen hit, az eszmékkel való azonosulás nála is szemléleti vaktságot s esztétikailag értéktelen, sematikus műveket eredményezett. Az ez után következő válságból azonban sikerült kilábalnia, s írásművészete a hatvanas évek folyamán példátlan gazdagsággal bontakozott ki. Az *Anyám könnyű álmodt ígér* valóban új hangot hozott – nemcsak a romániai, de a magyarországi irodalomnak is szenzációja volt a hetvenes évek elején.

Hasonlóképpen az egész magyar irodalom fejlődésére kiható teljesítményt nyújtott a dráma műfajában is: az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* és a *Csillag a máglyán* – más előzmények társaságában – szinte iskolát teremtettek, megvetették az alapjait

a történelmi dráma azon válfajának, melyet „hitvitázó” drámának nevez a szakirodalom.

A minden részletre kiterjedő, filológiai pontossággal jöl és érzékletesen, történelmi és társadalmi meghatározottságában tárja fel ezt az ellentmondásosságában érdekes és vonzó életutat, gazdag írói pályát. A korai művek tárgyalása talán túlságosan is részletező; a tartalmi ismertetés a jelentéktelen művek esetében akár el is maradhatott volna. S talán nem ártott volna – különösen a kevésbé sikerült művek esetében – egy fokkal nagyobb kritikusi távolságtartás. Görömbei András Sütő András gondolatvilágával, esztétikai nézeteivel azonos érzelmi és értelmi hullámhosszon mozog; hiszen az ő eszménye is olyan irodalom, mely valamiféle ügynek a szolgálatában áll, valamely közösség gondjait akarja kimondani és megoldani. Ez a nagyfokú azonosulás nem zárja ki az elemző tárgyilagosságot sem; különösen jól sikerült az *Anyám könnyű álmot ígér* elemzése, melynek egy részlete a tanulmánykötetben is olvasható. Szívesen olvastunk volna viszont több nyelvi, stilisztikai jellegű elemzést; – az esszéíró és a drámaíró Sütőről is, hasonlót, mint amilyenre a nagysikerű regény kapcsán vállalkozott a szerző.

Görömbei András könyvei érzékletesen, nagy átéléssel – mely olykor stílusában enyhe pátoszt is eredményez, – szólnak a XX. századi magyar irodalom egy vonulatáról. Világképe, ízlése, esztétikai szemlélete határozott, biztos alapokon áll – ám a két könyv alapján némiképp zártnak tűnik, mint ahogy az élénk tárt irodalomkép is az egyoldalúság benyomását kelti. Nem kérhető számon természetesen egy könyvtől az, ami nem választott tárgya. Ám egy másfajta irodalom képzeete még ellentétes pólsként sem dereng fel az eszményi mögött. E hiányérzet feloldását Görömbei András elkövetkezendő művei bizonyára meg fogják hozni.

VOLT EGYSZER EGY VÁROS

Az elképzelt és a megtörtént különös elegye Vári Attila műve: a magyar irodalomba újabban visszatérő klasszikus formaeszmény jegyében fogant, valódi regény. Nemcsak kelet-európai regény, nem is csupán az erdélyi prózairodalom egyik darabja, nem pusztán a kisebbségi helyzetben lévő és azzal számot vető kultúra terméke vagy negyvenvalahány évnnyi személyes sorsról való emlékezés-folyam ez a könyv. Körülírására önmagában az sem elég, hogy magyarul megírt próza, esetleg a személyes exodus esszéregénye; inkább együtt mindez, úgy, hogy bármelyik pozíció lehet lényegi, mindegyik nézőpont meghatározó. Van ezekben a nézőpontokban egy közös és megkerülhetetlen szociológiai mozzanat. Vári regénye a kívülálló számára nehezen függetleníthető a közösség cselekedeteitől, a történelemtől, jóllehet, a szöveg alig-alig utal konkrét történelmi eseményekre. És nehezen függetleníthető a közösség életterétől, ahol ez a regény játszódik, pedig a színhely az író szerint szándékosan elvont és tipizált. Ez a regény többek között arról is szól, hogy a tétel visszafordítható: a megélt élet is a történelem menetébe illeszkedik, s az ember hajlamos arra, hogy mindazokat az eseményeket, amelyek vele vagy körülötte megtörténtek, amelyek egzisztenciálisan érintik, ne a személytelen nagyobb egész felől, hanem saját léte felől értékelje. Visszatekint, de ebben a visszatekintésben mindig az egyedí, a vele megtörtént dominál. A szomorú, nosztalgikus pillantásban – ami általában nem feltétlenül, de Vári regényében bizonyosan jellemző – kitüntetett helyet kap a gyermekkor, a „rejtett válasz”, a *már nem és a még nem* állapota: életünk utolsó boldog korszaka. A személyes históriának előzményvolta miatt minden bizonnyal a gyermekkor a legérzékenyebb időszaka: ez az életszakasz a legalkalmasabb arra, hogy mesterséges katalizátora legyen azoknak az összefüggéseknek, amelyek teljes egészükben felnőttkorunkban világosodnak meg előttünk.

Volt egyszer egy város: a cím a mesét idézi fel, történetet és féktelen mesélőkedvet sejtet. Ezek közül csak a két utóbbi igaz. A regény kulcsszavának, az emlékezésnek is a boldog állapot, az újabb prózánkban sokszor

újraírt gyermekkor az alapja. Minden, ami itt lényeges, ide irányul és innen minősül. A regényhős, Prücsök gyermekkorának színtere a szimbolikus jelentésű város, amely egyszerre megszűnt, egy éjszakán „materia-robbanás” áldozata lett, eltűnt, és ezzel a gyermekkor is elveszett. A felnőttkor azonosságtudata így csak az emlékezéssel állítható helyre, amely azonban óhatatlanul hamisító: „Az emlékek a történes megismételhetetlenségének párlatai” – hangzik el a regényben. A lényeg visszakereshetetlen, mert kiesett az időből: a gyermekkorba nem lehet „behatolni”.

A regény kerete, az *Előszó* viszont egy megtörtént eseménysor emléken alapszik. Vári ebben a regény keletkezéséről, megszületéséről beszél. Figyelmeztet, hogy városát hiába keresnénk valamelyik térképen: éppen így sohasem létezett, csupán az írói képzelet szülötte. Regénye nem valóságos tényekre, adatokra épül, legfeljebb a valóság által inspirált hangulatokra. Ez a csúsztatás Vári regényében kulcsműveletnek számít: prózája ettől reális és irreális, világképe racionális és irracionális lesz egyidejűleg. Maga a regény pedig elvont és egyúttal nagyon is jelenben gyökerező. Ehhez a kulcsművelethez társul az *Előszó*ban leírt procedura, amely a második könyv kéziratának eltüntetésére készítette hozzátartozóit; ez a valódi procedura arra hivatott, hogy ellenpontozza a történet fiktív rendőrségi és igazságügyi eljárásait, amelyek közül az egyiknek a regény főhőse az alanya, s végeredménye maga a regény, amely a főhőshöz legközelebb álló személyek halálának körülményeire akar fényt deríteni. A regény szövetében különböző formákban az igazság keresésének ez a hivatali aktusa rendre felbukkan. A valódi és a képzeletbeli vallomások szembesítésével az író a „költészetet” és a „valóságot” mossa egybe.

A regény cselekménye szerint három ember élete fejeződik be különös körülmények között: egy orvosé, Lajtáé, aki az ellene felhozott vád szerint meggyilkolt valakit; egy nyomorék asszonyé, akit valóban megölnek, s végül Soós Gidáé, az ügyészé, a főszereplő nagybátyjáé, aki a rejtélyeknek a nyomára akar jutni, és aki tragikus baleset áldozata lesz. A főszereplő-elbeszélő erkölcsi kötelességének érzi, hogy megtudja, mi ezeknek az embereknek a halálában a közös, van-e halálukra magyarázat. A város az ő számára éppen szerettei sorsának lezáratlansága, csa-

lédjának és barátainak elvesztése miatt szűnik meg végérvényesen. Saját élettörténete pedig, amit három nőalak, Barbara, az Aszsony és Lili jelképez, éppen mert visszavonkáltsanul karrier-történet – hiszen ő kívülről nézve nem áldozat, s a társadalmi ranglórán is előrelép –, morális kudarc. A város áltónése és kárpótlásként kapott személyes elszelkedésének ellentmondása etikailag szbzurd, s ez végelszámolásra sarkallja: számot kell vetnie múltjával, meg kell találnia az okát ennek az ellentmondásnak, vissza kell jutnia a gyermekkorhoz, ahhoz az időhöz, ahonnan az események erednek, s amely talán indokolhatja az igazság hiányát. A *Volt egyszer egy város* emiatt a morális választás miatt sem a gyermekkor regénye, sokkal inkább a hiányé, a *miért* hiányáé. Elhibázottnak tűnik, hogy Vári ezt a keresést nem meri pusztán az epikára bízni, hiszen az példamutató megformáltsága miatt alkalmas lenne arra, hogy elviselje és motiválja a főhős döntését. Az esszészerű betétek visszafognak a mintaszerűen felépített történetmondás lendületéből.

A regény időkezelése és az első, *A virágmadarak hajnalban lefullnak* című könyv (amely kisebb-nagyobb változtatásokkal az 1980-ban a Kritérium kiadónál megjelent elsőveget követi) erőteljes sodrású prózanyelvem nem valamilyen modern regénytechnikai megfontolásból következik, hanem az emlékezés jellegéből: „Az emlékekben – ebben az anyagatlan időben, a sikok egymást fedve elcsúsznak, összekeverednek, szűkülnek vagy éppen tágulnak...” Vári Attila elbeszélői arényei közé tartozik, hogy a regénynek kirajzolódó íve van: az emlékrészletek töredékességük ellenére is egészé, folyamattá állnak össze, s ahogy rétegződik ez a történetdarabokból összeálló finomszerkezet, mintha egy-egy bizonyítékkal gyarapodna az elbeszélő érvrendszere. Ez a töredezettség, amely az élmények mozaikszerűségéből ered, az emlékezést természetesen, hitelesen idézi. Sajátos szürreális áradása van így a regény nyelvének. Kár, hogy a második – újrairt – könyv e tekintetben nem egyenrangú az elővel: a hosszú mondatok poétikáját és gyakorlatát felváltja a rövidebb bekezdések ürebb lejtése és helyenként szikárabb koppanása. Az egész könyvben – Vári korábbi írásaihoz hasonlóan – van egy olyan, a próza retorikai ritmikájából fakadó játékosság, amely az erdélyi irodalomban hagyománynak számít, s amely e regényben, s különö-

sen a visszaidézett gyermekkorban a szereplők természetközelségét, érintetlenségét jelenti. Ezek a tulajdonságok tragikusan nem időszerűek akkor, amikor a regény játszódik: ezért is csak *volt* Vári Attila városa.

Ez a könyv mindenekelőtt *beszéd*. Elmond valamit, szól valamiről, pontos megfigyeléseivel érthetően körülír egy közérzetet. Kétséges, hogy ugyanez újraírható-e, egyáltalán, folytatható-e. Mégis, most *nem hallgat*, mert felismeri, hogy „akit nem emleget az ember, akire nem gondol, legalább annyira halott, mintha két méter mélyen hústalanodnának csontjai”. A *Volt egyszer egy város*, amíg a felejtés veszélye fenyeget, mindig időtálló. Az emlékezésre ezután is szükség lesz. (*Szépirodalmi*, 1986)

CSUHA ISTVÁN

Csaplár Vilmos:

EGY LÁTKÉP TÖRTÉNETE

Csaplár e könyvével úgy vagyok, mint fülszövegével, az elejét még csak értem, de a végét már kevésbé. „Csaplár új könyve abban az értelemben is regény, ahogy azt egy olvasó elképzei. Bővelkedik cselekményben, változatos életsorsokat vonultat föl” – kezdődik a fülszöveg. Valóban így van, az öt fejezetből álló mű cselekményében legalább három jellemet mutat be, egy leányt meg erőszkoló kéjgyilkost, egy sok szenvedésen átment proletár anyát, meg egy szinte követ-hetetlen érzelmek közt bukdácsoló fiatal-embert. Ezek egymásból folyó, egymásba kapcsolódó akcióit indázzák körül, fonják be a mellérendelt epizódokban felbukkanó szereplők. Valóban, a műnek van egy meglehetősen nehezen elmondható, áttekinthető eseménysora, cselekménye is, amely nagyrészt századunkban játszódik. Am a cselekmény – számomra úgy tűnik – Csaplárnak csak ürügy, konvencionális alibi. Alibi egy világnézeti és egy esztétikai koncepció érvényesítéséhez, formába öntéséhez.

A világnézeti koncepciót, mondandót, bevallom, kevésbé értem. Valami olyan irracionális érzelem(?), gondolat(?) illusztrálásáról lehet itt szó, mely egy sors-szerű világakarat, erő, gomolygó vágy transzformációit, életbe merevülését mutatná be. „Ez a regény a szerelemről íródott. A lélek mániájáról. A

nemtudás története, a homályos körülmények igrkezezte a napvilágra. Szerelem, de mintha egy érzellem menetelne előre. Vágy, mely átgázol kelet-európai téren és időn. Nemzedékek története. Évmilliókkal ezelőtt kezdődött, a jelen és a jövő határáig tart.” – olvashatjuk. Bevallom, én szerelmet a könyvben alig találtam. Hacsak úgy nem, ha a zűrzavart, a homályt, a zaklatott töredezettséget, az érthetetlen mondat- és gondolatfoszlányokat, fel-felvillanó víziókat nem azonosítjuk a szerelemmel, a vágygal. Bár szerintem az ugyan igaz, hogy a szerelem gyakran érthetetlen, ám azért ami érthetetlen, az talán még nem mind szerelem.

Az indázó, burjánzó, és ahol követhető, ott izgalmas cselekmény megítélésem szerint ezen túl egy esztétikai koncepció alibije is. Már 1980-ban, *A kék szem és a rózsaszínű mellbimbó históriája* megjelenésekor is elmondhattam, Csaplár jobban tud írni, mint elmélkedni. Már akkor is erős sodrású, kemény, őszinte atmoszférájú, egyéni hangvételű elbeszélések sorában bizonyította, hogy nagyon jó író. Az elmélkedés azonban nem mindig válik hasznára. Ahol többet, mást akar, mint egy életszeletet elmondani, megéleveníteni, sorsot, atmoszférát ábrázolni, ott előtűnnek művészetének zavaró fogyatékságai. Mert Csaplár láthatóan sokszor többet akar, mint amennyit története elbírnak. E művében is stíluskészségének szinte teljes arzenálját felvonultatja a néhány mondatos montázsoktól a levelekből felépülő sorsanalízisig. Mintha e kusza könyv csak ürügy lenne arra, hogy a stílus- és közléstechnikák, írásmódok oly eklektikus és oly fölényesen uralt gazdagságát bemutathassa.

Nekem e könyvben legjobban az egyes szám harmadik személyű, groteszk, megmęszakadó, lavina-szerű monológ tetszett a *Zsigmond* című epizódban. Itt Csaplár valóban bravúrosan tudta visszaadni elsődlegesen nyelvi formai eszközök segítségével az álszent, hazug, ám elsőprően őszintének ható gondolkodásmód aspektusát, nyelvi szerkezeteit, frazeológiáját. A homálynak itt értelme, funkciója van, mert egy homályban tényező, a homállyal operáló, abban élősködő jellem bemutatásának tükre, eszköze lehet. Ugyanakkor e groteszk, őnigazoló, modoros szózuhatag hullámai közül ügyes ritmusban a bűn szikláit bukkannak elő, s így e stílbravúr egyúttal a krimi izgalmaival is bír. E bravúr azonban a *Zelma levelei*-ben már kevésbé sikerült. Eltekintve attól, hogy ilyen

gondosan fogalmazott, tökéletes stílusú levelek az őket író és bennük feltárulkozó egyszerű asszonytól nehezen képzelhetők el, a levélforma maga is inkább csak a meg nem oldott jellemrajz hiányosságait igyekezne pótolni minden személyes kontaktus nélkül. A *Tóni* című fejezettel aztán már egyáltalán nem tudtam mit kezdeni. Valamit talán fel fogtam szürreális túlhabzásából, de az ilyesféle leírások tömege, funkciója például számomra teljesen érthetetlen maradt:

„Alagút lejárataiban (Aluljáró)

Felmentem.

Föl a hegyekbe, ahol fák álltak és én. Olyan volt, mint egy környék.

Rám ugatott a létük.”

Bizonyára – mondhatnánk – az írónak joga van kísérletezni, eszközeit próbálgatni, jelen esetben valamely furcsa családregény egyes szereplőit a számunkra adekvát stílus és közlő-mód segítségével bemutatni. Értjük a szándékot, a család laza halmazát, a véletlen csilló szálait különböző színű fényekben felvillantani. Értjük a stíluskavalkádot is, melynek teoretikus célja a jellemnek és sorsnak megfelelő közlőmód megtalálása. Ám, ha csak közelmúltunk két családregényére gondolok, Nádaséra és Bereményiére, akkor azt látom, hogy míg az előbbi egy gyermekben robbanó-ellentétes életstratégiák és erkölcs rajzát a felnőttvilág tapasztalatain átszűrve adta, addig a második (e könyvhöz hasonlóan, de) egy egységes hangnemű legendárium konklúziójaként. Mindkettő sorsanalízisei egyszempontúak, egystílusúak voltak. Úgy tűnik, hogy különböző sorsok egymással ellentétes, eklektikus hangvételű ábrázolása nem fér meg a családregényben. Az egységes írói attitűd, eszme hiányában a regény szervesülni nem tudó mozaikok halmaza marad. Úgy tűnik, az irracionális nem ábrázolható irracionálisan, a zavaros zavarosan. Az író kísérletezhet, ám az olvasó csak az eredményre kíváncsi. Ha a mondandó, az intellektuális felismerés újszerűsége nem döbbsent meg, akkor zavaró és felesleges a befejezetlen, félbehagyott történet, a montázstechnika, az öncélú, nem funkcionáló stílusjáték.

„Éltethet-e egy regényt az a vágy, hogy valami kezdődjön el és ne érjen sose véget? Kezdődjön el, ami a valóságban évmilliókkal a regény megírása előtt elkezdődött. Egyszer minden véget ér a mi jelenség-világunkban, ez a könyv viszont mintha szembe akarna szállni azzal, ami elkerülhetetlennek látszik.

Mitosz mesél el. Elmúló dolgokon keresztül az örökkévalóságról. Családrege-nyt nem egy családról. Istenről? Az ember istenfantáziái-ról? – kérdezi befejezésül a fülszöveg, és én bevallom, még a kérdést sem értem, nem-hogy – a könyvet elolvastam – a választ tud-nám. Csak azt tudom, látom, hogy Csaplárt tehetsége, bizonyára megélt és megszenve-dett tapasztalatai, szürke, tipikus hétköznap-jainkhoz, átlagos valókhoz, a szegények, a szenvedés világához kötnek. Kár lenne e-mel prózánkban oly ritka és gazdag érté-kelt, kincseit valamely felstilizált, álmodern, állintellektuális, hamis, zavaros teória oltá-rán feláldoznia. Nem kell mindenáron mo-dornak lenni, különösen nem egy olyan jó, hiteles élményekben gazdag, etikus tartású írónak nem, mint amilyen Csaplár Vilmos is. (Magvető, 1986.)

NAGY SZ. PÉTER

Kende Sándor:

SORSOM A KÖNYV

Az író mindig önmagát írja – nem tehet mást. Ezt tette Kende Sándor is közel másfél tucat regényében, elbeszéléskötetében. Leg-újabb könyve, a *Sorsom a könyv*, mégis kü-lönbözik az előzőektől; itt az író közvetle-nül, kendőzetlenül, stilizálás nélkül ír önma-gáról, vall harminc év küzdelmes, buktatók-tól, tévedésektől sem mentes eseményeiről, melyeket a visszaemlékezés nosztalgikus lá-tómezején keresztül felidéz. Nem életrajzot ír, életet, önmaga küzdelmeit, vívódásait, örömet, bánatát, közben szituációkat teremt, embereket: kollégákat főnököket, beosztotta-kat jellemez tömören, aforisztikusan, min-dig a legfontosabb vonásokat kiemelve. (Ilyen pl. Zala Imre plasztikusan megrajzolt portréja.) Nem törekszik teljességre, életút-jának egyetlen szeletét, vonulatát metszi ki és helyezi nagyító alá. Mitoszt, legendát sző harminc év távlatából, a szürke hétközna-pok erőt próbáló eseményeiből, a valóság mítoszá-t, melyet az emlékezet a múltból min-dig felépít. Dokumentumokra támaszkodva a valóságot írja meg, nem tesz, nem költ hoz-zá semmit, az emberek, akiket megidéz, sze-repeltet, valóban élő alakok; de mindent egyetlen rálátásból néz: a Kende Sándoréból.

Nem törekszik teljes objektivitásra (sem ál-objektivitásra, mint az emlékiratok legtöbb-je), nem tudományos művet ír, nem a könyv-szakma teljes történetét dokumentálja, csak annyit belőle, amennyit közvetlenül megélt: „nem a teljes valóságot írtam – vallja maga is –, csak ahogyan én láttam és én éltem meg: vagyis pusztán a magam igazát.”

„A harmincas években, diákkövel, amikor mint „kisegítő” Bokor Dezső Váci utcai könyvesboltjában tanulta a „szakmát”, nem gondolta, hogy „termékeny férfikora” java részében ezzel keresi majd a kenyerét. Azt sem, hogy tősgyökeres pesti létére harminc évet tölt egy vidéki városban, Pécsen. 1945 után, a frontról hazakerülve köti össze a sor-sát végleg a könyvekkel. Molnár György vál-lalkozása, a Magyar Téka jó iskola számára: itt tanulja ki a könyvterjesztés csínját-bínját. Amikor 1949 legvégén a Könyvterjesztő Nemzeti Vállalat Pécsre küldi az államosítás végrehajtására, már neve van a szakmában. „A megbízatás két hétre szólt – emlékezik vissza – és harminc év lett belőle.”

Sorsa innentől összefonódik az állami könyvterjesztés történetével. Megdöbbenve veszi észre, hogy az irodalmi pálya (leg-alábbis egy időre) bezárult előtte (három addig megjelent regényét indexre tették), családi élete felbomlott, maradt tehát a könyvkereskedés. Szerencsére munkatársai-val, beosztottjaival sikerült magát elfogad-tatnia, jóban-rosszban mellette álltak (még ma is több könyvesboltvezető van, aki az ő beosztottjaként kezdte pályáját). Öletesség, leleményesség, nem egyszer furfang, rávasz-ság kellett hozzá, hogy eredmény szülessék, a központot ugyanis nem a hogyan, hanem az eredmény érdekelte. A helyi hatóság aka-dékoskodása ellenére sikerrel rendezik meg Pécsen az első állami könyvnapot. Munká-jára a fővárosban is felfigyelnek, az AKV őt bízza meg az egész Dél-Dunántúl (Baranya, Somogy, Tolna megye) irányításával. Uta-zások, vonatozások városról városra, szük-ségszállások, elakadások a hóban és egyéb kényelmetlenségek következnek, s mind-ezért csak az elért eredmény kárpótol.

A könyves szakmában azonban egyre nő a tekintélye: a fennhatósága alá tartozó könyvesboltok közösségét úgy emlegetik már, mint „Kende-köztársaság”-ot, s ha az országban bárhol baj van a könyvterjeszté-sel (pl. Győr vagy Borsod-Abaúj-Zemplén megyében) őt küldik oda rendet teremteni. 1955 végén mégis, bizonyos intrikák miatt,

otthagylja az ÁKV-t. A pécsi Hőrizont könyvesboltban alkalmazzák, melynek helyiségében 1956 végén létrehozta a mai magyar irodalom terjesztésében oly jelentős szerepet játszó Magyar Írók Könyvesboltját. Munkatársaival megszervezzik a versbarátok körét, klubesteket rendeznek, ahová neves fővárosi írókat hívnak meg, a könyvesbolt hátsó szobájában létrehozzák az emlékezetes *Libresszót*, írók, művészek, olvasók kedvelt találkozóhelyét, ahol, azontúl, hogy a kávéház szerepét is betöltötte, kiállításokat szerveznek festők, grafikusok műveiből. A vendégkönyv szellemes bejegyzései, írókról készült karikatúrái tanúsítják, hogy a magyar irodalmi élet hány jeles képviselője fordult itt meg. 1966-ban, az újabb átszervezések kapcsán ez is megszűnt; érdemes volna felújítani, és másutt is folytatni e nemes hagyományt.

A történet 1945-tel indul és 1966-tal ér véget. A könyvterjesztésben töltött utolsó nyolc év már nem kerül be a könyvbe (Kende ugyanis 1974-ig dolgozott a szakmában), az író csak a „hőskorra” akar emlékezni, saját szavait idézve: „Amikor a gőzösünk még nem robogott biztonságosan lefektetett acélpályán, hanem neki kellett rugaszkodnunk a szekérnek, és húzta-tolta ki-ki, ahogyan tudta.” Kende könyve hiteles története a felszabadulás után kialakuló magyar könyvterjesztés első harminc, küzdelmes esztendejének. „Szép volt? – kérdezi visszaemlékezve önmagától – Szép aztán nem volt, csak élet.”

Az író számára a könyvterjesztés hőskora kincsesbánya volt; ezen belül külön kiemelést érdemel Komlóhoz, az éppen épülő új bányavároshoz fűződő szerelme. Hogy e szerelem egy életre szólott, számos riporton és szociográfián kívül három regény bizonnyítja (*Testvérek*, *Fekete vakáció*, *Fekete rapszódia*). Az itt szerzett élmények ébresztik fel benne hosszú hallgatás után ismét a

szunnyadó író. Ő maga így vall erről: „Nem, a kísértésnek nem lehetett ellenállni: megfogni, elcsipni, ábrázolni valamit (ebből a „menetközben”-ből), ebből a rejtélyből – mert ha ez nem írói feladat, akkor mi más lenne az?!”

A *Sorsom a könyv* is tulajdonképpen regény, habár nem fikció; mondhatnók tényregény, mely a valóság kockáiból építkezik, dokumentumok felhasználásával, de az anyaggal szuverénen bánik. Szerkezete hagyományos, némi lazításokkal egyenes vonalvezetésű, de felépítése novelmisztikus, kisebb zárt egységekkel dolgozik és filmszerű vágásokat alkalmaz. Ez a szerkesztésmód alkalmas arra, hogy az író érzékeltesse a folyamatot, az idő múlását, s ugyanakkor egyes kritikus pontok kiemelésével, anekdotikus történetek beiktatásával, egy-egy találoán felvázolt portréval eleve, életszerűvé tegye a művet. A közvetlenség Kende legfőbb írói erénye; egyszerűen, a beszélt nyelven, mintha párbeszédet folytatna, társalog az olvasóval. Igazában belső monológot folytat: az író vitázik az egykori könyvterjesztővel. Ebből bomlik ki az idő kettős sikkja: a jelen és a múlt állandó szembesítése. Az író nyilvánosan (mintegy hangosan) gondolkodik: mérlegeli a múlt eseményeit, s ezt gyakran az olvasóval is közli. A regény tulajdonképpen egy lélek története, belső történés, melyet az egyéniség adott határain belül a külső események formálnak, alakítanak. De csak egyetlen aspektusa a léleknek, amely a munkához, a könyves szakmához köti az író, a magánélet szinte teljesen kiszorul a műből, alig néhány utalás történik rá. (Talán ezért is érezte a regény végén szükségét, hogy életének néhány fontosabb eseményét is elmondja.) Mondhatnók, a *Sorsom a könyv* a munka regénye, a magyar könyvterjesztés hőskorának epója. (*Gondolat*, 1986.)

KISFÉTER ANDRAS